

**“Magistr dissertasiyasının müdafiyyə
buraxılması haqqında Elmi Şura
sədrinin qeydi”** _____

İmza: _____

Tarix: “ _____ ” “ _____ ” 20 ____

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti magistr
dissertasiyasının müdafiəsi üzrə ixtisaslaşdırılmış Elmi
Şuranın sədri _____ həmin
universitetin Magistratura mərkəzinin qiyabi şöbə III kurs
magistrantı Nəsbibli Gülzar Qadir qızı tərəfindən

ƏRİZƏ

“Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarə olunması problemləri” mövzusunda magistr dissertasiya işimi yerinə yetirmişəm. Sizdən xahiş edirəm ki, bunu nəzərə alaraq, mənə dissertasiya işimi ixtisaslaşmış Elmi Şurada müdafiə etmək üçün icazə verəsiniz.

Əlavə olunur:

1. Dissertasiya işi (cildlənmiş)	1 nüsxə
2. Dissertasiya işinin referatı	2 nüsxə (1 nüsxə dissertasiyaya tikilməklə)
3. Fərdi iş planı	əsl
4. Elmi rəhbərin rəyi	1 nüsxə
5. Rəsmi resenzentin rəyi	1 nüsxə
6. Şəxsiyyət vəsiqəsinin surəti	1 nüsxə
7. Bakalavr diplomunun surəti	1 nüsxə
8. İstisnas kafedrasının ilkin müdafiə haqqında çıxarışı	1 nüsxə

İmza: _____

Tarix: _____

“ _____ ” “ _____ ” 20 ____

**“Dissertasiyanın tərtibi və
sənədləşdirilməsi müvafiq normativ
aktlara uyğundur”**

MM-nin direktoru:

İmza: _____

Tarix: “ _____ ” “ _____ ” 20 ____

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCANDÖVLƏTİQTİSADUNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

«Təsdiq edirəm»

Magistraturamərkəzinin direktoru

i.e.d., prof. Manafov Qabil Nadir oğlu

« ____ » « _____ » 20 ____ il.

MAGİSTRANTIN FƏRDİ İŞ PLANI

Magistrant Nəsbli Gülzar Qadir qızı

Magistr dissertasiyasının mövzusu

“Sığorta bazarında maliyyə resurslarının
idarə olunması problemləri”

Elmi rəhbər

i.e.d. Prof. Məmmədov. S.M

Məsləhətçi i.e.n. dos. Quşxani .R. N

Kafedra Maliyyə

İxtisas/Magistr proqramı Sığorta işinin təşkili

İxtisaslaşma MM120269

Magistr proqramının rəhbəri i.e.n. Prof. Kərimov. A.M

Magistratura təhsil aldığı dövr 2012-2015

Magistr dissertasiyasının kafedrayatəqdim edilməsinin son müddəti

Magistrant Nəsbli .G.Q

Magistr proqramının rəhbəri i.e.n. Prof. Kərimov. A.M

Elmi rəhbəri i.e.d. Prof. Məmmədov. S.M

Kafedra müdiri i.e.d., Prof. Həsənlı .M.X

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Nəsibli Gülzar Qadir qızının

“Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarə olunması problemləri ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı İİM 010000

İxtisasın şifri və adı MM 120269

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.d.Prof.Məmmədov.S.M

i.e.n. Prof. Kərimov.A.M

BAKİ - 2014

MAGİSTR DISSERTASIYASININ İŞ PLANI

Magistr dissertasiyasının adı “Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarəolunması problemləri ”

GİRİŞ.....	2-5
I FƏSİL Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarəolunmasının nəzəri və metodoloji əsasları.....	6-23
1.1. Sığorta bazarında maliyyə resursları və onların idarəolunmasının nəzəri əsasları.....	6-12
1.2. Sığorta bazarında maliyyə resurslarının təsnifatı və onların idarəolunması elementləri	13-19
1.3. Sığorta qanunvericiliyi və onun maliyyə resurslarının idarəolunmasında rolu.....	20-23
II FƏSİL Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarəolunmasının müasir vəziyyəti.....	24-56
2.1. Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarəolunması alətlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	24-37
2.2. İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə maliyyə resurslarının sığorta bazarında idarəolunması təcrübəsinin təhlili.....	38-52
2.3. Sığorta bazarında maliyyə resurslarının planlaşdırılmasının müasir vəziyyəti.....	53-56
III FƏSİL Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarəolunması problemlərinin tənzimlənməsi.....	57-81
3.1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə resurslarının sığorta bazarında idarəolunması metodlarının təkmiləşdirilməsi yolları.	57-61
3.2. Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarəolunmasının səmərəliliyinin artırılması məqsədilə nəzarət sisteminin təkmiləşdirilməsi.....	62-70
3.3. Sığorta bazarında maliyyə resurslarının planlaşdırılmasının səmərəliliyinin artırılması yolları.....	71-81
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	82-84
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	85-86

PE3IOME

SUMMARY

Magistrant

Nəsibli Gülzar Qadir qızı

Elmi rəhbər

i.e.d.Prof.Məmmədov.S.M

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı.Sığorta - iqtisadi münasibətlərin xüsusi növüdür.

İnkişaf etmiş ölkələrdə sığortanın inkişafının böyük hissəsini investisiyalar təşkil edir və bunun sayəsində büdcə kəsirinin aradan qaldırılmasından azad olunur. Ölkəmizdə mövcud vəziyyətdə, sığorta bazarları daha çox taktiki problemlərini həll etmək məqsədilə fiksəl məsələlərə xidmət etməlidir. Lakin, sığortanın xüsusi rolu sosial problemlərin həllində göstərilir. Ölkə iqtisadiyyatına keçid inkişafın indiki mərhələsində makroiqtisadi qeyri-sabitlik iqtisadiyyatın və cəmiyyətin davamlı fəaliyyəti üçün mühüm amilə çevrilir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, xüsusi fondlar hesabına yaradılan sığorta sistemi əmtəə istehsalçılarının, vətəndaşların sosial təminatının, dövlət iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsini təmin etməklə bərabər, həm də təkrar istehsal prosesini fasiləsiz surətdə tənzimləyir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün dövrlərdə sığorta sistemi vasitəsilə cəlb edilən maliyyə resurslarına ehtiyac vardır. Belə ki, bu vəsaitlərdən kredit resursları kimi, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşları kimi istifadə edilməsinin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığortanın daha bir əhəmiyyəti dəymiş zərərlərin aradan qaldırılmasıyla bağlıdır, digər bir əhəmiyyəti də sığorta sistemi vasitəsilə cəlb edilmiş vəsaitlərdən iqtisadiyyatın möhkəmləndirilməsi üçün onlardan kredit resursları və investisiyalar kimi istifadə olunmasıyla bağlıdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq bütün sahələrdə olduğu kimi sığorta sistemində də yeni münasibətlərə uyğunlaşdırılaraq liberallaşdırılmış, sığorta şirkətləri ilə sığorta olunanlar arasında mənafeələr nisbəti bazar qanunlarına müvafiq olaraq dünya standartları səviyyəsində qurulmağa başlanılmışdır.

Sığorta işinin səmərəli təşkilinin və beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri şəraitində möhkəmlənməsində mühüm iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarlarının inkişaf tarixi göstərir ki, o, ölkə iqtisadiyyatının

artım tempinə güclü təsir göstərə bilər. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, sığorta – iqtisadiyyatın strateji sahəsidir.

Sığorta bazarının əsas istiqaməti gələcəkdə onun daha da inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın sabitliyi və yüksəlişinin əsas amili iqtisadi proseslərin sığorta təminatı, respublikanın ümumi daxili məhsulunda sığortanın payının artırılmasıdır. Sığorta bazarının inkişafı üçün mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə və təşkilatlara, həmçinin əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin həcmnin artırılmasında bütün sığorta təşkilatları üçün əyani şərait yaradılmalı, sığortalılar qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, sığortalıların və sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənafeələrinin qorunması təmin edilməlidir. Sığorta bazarının yaradılmasında əsas məqsəd respublikada sığorta işinin inkişafı üçün maliyyə-iqtisadi, normativ hüquqi baza yaratmaqla, iqtisadi sabitliyin və milli iqtisadi təhlükəsizliyin mühim amillərindən biri kimi sığortanın rolunun yüksəldilməsi, sığorta bazarının, sığorta təşkilatlarının mövcud qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməsi üzrə fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti sisteminin gücləndirilməsinin təmin edilməsidir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi Dissertasiya işinin yazılması zamanı müəllif respublika iqtisadçı alimlərindən- Xankişiyev.B.A, Novruzov.N, Hüseynov.X, Xudiyev.N.N, Məmmədov.S, Həsənlı.M.X., Mehdiyeva.L.T., Həsənova.A.İ., Qurbanova.T.Q, Məmmədov.S, Zeynalov.V, Tağıyev.A.M, Kərimov A.N. və başqa Azərbaycan müəllifləri tərəfindən də araşdırılmışdır.

Xarici və postsovet iqtisadçı alimlərindən - Ковалев В.В, Пастухов Б.И, Федорова Т.А, Рейтман, Л.И, Шахов В.В, Адамчук Н.Г, Асабина С.Н, Турбина К.Е, Шахов В.В, Юнити М, Сахирова Н.П və başqalarını xüsusi vurğulamaq vacibdir. Göstərilən alimlərin əsərlərinin əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, bu əsərlərdə sığorta bazarlarının inkişafında maliyyə resurslarının idarə olunmasının ayrı-ayrı nəzəri-metodoloji və praktiki istiqamətlərinə, bütövlükdə məzmunu və xüsusiyyətləri haqqında konseptual yanaşmalar, müasir şəraitdə sığorta bazarlarının vəziyyətini, beynəlxalq təcrübədən respublikamızda istifadə imkanları, təkmilləşdirmə yolları araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Mövzu üzrə apardığım tədqiqatın əsas məqsədi sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarə olunmasında nə kimi problemlərin olduğu. Bu problemləri sığorta bazarının maliyyə resurslarının idarə olunmasında müasir vəziyyətini və inkişaf meyillərini təhlil etməkdən, onun tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair tədqiqat aparılmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmet. Aparılan tədqiqatın obyektı bazar iqtisadiyyatının əsas həlqəsini təşkil edən sığorta bazarları. Tədqiqatın predmeti maliyyə resurslarının idarə olunmasındakı problemləri təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Maliyyə bazarı, o cümlədən -sığorta bazarları, investisiya şirkətlərinin, qanunverici və normativ sənədlər təşkil edir. Tədqiqat zamanı elmi-tədqiqat təşkilatlarının işləmələri, dövrü mətbuatın, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyası, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətlərinin materiallarında istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Sığorta bazarının formalaşması və inkişafına şərait yaradan subyektlərinin fəaliyyətinin kompleks təhlili verilmişdir;

- maliyyə resurslarının idarə olunmasında problemlərin aradan qaldırılması yolları;
- bazar subyektlərinə müasir şəraitdə nəzarət mexanizmi təklif edilmiş və onlara dövlət tənzimlənməsi metodlarının tətbiq edilməsi əsaslandırılmışdır.
- Sığorta sektorunda vacib prinsip sığortanın xidmət sahəsi kimi sığortalılara münasibətdə xüsusi xidmət mədəniyyəti tələbidir. Sığorta xidmətləri ilk növbədə sığorta şirkətinin əmək şəraitindən, etik normalara əməl etməsindən, təşkilatı işlərin düzgün qurulmasından, ən başlıcası isə öhdəliklərin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada icra edilməsindən ibarət olmalıdır. Sığortanın rolu aşağıdakı istiqamətlərdə özünü göstərməlidir:

- əməliyyatın mənfi nəticəsində risk dərəcəsinin azaldılmasında;
- zərər və itkilərin ödənilməsi hesabına iqtisadi sabitlikdə;
- sığorta fondunun müvəqqəti azad pul vəsaitlərinin investisiya fəaliyyətində iştirakında;
- dövlət büdcə gəlirlərinin sığorta təşkilatlarının mənfəətinin bir hissəsi hesabına tamamlanmasında;
- beynəlxalq sığorta bazarları ilə müqayisəli təhlil ;
- sığorta bazarında maliyyə resurslarının subyektlərinin formalaşması sosial-iqtisadi ərtirilərindəndirilməqlə, onların spesifik xüsusiyyətləri və əsas funksiyaları tədqiq olunmuşdur;
- sığorta sektorunda şəffaflığın artırılması məqsədilə sektor nəzarəti gücləndirilməlidir;
- maliyyə resurslarının idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə iqtisadi aktivliyinin artırılması üzrə iqtisadi-təşkilati tədbirlərin keçirilməsi və onların nəticələrinin qiymətləndirilməsinin üsulları təklif edilmişdir;

Tədqiqatın işinin nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, aparılmış təhlilərin nəticələrindən istifadə edərək, sığorta bazarlarında maliyyə resurslarının idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, inkişafının artırılması, sığorta bazarlarında ödəmə qabiliyyətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, daha da səmərəli aparılmasının nail olmaqla sivil sığorta bazarının formalaşmasını təmin etmək mümkündür.

Dissertasiyanın həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, qarşıya qoyulmuş məsələnin tədqiqi ilə əlaqədar olaraq 3 fəsilə 6 sualdan, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı, summary və peşome, dissertasiya işinin referatından ibarətdir. Dissertasiyanın birinci fəslində sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarə olunmasının nəzəri və metodoloji əsasları, idarə olunması elementlərindən, sığorta qanunvericiliyindən bəhs olunur. İkinci fəsil sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarə olunmasının müasir vəziyyətinin kompleksli təhlilinə həsr olunub. Üçüncü fəsilə isə sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarə olunması

problemlərinin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsi problemləri barədə araşdırma aparılıb.

I FƏSİL Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarəolunmasının nəzəri və metodoloji əsasları

1.1. Sığorta bazarında maliyyə resursları və onların idarəolunmasının nəzəri əsasları.

Maliyyə müasir cəmiyyətin inkişafının mühüm elementlərindən biridir. Maliyyə siyasətini, metodlarını, vasitələrini, eləcə də maliyyə sabitliyini və artımının təmin edilməsi sahəsində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün idarəetmə qərarlarını qəbul edən və bu qərarları praktikada həyata keçirən insanları əlaqələndirən maliyyə resurslarının idarəolunması sistemidir.

Maliyyə idarəolunması maliyyə sisteminin bütün elementlərinə nüfuz edir və bazar iqtisadiyyatı şəraitində idarəetmə strukturunun ən mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Maliyyə idarəolunmasının əsası qısamüddətli və uzunmüddətli perspektivdə maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsi amillərinin təhlilinə əsaslanan və maliyyə xidmətlərinin fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirən maliyyə siyasətidir. Müvafiq siyasətin işlənilib hazırlanması üçün maliyyə təhlilinin mənbələri dövlət maliyyə orqanlarının rəsmi hesabatları, institusional bazar strukturlarının (banklar, investisiya şirkətləri, əmtəə, fond və valyuta birjaları) informasiyası, statistik məlumatlar, sahələrarası və ölkələrarası məlumatların müqayisə edilməsi, şirkətlərin kənar istifadəsi üçün hazırlanmış maliyyə-mühasibat hesabatlarıdır. Müvafiq maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanması və qərarlar qəbul edilməsi üçün təsərrüfatdaxili prosesləri daha ətraflı açıqlayan daxili idarəetmə informasiyasından da istifadə edilir. Maliyyə idarəolunmasının məqsədləri aşağıdakılardır:

- şirkətin fəaliyyətinin faydalı iqtisadi nəticəsinin maksimallaşdırılması,
- məsrəflər minimallaşdırılmaqla mənfəətin maksimallaşdırılması,

- şirkətin iqtisadi potensialının artırılması,
- bazarda rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi,
- mövcud maliyyələşdirmə mənbələrindən daha yaxşı istifadə edilməsi və qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün yeni maliyyələşdirmə mənbələrinin cəlb edilməsi,
- şirkətin aktivlərinin strukturunun optimallaşdırılması,
- yaxın gələcəkdə şirkətin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi.

Maliyyə idarəolunması məqsədlərinə nail olmaq müvafiq idarəetmə metodlarının tətbiq edilməsi sayəsində mümkündür. Maliyyənin idarəolunması metodları konkret tarixi xarakter daşıyır, makro və mikro səviyyələrdə iqtisadi münasibətlər inkişaf etdikcə bu metodlar da inkişaf edir. İnkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində maliyyənin idarə edilməsinin əsas metodları aşağıdakılardır: proqnozlaşdırma və planlaşdırma, maliyyələşdirmə və kreditləşdirmə, özünümaliyyələşdirmə, vergitutma, sığorta, lizinq, trast, faktoring, girov, maddi həvəsləndirmə, sanksiyaların tətbiq edilməsi. Maliyyə menecmenti müəyyən maliyyə vasitələri toplusunun köməyi ilə həyata keçirilir: ilkin vasitələr – pul vəsaitləri, debitor və kreditor borcları, qısamüddətli maliyyə qoyuluşları – səhmlər və istiqrazlar; təkrar vasitələr – opsiyonlar, flyuçerslər, forvard kontraktları.

Şirkətdə maliyyə fəaliyyətinin idarəolunması xüsusi olaraq bu məqsədlə yaradılmış xidmətlər tərəfindən həyata keçirilir. Bir qayda olaraq həmin xidmətlərə maliyyə üzrə vitse-prezident və ya maliyyə direktoru rəhbərlik edir. Maliyyə xidmətinin strukturuna daxil olan bölmələr maliyyə təhlili, proqnozlaşdırma və planlaşdırma, kredit siyasəti, pul vəsaitlərinin və qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarının idarə edilməsi, vergitutma və dövlət tənzimləmə orqanları ilə qarşılıqlı münasibətlər, investisiya fəaliyyəti, eləcə də şirkətin mühasibat hesabatının tərtib edilməsi ilə məşğul olurlar.

Maliyyənin idarəolunması dövlətin öz funksiyalarını həyata keçirmək üçün maliyyə resurslarının səfərbər edilməsinə, onların məqsədəuyğun bölüşdürülməsi və səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilən xüsusi fəaliyyət sahəsidir.

Maliyyə idarəolunması dövlətin maliyyə resurslarının toplanması, bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə əlaqədar həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusundan

ibarətdir. Maliyyə siyasəti ictimai həyatın bütün tərəflərini, yəni həm iqtisadi, həm sosial və həm də beynəlxalq münasibətləri əhatə edir.

Dövlətin maliyyənin idarəolunmasının ümumi prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Maliyyənin inkişafının elmi cəhətdən əsaslandırılmış konsepsiyasının hazırlanması. O, iqtisadiyyatın durumunun, onun sabitliyi perspektivinin, məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişafının, xalq təsərrüfatının və ölkə əhalisinin maliyyə resurslarına tələbatının təhlili əsasında formalaşır.

Maliyyənin inkişafının elmi cəhətdən əsaslandırılmış konsepsiyasının məqsədi cəmiyyətin inkişafı tələbatının ödənilməsi üçün zəruri olan maliyyə resurslarının daha tam səfərbərliyə alınmasından ibarətdir. O, sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının, qeyri - istehsal sferasının və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmasını nəzərdə tutur.

2. Maliyyə resurslarının bir hissəsinin dövlətin mərkəzləşdirilmiş fondlarında təmərküzləşməsi. Dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının formalaşması, ordunun, məhkəmə, icra hakimiyyəti orqanlarının, təhsilin, səhiyyənin mədəniyyət müəssisələrinin maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi və habelə dövlət və müdafiə təyinatlı obyektlərin tikintisi üçün vəsaitin yığılması məqsədilə həyata keçirilir.

3. Dövlətin maliyyə resurslarından istifadənin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi. Maliyyə resurslarının istifadə edilməsinin əsas istiqamətlərinin hazırlanmasının məqsədi onlardan daha səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir. Buna isə hər şeydən əvvəl resursların üstün sahələrə və sosial sferaya bölüşdürmək yolu ilə nail olunur. Az maliyyə məsrəfi ilə daha yüksək nəticələrə nail olmaq həm bütövlükdə dövlət və həm də hər bir təsərrüfat subyekti üçün birinci dərəcəli vəzifə hesab edilir.

4. Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmağa yönəldilən praktiki fəaliyyətin həyata keçirilməsi, iqtisadiyyatın inkişafına maliyyənin təsirinin müəyyən edilməsi. Bunun üçün maliyyə münasibətlərinin təşkili üsullarının məcmusu kimi

müəyyən edilən səmərəli maliyyə mexanizminin fəaliyyəti zəruridir. Bu isə özünə aşağıdakıları daxil edir:

- milli gəlirin bölgüsü metodları;
- dövlət büdcə fondlarının yaradılması üsulları (dövlət və yerli)
- məqsədli dövlət fondlarının yaradılması metodları;
- büdcəyə və məqsədli fondlara tədiyyə ödənişlərinin növləri;
- maliyyə planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması;
- maliyyə nəzarəti.

Maliyyə resursları mərkəzləşdirilmiş fondlara (dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar) və qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarına (müəssisələrin pul vəsaitləri fondlarına) bölünür.

Maliyyə resursları ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin bölüşdürülməsi prosesində yaradılır. Ümumdövlət səviyyəsində (makro səviyyədə) mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarının (mərkəzləşdirilmiş fondlar) formalaşmasının birinci və əsas mənbəyi milli gəlirdir.

Milli gəlirin bir hissəsi müəssisədə formalaşır və onun sərəncamında qalır, yəni mikrosəviyyədə qeyri-mərkəzləşdirilmiş fondlar yaradılır ki, bu da müəssisədə istehsal məsrəflərinə istifadə edilir.

Dövlətin maliyyə resurslarının formalaşmasının başlıca mənbələrindən biri kimi istehsal sferası müəssisə və təşkilatlarının pul gəlirləri çıxış edir. Onlara hər şeydən əvvəl izafi məhsulun dəyərinin bir forması olan mənfəət aiddir.

Bir qayda olaraq maliyyə resurslarının həcmi milli gəlirdən çoxdur, ona görə ki, maliyyə resursları izafi məhsulun dəyəri və zəruri məhsulun bir hissəsindən başqa amortizasiya ayırmalarını da özünə daxil edir.

Maliyyə resurslarının formalaşmasının ikinci əhəmiyyətli mənbəyi əsas istehsal fondlarının dəyərinin bir hissəsi hesabına formalaşan amortizasiya fondudur.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə resursları-xalis gəlirin vergi, vergi olmayan ödənişlər və ayırmalar vasitəsilə yenidən bölgüsünün nəticəsidir.

Yuxarıda göstərilənlərdən başqa mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarının formalaşması mənbəyi mərkəzləşdirilmiş dövlət sosial sığorta, əmlak və şəxsi sığorta fondlarına, müxtəlif büdcədən kənar fondlara müəssisələrin ayırmaları ola bilər.

Bundan başqa, mərkəzləşdirilmiş maliyyə resursları təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilmiş milli sərvətin bir hissəsi hesabına (ölkənin qızıl ehtiyatlarının, enerji daşıyıcılarının satışından, xarici iqtisadi fəaliyyətdən daxilolmalar və s.) və habelə dövlət qiymətli kağızlarının (istiqraz, borcların yerləşdirilməsindən və s.) satışından əldə edilən vəsaitlər hesabına formalaşır.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarının çox az bir hissəsi əhalidən daxilolmalar hesabına (vergilər, rüsumlar, istiqrazlar və lotoreyalardan daxilolmalar) yaranır. Bazar münasibətlərinə keçilməsi ilə əlqədar olaraq maliyyə resurslarının bu mənbəyi durmadan artır.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə resursları əsasən dövlət büdcəsində, büdcədən kənar fondlarda, əmlak və şəxsi sığorta fondlarında cəmləşdirilir.

Maliyyə resurslarına habelə dövlət pul ehtiyatları kimi (nizamnamə, ehtiyat və digər fondlar şəklində Milli Banka təhkim edilmiş) Milli Bankın kredit resurslarını da daxil etmək məqsədə uyğundur.

Beləliklə, dövlətin maliyyə resursları - dövlətin, müəssisələrin, təşkilatların və əhalinin sərəncamında olan, geniş təkrar istehsal üçün nəzərdə tutulmuş pul vəsait fondları və daxilolmalardır. Maliyyə resurslarının əsas mənbəyi milli gəlir, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq təşkilatların mənfəəti, amortizasiya fondu və sığorta fondlarıdır. Sığortaçının maliyyəsi sığorta müdafiəsi ilə bağlı olan fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin iqtisadi əsasını müəyyənləşdirir. Sığortaçı sığortalıya dəymiş zərərləri ödəməklə, sığorta işinə çəkilən xərcləri maliyyələşdirməklə, sığorta fondunu yaradır və istifadə edir. Praktikada sığorta təşkilatlarının pul dövriyyəsi 2 müstəqil pul axını birləşdirir:

Bilavasitə sığorta müdafiəsi ilə bağlı olan pul dövriyyələri.

Sığorta işinin təşkili ilə bağlı olan pul dövriyyələri.

Bu zaman sığorta müdafiəsi ilə bağlı olan pul dövriyyələri də öz növbəsində 2 mərhələdən keçir:

I mərhələdə - sığorta fondu yaradılır və istifadə edilir.

II mərhələdə - sığorta fondu mənfəət əldə edilməsi məqsədilə investisiyaya yönəldilir.

Sığortaçının pul dövriyyəsinin yuxarıda göstərilən hər bir elementi müxtəlif iqtisadi və hüquqi amillərin təsiri altında formalaşır və özünəməxsus sosial-iqtisadi mahiyyət kəsb edir. Bilavasitə sığorta müdafiəsi ilə bağlı pul dövriyyələri sığortanın mahiyyəti ilə əlaqədardır. Bu dövriyyələrin xüsusiyyəti sığortaçının pul axınlarının ehtimal riskli xarakterindən qaynaqlanır.

Belə ki, sığorta fondunun yaranmasının əsası kimi zərər ehtimalı çıxış edirsə, sığorta fondunun istifadəsinin əsası kimi isə konkret təsərrüfat ilində sığortalıya dəymiş faktiki zərər məbləği çıxış edir. Bu baxımdan sığorta fondunun yaradılması ehtimalı ilə sığorta fondundan verilən faktiki ödənişlər üzrə faktiki tələbatlar arasındakı uyğunsuzluq sığortaçının maliyyə fəaliyyətinin təşkilində özünəməxsus xüsusiyyətləri yaratmış olur.

Məsələn, sığorta fəaliyyətinin spesifikliyi xalq təsərrüfatının digər sahələrindən fərqli olaraq burada sığorta ehtiyatlarının yaradılması zəruriliyini ortaya qoyur.

Sığorta ehtiyatları formalaşdırılmadan sığortaçının təsərrüfat maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyinə nail olunması qeyri-mümkün olar. Sığortaçının iqtisadiyyatın ən mühüm xarakterik cəhəti bu şirkətlərdə cəlb edilmiş vəsaitlərin xüsusi çəkisinin öz kapitalından üstün olmasında ifadə olunur. Başqa sözlə, sığorta şirkətlərinin özünün maliyyələşdirmə prinsiplərinin reallaşdırılması cəlb edilmiş vəsaitlərdən nə cür istifadə edilməsində, yəni risk menecmentindən bilavasitə asılıdır. Sığortaçının maliyyənin təşkilində məqbul həcmdə sığorta fondunun yaradılması kafi şərt hesab olunur. Belə ki, sığorta fondunun həcmi nə qədər böyük olarsa, sığortaçının maliyyə sabitliyi də o qədər yüksək olar. Bazar şəraitində sığortaçının fəaliyyəti nəinki təkcə xərclərin maliyyələşməsində, eyni zamanda müəyyən mənfəət əldə edilməsindən bilavasitə asılıdır. Sığorta təşkilatı yüksək

mənfəət ardınca qaçmamalıdır. Çünki bu sığortanın ekvivalentlik prinsipinə zidd olmuş olar. Digər tərəfdən sığorta sistemində mənfəət anlayışı şərti mahiyyət daşıyır. Belə ki, sığorta şirkətləri milli gəlir yaratmır, onun bölüşdürülməsində iştirak edirlər. Lakin təcrübədə bəzən sığorta şirkətləri çox böyük həcmdə mənfəət əldə edirlər. Bu baxımdan əldə edilən mənfəət dedikdə sığorta müddəti ilə bağlı gəlirlərin xərclərdən artıqlığını ehtiva edən müsbət maliyyə nəticələri başa düşülür.

Bazar münasibətlərinə keçid prosesində iqtisadi əlaqələrin köklü dəyişikliyi baş verir. İqtisadi əlaqələrin bazar yönümlü meyli təsərrüfat fəaliyyətinin effektiv formalarındandır. O təsərrüfatçılıq subyektlərinin geniş imkanlarının reallaşdırmağa, istehsal və xidmətlərin səviyyəsini yüksəltməyə, istehsalatın inkişafını sürətləndirməyə stimül yaradır. Bazara xas olan özünütənzimləmə mexanizmi maliyyə ehtiyatlarının rəşional istifadəsini, maddi-pul vəsaitinin balanslaşdırılmasını təmin edir.

Bununla əlaqədar olaraq maliyyə münasibətləri də dəyişikliyə uğrayır. Nəticədə dövlət cəmiyyətin iqtisadi maraqlarına və təkrar istehsal prosesinə fəal surətdə təsir göstərir. Maliyyə münasibətləri iqtisadi əlaqələrin bir hissəsi olub, onun mahiyyətinin əks etdirir və xüsusi sahə kimi spesifik xüsusiyyətləri, eləcə də qanunauyğunluqlara malikdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Maliyyə münasibətlərinin əsas xüsusiyyəti, bölgü prosesində fəaliyyət göstərərək məcmu iqtisadi məhsulun dəyərinin məqsədli pul vəsaiti ehtiyatları fondlarına istifadə edərək bölüşdürməkdən ibarətdir.

Maliyyə münasibətləri hər zaman dəyər vasitəsi ifadə olunur və yekun nəticələr ilə sıx bağlı olub iştirakçı tərəflərin fəaliyyətinə təsir göstərmək üçün bir vasitədir. Maliyyə münasibətləri makro və mikro səviyyəyə təsir edir. Onların əsas xüsusiyyəti fəaliyyət sahəsindən, misliyyaların iş fəaliyyətindən, mülkiyyətçilik növlərindən aslıdır.

Sığorta sahəsinə gədikdə isə bu problemin kompleks tədqiqatı çox şəhəli olaraq fəaliyyət göstərmir. Bununla belə, bu sistem sığorta fəaliyyətinin mahiyyətinin xüsusiyyətlərindən irəli gələn müəyyən spesifik xüsusiyyətlərə malikdir.

1.2. Sığorta bazarında maliyyə resurlarının təsnifatı və onların idarə olunması elementləri.

İdarəetmə dedikdə, müəyyən nəticələrə nail olmaq üçün məcmu üsul və metodların köməyi ilə obyektə şüurlu, məqsədyönlü təsir başa düşülür. İdarəetmə fəaliyyətinin mühüm sahəsi maliyyənin idarəedilməsindən ibarətdir. O xüsusi aparat, xüsusi metod, o cümlədən müxtəlif stimullar və sanksiyaların köməyi ilə həyata keçirilir.

Digər idarəetmə sistemlərdə olduğu kimi maliyyənin idarə edilməsində də idarəetmənin obyektləri və subyektləri vardır. İdarəetmənin obyektini kimi pul gəlirlərinin və yığımlarının formalaşması və onların təsərrüfat subyektləri və dövlət tərəfindən istifadəsi ilə əlaqədar olan maliyyə münasibətləri ilə çıxış edir. İdarəetmə subyektini isə idarəetməni həyata keçirən təşkilatı struktur hesab edilir.

Maliyyə münasibətlərinin təsnifatına uyğun olaraq, idarəetmə obyektini onların sahəsinə görə təşkilatların (müəssisələrin, idarələrin) maliyyəsi, sığorta münasibətləri, dövlət maliyyəsi, ev təsərrüfatının maliyyəsi kimi müxtəlif qruplara ayrılır. Onlara müəssisələrin maliyyə xidməti (şöbələri), sığorta orqanları, maliyyə orqanları və vergi idarələri kimi idarəetmə subyektləri uyğun gəlir. Maliyyənin idarəedilməsini həyata keçirən təşkilat strukturlarının məcmusu maliyyə aparatı hesab edilir.

İdarəetmə subyektləri maliyyə münasibətlərinin hər bir sahəsində və hər bir həlqəsində maliyyəyə məqsədyönlü təsirin spesifik metodlarından istifadə edirlər. Eyni zamanda onlara idarəetmənin vahid metod və üsulları da məxsusdur. Maliyyənin idarəedilməsində planlaşdırma, operativ idarəetmə, nəzarət kimi mühüm funksional elementləri ayırmaq olar.

Planlaşdırma maliyyənin idarəetmə sistemində əhəmiyyətli yer tutur. Planlaşdırma zamanı təsərrüfatçılığın istənilən subyekt maliyyənin vəziyyətini hərtərəfli qiymətləndirir, maliyyə resurslarının artırılması imkanlarını aşkar edir, onların daha səmərəli istifadə edilməsi istiqamətlərini müəyyən edir. Plan qərarları mühasibat, statistik və operativ hesabatlarla əsaslanan maliyyə informasiyasının təhlili əsasında qəbul edilir.

Operativ idarəetmə cari maliyyə vəziyyətinin operativ təhlili əsasında işlənilən hazırlanan kompleks tədbirləri ifadə edir və maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsinin köməyi ilə az xərclə daha yüksək səmərə əldə etmək məqsədini güdür. Operativ idarəetmənin əsas məzmununu təsərrüfat fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir.

Nəzarət - Maliyyə nəzarəti dedikdə, dövlət nəzarəti altında olan maliyyə resurslarının bölüşdürmə və istifadəsinin qanuniliyi və məqsədəuyğunluğunu yoxlamaq üçün keçirilən tədbirlər nəzərdə tutulur. Maliyyə nəzarəti, nəzarətin xüsusi sahə və yaxud istiqaməti kimi, maliyyənin özünün əmələ gəlməsi dövründə resurslara nəzarətdən seçilmişdir.

O, maliyyə resurslarının istifadəsi üzrə faktiki nəticələri plan göstəriciləri ilə müqayisə etməyə, maliyyə resurslarının artırılması və onların daha səmərəli istifadə edilməsi ehtiyatlarını aşkar etməyə imkan verir.

Maliyyənin idarə edilməsinin **strateji** (ümumi) və **(operativ)** formaları fərqləndirilir. Strateji idarəetmə proqnozlaşdırma vasitəsilə perspektiv maliyyə resurslarının müəyyən edilməsində, məqsədli proqramın reallaşdırılması üçün maliyyə resurslarının həcmi təyin etməkdə və s. ifadə olunur. O, dövlət və təsərrüfat idarəetmə orqanları tərəfindən: AR-nın Milli Məclisi, Prezident Aparatı, Maliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və b. həyata keçirilir. Operativ idarəetmə maliyyə sistemi aparatının: Maliyyə Nazirliyi, AR subyektlərinin maliyyə orqanlarının, yerli hakimiyyət orqanlarının, büdcədən kənar fondların rəhbərlərinin, sığorta təşkilatlarının, müəssisələrin maliyyə xidmətlərinin (şöbələrin) funksiyalarına daxildir.

Sığorta istehsal münasibətlərinin ən zəruri elementlərindən biridir. O əsasən ictimai istehsal prosesində meydana gələn maddi itkilərin əvəzinin ödənilməsi ilə əlaqədardır. Normal təkrar istehsal prosesinin ən zəruri şərtlərindən biri istehsalın fasiləsizliyidir. Əgər ictimai istehsal prosesi təbiət qüvvələrinin və digər zərərli hadisələrin nəticəsində dayanırsa, onda cəmiyyət üçün belə hallardan zərər çəkməmək məqsədilə əvvəlcədən tədbirlərin görülməsi vacibdir. Çünki ictimai istehsal riskli xarakter daşıyır. Bu risk ilk növbədə özünü insanlar və təbiətin

dağıdıcı qüvvələri arasındakı ziddiyyətlərdə göstərir. Belə hallarda insan iradəsindən asılı olmayaraq baş verir və onların ağır nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədilə sığorta müdafiəsindən istifadə olunur. Bu, ilk növbədə, özünü ictimai istehsalın sığortalanması və ya müdafiəsi formasında biruzə verir.

İqtisadi anlayış olan sığorta maliyyə kateqoriyasının tərkib hissəsidir. Bununla yanaşı, maliyyə ümumilikdə gəlirin və yığımların bölgüsü və yenidən bölgüsü ilə əlaqədardır, onda sığorta ancaq yenidən bölgü münasibətlərini əhatə edir. İqtisadi anlayış olan sığortanın özünəməxsusluğunu xarakterizə edən aşağıdakı mahiyyət əlamətlərini göstərmək olar:

1. Sığortalama zamanı pulun yenidən bölgüsü münasibətləri meydana çıxır ki, bu da kənar, gözlənilməz və güclü hadisələrin mövcudluğu ilə şərtlənir. Bu hadisələrin nəticəsində milli iqtisadiyyata və əhaliyə maddi və digər zərərlər dəyir.

2. Sığorta zamanı sığorta iştirakçıları arasında dəymiş zərərin aradan qaldırılması həyata keçirilir. Sığorta iştirakçıları dedikdə, sığorta olunanlarla sığorta edənlər başa düşülür. Bu cür yenidən bölgü münasibətləri, bir qayda olaraq bütün təsərrüfatı və bütün ölkə ərazisini deyil, ictimai həyatın müəyyən hissələrini əhatə edən zərərin təsadüfi xarakter daşması ilə şərtlənir. Bu zaman sığorta iştirakçıları nə qədər geniş olarsa, onda zərərin aradan qaldırılmasında hər bir sığortaçıya o qədər az pul düşər. Sığortalama zərərin aradan qaldırılmasında ən səmərəli metoddur. Bu səmərəlilik, sığortaçıların və sığorta olunan obyektlərin sayı artdıqca daha da artır. Sığorta həm də pul vəsaitlərinin sığorta fondu adlanan vahid bir fondə cəmlənməsini təmin edir. Belə hallarda hər bir sığortaçı minimum xərclərlə maksimum zərərləri aradan qaldıra bilir.

3. Sığorta zərərlərin ərazi vahidləri arasında həm də vaxtında bölüşdürülməsini təmin edir. Bu zaman bir il ərzində sığorta fondunun vəsaitlərinin səmərəli ərazi bölgüsü üçün çox böyük ərazi və kifayət qədər sığorta obyektinin olması lazımdır. Zərərlərin vaxtında aradan qaldırılması fəvqəladə halların təsadüfi xarakteri ilə əlaqədardır. Çünki belə fəvqəladə hallar hər il baş vermir və onların baş verməsinin dəqiq vaxtı məlum deyildir.

4. Zərərin qapalı şəkildə aradan qaldırılması sığorta fondunda səfərbərliyə alınmış vəsaitlərin bilavasitə geri qaytarılmasını şərtləndirir. Hər bir sığorta olunanın sığorta fonduna ayırdığı sığorta ödənişlərinin ancaq bir məqsədi var ki, o da müəyyən ərazidə və müəyyən vaxt müddətində zərərin həqiqi məbləğinin ödənilməsidir. Ona görə də sığorta ödənişlərinin məbləği dəymiş zərərin ödənilməsi formasında geri qaytarılır. "Sığorta" fənninin predmeti hər hansı şəxs və ya təşkilatın, pulla ölçülə bilən mənfəətinə müxtəlif təhlükələr nəticəsində dəyən zərərlərin, müəyyən haqq müqabilində ödənilməsi məqsədilə, pul ayırmaları hesabına formalaşdıran sığorta fondunun iştirakçılar arasında yenidən bölgü münasibətlərinin məcmusudur.

İqtisadi kateqoriya olan sığorta təcrübədə sığorta fondunun yaradılması və istifadəsi metodlarından biri kimi meydana çıxır. Bundan başqa, digər metodlar da mümkündür ki, bunlar da əsasən mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş metodlardan ibarətdir. Mərkəzləşdirilmiş metod birbaşa qanunvericilik yolu ilə milli gəlirdən və milli sərvətdən müəyyən maliyyə ehtiyatları fonduna, o cümlədən sığorta fonduna vəsaitlərin ayrılması yolu ilə əlaqədardır. Məhz bu metodun köməyi ilə dövlət büdcəsinin ehtiyat fondları və qızıl valyuta ehtiyatları formalaşdırılır. Mərkəzləşdirilməmiş maliyyə ehtiyatları maddi istehsal sahəsində, ilk növbədə isə kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən birliklərdə və müəssisələrdə təşkil edilir ki, bundan da məqsəd yerli zərərlərin və müxtəlif ziyanların ödənilməsidir.

Sığortaçı öz əsas istehsal funksiyasının reallaşdırılması üçün, yəni sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta ödənişlərini vaxtında icra etmək üçün vaxtında müvafiq pul resurlarına malik olmalıdır. Öz məqsədli təyinatına uyğun olaraq bu vəsaitlər sığorta ehtiyatları adlandırılır. Sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və istifadəsi sığortaçının fəaliyyətinin mahiyyətini təşkil etdiyi üçün sığorta ehtiyatlarının məzmununu sığorta nəzəriyyəsi və praktikasında ən aktual və ciddi problem hesab olunur. Belə ki, sığorta fəaliyyətinin baza prinsipi sığortaçı ilə sığortalı arasında qarşılıqlı öhdəçiliklərin ekvivalenti olduğu üçün sığortaçı əldə etdiyi netto stavkanı öz müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə yönəltməlidir.

Bu məqsədlə sığortaçı müvafiq pul ehtiyatlarının yaradılması zəruriliyi qarşısında qalır. Bu ehtiyatların həcmi sığorta işinin dinamik olması ilə əlaqədar olaraq sabit ola bilməz. Praktikada sığorta ehtiyatlarının həcmi sığorta öhdəçililərinə uyğun olaraq daim dəyişir. Təcrübədə sığorta ehtiyatlarının həcmi dedikdə, sığorta şirkətinin konkret hesabat tarixinə həcmi başa düşülür. Çünki sığorta ehtiyatlarının hesablanması əsasını sığortaçının yerinə yetirmədiyi öhdəliklərinin qiymətləndirilməsi çıxış edir.

Sığorta işinin təsnifatında sığorta ehtiyatları riski sığorta növləri üzrə ehtiyatlara və həyat sığortası üzrə ehtiyatlara bölünür. Sığorta fondunun yaradılması və istifadə olunması üçün məhz sığorta kateqoriyasından istifadənin iqtisadi zəruriliyi özünü onda göstərir ki, dövlət təsərrüfat subyektləri – müəssisələr, təşkilatlar, cəmiyyətlər, kooperativlərin və daha çox ayrı-ayrı vətəndaşların maliyyə ehtiyatları ilə geniş surətdə maneəvr etmək imkanından məhrum olur.

Sığorta ehtiyatları müxtəlif istiqamətlərdə yerləşdirilə bilirlər, yerləşdirilmənin (diversifikasiyasının) səmərəliliyi

qanunvericilik bazasından;

sığorta resursları səviyyəsinin maliyyə bazarında yerləşməsindən asılı olur.

Adətən, aşağıdakı qaydalarda sığorta ehtiyatı yerləşdirilə bilər:

dövlət qiymətli kağızlarında; (50%-dək)

korporativ qiymətli kağızlarında; (15%-dək)

bank depozitlərində; (70-80%-dək)

digər şirkətlərin nizamnamə kapitalında iştirakı əsasında mülkiyyət hüququnda;

daşınmaz əmlakda, o cümlədən torpaq, qiymət, valyuta qiymətliləri və s. yerlərdə yerləşdirilə bilər.

Müasir sığorta qaydalarına əsasən, sığorta ehtiyatları müəyyən istiqamətlərdə istifadə edilə bilər. Bu baxımdan sığortaçının sığorta ehtiyatlarını tərkibi onun yerləşdirilməsi xarakterini müəyyən edir. Belə ki, sığorta ehtiyatları yaradılma formalarına uyğun olaraq müvafiq maliyyə alətlərində yerləşdirilə bilirlər. Sığorta

ehtiyatlarının yerləşdirilməsi investisiya resursları kimi likvidlik, geri qaytarılma, gəlirlilik və diversifikasiya prinsiplərinə əsaslanmalıdır. Əgər sığora ehtiyatlarının yerləşdirilməsi nəticəsində əldə edilən faktiki gəlir normativ gəlir normasından aşağı olarsa, onda bu investisiya riskinin mövcudluğuna şərait yaradır.

Sığortanın lazımı səviyyədə həyata keçirilməsi cəmiyyətin hər bir inkişaf mərhələsində dövlətin maliyyə imkanları ilə bağlıdır. Dövlət sosial sığortanın köməyi ilə zərərlərlə üzləşmiş ailələrin və ya vətəndaşların müəyyən, heç olmasa minimum həyat səviyyəsini saxlamağa çalışır. Bu, dövlətin sosial siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Sığortanın iqtisadi mahiyyəti, onun ictimai məqsədlərində ifadə olunan funksiyalarında daha da açılır. Funksiyalar sığortanın maliyyə sisteminin bir həlqəsi kimi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa imkan verən təzahür əlamətləridir. Maliyyə anlayışı öz iqtisadi mahiyyətini hər şeydən əvvəl bölgü funksiyası vasitəsilə ifadə edir. Bu funksiya özünü sığortanın funksiyalarında göstərir. Sığortanın əsas etibarilə dörd əsas funksiyası var. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- risk funksiyası;
- xəbərdarlıq funksiyası;
- yığım funksiyası;
- nəzarət funksiyası.

Əsas funksiya kimi risk funksiyası çıxış edir. Belə ki, zərər həmişə meydana çıxma bilər və hətta hər il təkrar oluna bilər. Sığortanın qarşısında qoyulan məqsədlərə uyğun olaraq sığortaçı təşkilat zərərçəkmiş təsərrüfat subyektlərinə pul yardımını göstərməlidir. Bu çərçivədə fəaliyyət göstərən sığorta riski funksiyası yenidən bölgü münasibətlərini həyata keçirir. Dəyərin pul formasında yenidən bölgüsü, təsadüfi sığorta hadisələrinin baş verməsilə əlaqədar olaraq sığorta iştirakçıları arasında aparılır. Yenidən bölgü münasibətləri sığortanın mahiyyətini əks etdirməklə yanaşı, sığortanın risk funksiyasının həyata keçirilməsində əsas rol oynayır.

Sığortanın xəbərdarlıq funksiyası əsasən sığorta fondunun vəsaitlərinin müəyyən hissəsi hesabına sığorta risklərinin azaldılması tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə istiqamətlənir. Xəbərdarlıq və ya qabaqcadan xəbər vermə funksiyası, əhalinin və ya təsərrüfat subyektlərinin öz mümkün itkilərinin nəticələrini aradan qaldırmağa çağırış olmaqla bütün əmlakın, fəaliyyətin, həyatın və s. sığortalanmasını ifadə edir. Yəni sığorta ehtimal olunan itkilərin zərərsizləşdirilməsidir. Sığortaya görə ayırmalar sığorta fonduna cəlb olunduğu üçün sığorta həm də yığım funksiyasını həyata keçirir. Sığortanın köməyi ilə xeyli miqdarda pul vəsaitlərinin toplanılmasının maliyyə siyasəti baxımından çox böyük əhəmiyyəti var.

Sığortanın başqa bir funksiyası olan nəzarət funksiyası yuxarıda göstərilən üç funksiyanın nəticəsi kimi çıxış edir və konkret sığorta münasibətləri zamanı həmin funksiyalarla birlikdə meydana çıxır. Nəzarət funksiyası sığorta fondu vəsaitlərinin formalaşdırılması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Sığorta nəzarətinin qanunvericilik sənədləri əsasında həyata keçirilməsi maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Sığortanın ictimai istehsalın fasiləsizliyinin təmin olunmasında və ictimai istehsalın balanslaşdırılmasında rolu özünü əsas etibarilə sığortanın aparılmasının son nəticələrində göstərir. Son nəticə dedikdə əsasən sığorta sahələrinin optimallaşdırılması, sığorta əməliyyatlarının inkişaf göstəriciləri, zərərlərin vaxtında aradan qaldırılmasında və s. nəzərdə tutulur.

1.3.Sığorta qanunvericiliyi və onun maliyyə resurslarının idarəolunmasında rolu .

Sığorta sahəsində münasibətlər sığorta qanunvericiliyi əsasında tənzimlənir.

Sığorta şirkəti yalnız sığorta və təkrarsığorta fəaliyyətini həyata keçirmək məqsədilə hüquqi şəxs olaraq yaradılır və sığorta şirkətinin bank, istehsal və ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağandır.

Sığorta şirkəti hüquqi şəxs olaraq qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş, xüsusi yaradılmış elə bir qurumdur ki, mülkiyyətindən ayrı əmlakı, o cümlədən təsisçiləri tərəfindən ödənilmiş nizamnamə kapitalı vardır, öz öhdəlikləri üçün bu əmlakla cavabdehdir, öz adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək, vəzifələr daşımaq, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh olmaq hüququna malikdir və müstəqil balansı vardır. Siyasi partiyalar, ictimai birliklər fondlar (qeyri-kommersiya təşkilatları) istisna edilməklə, bir və ya bir neçə hüquqi şəxs, bilavasitə sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulan bütün təşkilati hüquqi formalarda sığortaçıını təsis edə bilirlər.

Sığortaya maddi və yaxud başqa zərərlərin aradan qaldırılması və sığorta olunanlara pul yardımını göstərilməsi ilə əlaqədar olan yenidən bölgü münasibətlərinin xüsusi sahəsi kimi baxmışdıq. Bu münasibət sığorta prosesində müvafiq sığorta fondunun yaradılması və istifadəsi zamanı bütün sığortaçıları əhatə edir. Hər bir sığortalanan sığorta ayırmalarını ödəyir.

Bununla yanaşı sığortanın praktik olaraq həyata keçirilməsi üçün hər bir sığorta obyektı ilə konkret və fərdi sığorta münasibətləri vacibdir. Bu isə yalnız qanunvericilik aktları və müəyyən sığorta münasibətini tənzimləyə bilən metodik materialların köməyi ilə mümkündür. Başqa sözlə desək, iqtisadi fəaliyyət olan sığorta münasibəti praktik olaraq həyata keçirilmə vaxtı hüquqi forma alır, hüquqi normalar çərçivəsində həyata keçirilir.

Sığorta münasibətlərinin obyektləri kimi maddi və pul qiymətliyələri (əmlak, gəlir, sahibkarlıq riskləri, vətəndaş məsuliyyəti), həmçinin insanın mənəvi rifahı – həyatı, sağlamlığı, əmək qabiliyyətliliyi və s. çıxış edir. Sığorta münasibətlərinin

subyektləri sığortada iştirak edən tərəflər – sığorta edənlər, sığortalananlar və başqa şəxslərdir. Bütün bunlar sığorta münasibətlərinin vətəndaş hüquqi sahəsinə məxsus olduğunu sübut edir.

Sığortada iştirak edən tərəflərdən biri olan sığorta edən üzərinə sığorta riski götürür. Buna müvafiq olaraq, sığorta edən müqavilədə nəzərdə tutulmuş halların baş verməsi zamanı nəticələrin aradan qaldırılması üçün sığorta olunana və ya digər şəxsə sığorta məbləğini ödəmək vəzifəsini, digər tərəf olan sığortalanan isə sığortaçıya müəyyən olunmuş sığorta ayırmalarını ödəmək və sığorta ilə əlaqədar olan digər fəaliyyətləri yerinə yetirmək öhdəliyini öz üzərinə götürür. Sığorta xidmətinə görə sığortalanan sığortaçıya müəyyən məbləğdə (sığorta ayırmaları) puldəyir. Bu vəziyyət sığorta anlayışının mahiyyətindən irəli gəlir ki, bu da sığorta ayırmalarından daxilolmalar hesabına sığorta pul fondunun formalaşması üzrə münasibətlərdə ifadə olunur.

Sığortaçının qanunvericiliyə uyğun miqdarda xüsusi təminatının yaradılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, xüsusi təminat sığortaçının ləğv edilməsi və ya ödəmə qabiliyyəti olmaması halında ilk növbədə sığortalılar qarşısında öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün yaradılır və sığortalı bütün hallarda təminat alır. Sığortaçının maliyyə vəziyyətindən asılı olmayaraq sığortalının baş verə biləcək sığorta hadisəsi zamanı sığorta ödənişinin və ya ləğv edilmiş sığorta müqaviləsi üzrə sığorta haqlarının geri alınması təmin edilir.

Beləliklə, sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyi son nəticədə nizamnamə kapitalının miqdarı, sığorta haqlarının daxil olması, həcmi və sığorta fəaliyyətindən əldə olunan mənfəətin məbləği ilə müəyyən olunur. Vergilər ödənildikdən sonra yerdə qalan və sığortaçıların sərəncamına keçən mənfəətdən onlar öz fəaliyyətlərini təmin etmək üçün zəruri olan pul fondlarını yarada bilirlər.

Sığorta təşkilatları sığorta eytiyyatlarını və vəsaitlərini aşağıdakı istiqamətlərdə yerləşdirmək və investisiya etmək hüququna malikdir: dövlət və qeyri dövlət qiymətli kağızların, xarici valyutanın satın alınmasına, bank və digər kredit təşkilatlarındakı depozit hesablarında yerləşdirmək, daşınmaz əmlak və

torpaq sahələri satın almaq, cari sığorta ödənişlərinin ödənilməsinin verilməsi üçün bankdakı hesablaşma hesabında yerləşdirmək və s.

Sığorta təşkilatlarına yuxarıda deyilən tələblərdən başqa sığortaçılar ödəniş qabiliyyətliliyini təmin etmək üçün aktivlərlə onlar tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər arasında normativ nisbətlərə əməl etməyə borcludurlar. Bu nisbətlərin müəyyən edilməsi qaydası və onların normativ həcmi Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. Xüsusi vəsaiti və sığorta ehtiyatları hesabına yerinə yetirilməsi imkanlarından artıq həcmdə öhdəlik qəbul edən sığorta təşkilatları qəbul edilmiş öhdəliyin icrası riskini təkrar sığortaçılarda sığortalamağa borcludur.

“Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun 53-cü maddəsinə əsasən sığorta təşkilatları qanunuvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və vaxtda auditor tərəfindən təsdiqlənmiş illik maliyyə- təsərrüfat fəaliyyəti barədə hesabatı müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim etməyə və mətbuatda dərc etdirməyə borcludur.

Azərbaycanın sığorta bazarı çox da əlverişli olmayan indiki şəraitdə bir sıra problemlərlə üzləşdi. Hazırkı böhran isə bazara bir qədər başqa prizmadan baxmağa imkan verdi və bazarda mövcud olan bəzi problemləri üzə çıxardı. Bu problemləri şərti olaraq üç qrupa bölmək olar: birinci qrup problemlər sığorta bazarında diversifikasiyanın çox aşağı səviyyəsindən ibarətdir ki, bu zaman sığortaçıların portfeli əsasən 2-3 başlıca sığorta növə üzrə formalaşır. İkinci qrup problem - 10 aparıcı şirkətlə bütün qalanları arasında olduqca böyük fərqdən ibarətdir ki, bu da bazarda nisbətən zəif rəqabətə işarədir. Problemin üçüncü qrupu sığorta şirkətlərinin maliyyə vəsaitlərinin, daha doğrusu, sığorta şirkətlərinin kapitallaşmasının aşağı səviyyəsi ilə bağlıdır.

Azərbaycanın sığorta bazarının davamlı inkişafı və dünya bazarında tanınması üçün bu gün daha səmərəli və ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur.

Sığorta işinə nəzarətin gücləndirilməsi və sığorta sahəsində mövcud çətinliklərin aradan qaldırılması üçün Maliyyə Nazirliyi tərəfindən aşağıdakı nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- sığorta münasibətlərini tənzimləyən keyfiyyətə yeni qanunvericilik bazasının formalaşdırılması; o cümlədən beynəlxalq məsləhətçilər cəlb edilməklə «Sığorta haqqında» və «İcbari sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının yeni qanun layihələrinin hazırlanması;

- milli sığorta bazarının beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişafı və dünya sığorta bazarına integrasiya olunması prosesini sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının «Beynəlxalq Sığorta Nəzarəti Assosiasiyası»na üzv qəbul edilməsi məsələsinin həlli istiqamətində tədbirlərin görülməsi;

- sığorta sahəsində mühasibat uçotunun dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasını və hesabatların şəffaflığını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi;

- sığortaçıların maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin yaxşılaşdırılmasını, həmçinin öz üzərlərində risk saxlama qabiliyyətinin gücləndirilməsini təmin etmək məqsədilə nizamnamə kapitallarının artırılması istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- əhəlinin sığorta sahəsində maarifləndirilməsini təmin etmək məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrində təbliğat və izahat işlərinin genişləndirilməsi.

Qeyd olunan bütün bu tədbirlərin və dövlət nəzarətinin formaları ümidvarıq ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının və sığorta bazarının inkişafı üçün böyük üstünlüklər verəcəkdir.

II FƏSİL Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarəolunmasının müasir vəziyyəti.

2.1. Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarəolunması alətlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

Mövcud bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta bazarlarında maliyyə vəziyyətini keyfiyyətə xarakterizə edən göstəricilərdən biri də onun ödəniş qabiliyyətidir. Ödəniş qabiliyyəti dedikdə, müəssisənin möhlətli öhdəlikləri üzrə tədiyyələrin vaxtında ödənilməsi qabiliyyəti başa düşülür.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta bazarları müflisləşməsinin qarşısını almaq üçün öz maliyyə resurslarının idarə edilməsini, strukturunu və yaranma mənbələrini, o cümlədən xüsusi və borc kapitalının tərkibini bilməlidir.

Sığortaçı öz ödəmə qabiliyyətini təmin etmək üçün aşağıdakı normativlərə riayət etməlidir:

Sığortaçının öz vəsaitinin sığorta haqları məbləğinə (təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqları çıxılmaqla) nisbəti 16 %-dən az olmamalıdır;

Bir müqavilə üzrə öhdəliklərin maksimum həcmi sığortaçının öz vəsaitinin 30 %-dən çox olmamalıdır.

Sığortaçının öz vəsaitinə onun aktivləri ilə müqavilə öhdəliklərinin məbləği arasındakı fərq aid edilir. Yəni sığortaçının öz vəsaitinə nizamnamə kapitalı, əlavə kapital, ehtiyat kapitalı, bölüşdürülməmiş mənfəət və ümumiyyətlə, mənfəətdən yaradılan başqa fondlar aiddir.

Daha aydın olmaq üçün 1-ci halda aşağıdakı bərabərsizlikdən istifadə etmək olar:

$$\frac{\text{sığortaçının öz vəsaiti} \times 100\%}{\text{sığorta haqları}} \geq 16\%$$

Yəni sığortaçının yığdığı sığorta haqlarının məbləği onun öz vəsaitinin 6,25 mislindən artıq ola bilməz.

2-ci halda aşağıdakı düsturdan istifadə edilir:

$$\frac{\text{bir müqavilə üzrə maksimum öhdəlik} \times 100\%}{\text{sığortaçının öz vəsaiti}} \leq 30\%,$$

Yəni bir müqavilə üzrə öhdəliyin maksimum həcmi sığortaçının öz vəsaitinin 30 %-dən yüksək ola bilməz.

Sığortaçının öz vəsaiti eyni zamanda onun sərbəst ehtiyatları kimi də başa düşülür. Sərbəst ehtiyatları isə eyni zamanda sərbəst aktivlərin məbləğinə bərabərdir. Sığortaçının öz vəsaitinə isə onun aktivləri ilə müqavilə öhdəliklərinin məbləği arasındakı fərq aid edilir.

Aşağıdakı bərabərsizliyə nəzər salaq:

$$A - \ddot{O} \geq N,$$

A – sığortaçının aktivlərinin faktiki məbləği,

$\ddot{O}$ – sığortaçının öhdəliklərinin faktiki məbləği,

N – sığortaçının aktivlərinin onun öhdəlikləri üzərində artımının normativ miqdarı.

Sığortaçının aktivləri dedikdə onun əmlak formasında əsas vəsaitləri, mal-material, pul vəsaitləri, həmçinin maliyyə qoyuluşları nəzərdə tutulur. Sığortaçının öhdəliyi dedikdə isə onun fiziki və hüquqi şəxslər qarşısında olan borcları, o cümlədən sığorta ehtiyatları, bank kreditləri, başqa cəlb olmuş vəsaitlər, gələcək dövrə xərcləri, təkrarsığortaçı qarşısında pul öhdəlikləri və s. borcları nəzərdə tutulur.

Beləliklə, Aktiv = öhdəliklər + sığortaçının öz vəsaiti. Bundan da tapılır ki, Aktiv – öhdəlik = sığortaçının öz vəsaiti.

Mövcud bazar iqtisadiyyatı şəraitində ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin əsas məqsədi müasir maliyyə fəaliyyətində çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq və ödəmə qabiliyyətinin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün maliyyə ehtiyatı yaratmaqdır.

Yuxarıda qeyd edilən məqsədin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələr qoyulur:

- maliyyə resurslarından istifadənin obyektiv qiymətləndirilməsi və təhlili.
- ödəmə qabiliyyəti səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilər sistemini təyin etmək.
- Təsərrüfat fəaliyyətinin müxtəlif göstəriciləri ilə müqayisədə mövcud maliyyə resursları və onların plana uyğun həyata keçirilməsini qiymətləndirmək.
- maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün daxili ehtiyatların müəyyən edilməsi.
- Maliyyə resurslarının daha effektiv istifadəsi üçün daha konkret təkliflər planın işlənilib,hazırlanması.
- Maliyyə resurslarının daha effektiv istifadəsinə dair hazırlanan təkliflərin həyata keçirilməsi.

Maliyyə resurslarının effektiv istifadəsində,bank öhdəliklərinin və kreditlərin yerinə yetirilməsini qiymətləndirdikdə, risklərin dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsində,vergi orqanları ilə büdcəyə daxilolmaları həyata keçirdikdə və.s yerinə yetirilməsində daha çox maraqlandırır.

Ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin daxili və xarici növləri fərqləndirilir.Daxili təhlil daxili istifadəçiləri tərəfindən həyata keçirilir və bu təhlilin nəticələri planlaşdırma,proqnozlaşdırma və nəzarətinin həyata keçirilməsində istifadə edilir.Təhlilin bu növünün həyata keçirilməsinin əsas məqsədi pul vəsaitlərinin və maliyyə resurslarının planlı şəkildə daxil olmasını həyata keçirmək,bunun nəticəsində müəssisənin normal fəaliyyətinə şərait yaratmaq və son nəticədə isə təsərrüfat subyektinin maksimum mənfəətli işləməsinə şərait yaratmaq,əks təqdirdə onun müflisləşmə ehtimalını azaltmaqdır.

Xarici təhlil investorları, maliyyə resursları ilə təmin edənlər tərəfindən həyata keçirilir.Təhlilin bu növünün aparılmasının əsas məqsədi vəsaitlərin elə yerləşdirilməsinə şərait yaratmaqdır ki,sonda bu təminatdan maksimum mənfəət əldə edilsin,əks halda isə itkilərin risk dərəcəsinə azaltmaq mümkün olsun.

Ödəmə qabiliyyəti maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən ən əsas göstəricidir. Mühəsibat məlumatları əsasında maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili müxtəlif detallaşdırma dərəcəsində aparılır. İqtisadi potensialının, vəziyyətinin, dinamikasının nəticələri və onlardan istifadənin səmərəliliyini əks etdirən göstəricilər sistemi və analitik cədvəllər bu istiqamətdə aparılan təhlilin əsasını təşkil edir. Dərin maliyyə təhlili çərçivəsində uçot məlumatlarının keyfiyyəti qiymətləndirilir və ödəmə qabiliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilər, onların hesablanması və analitik qiymətləndirilməsi aparılır.

Ödəmə qabiliyyətini əks etdirən əsas göstəricilər blokuna aşağıdakılar aiddir:

Mütləq likvidlik əmsalı- I qrupa aid edilən likvidlik vəsaiti məbləğləri cəminin balansın passivinin II bölməsində verilən qısamüddətli öhdəlikləri cəminə nisbəti kimi təyin edilir. Bu o deməkdir ki, təhlil aparılan anda özünün təcili borclarını tam ödəmək iqtidarındadır.

$$\Theta_{m.1} = \frac{\text{Pul vəsaiti} + \text{Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları}}{\text{Qısamüddətli öhdəliklər}}$$

Likvidlik əmsalının minimum həddi 0,2-0,25 hesab edilir.

Ara Likvidlik əmsalı - bu əmsal mühəsibat balansının aktivində verilən likvidlik dərəcəsinə görə I və II qrupalara aid edilən vəsait məbləğlərinin cəmini balansın passivinin II bölməsində verilən qısamüddətli borcların cəminə bölməklə hesablanır. Bu əmsal 1-ə bərabər olduqda normal hesab olunur. Lakin təhlil zamanı analitik uçot informasiyalarından istifadə etməklə, əmsalın reallığını müəyyən etmək lazımdır. Çünki indiki şəraitdə ara likvidlik əmsalı daimi sürətlə artmaqda olan və çətinliklə, həm də faizsiz alınan debitor borclarının daxil olmasından çox asılıdır.

$$\Theta_{a.1} = \frac{\text{Pul vəsaiti} + \text{Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları} + \text{Debitor borcları}}{\text{Qısamüddətli öhdəliklər}}$$

Debitor borclarının vaxtında daxil olması ehtimalı azalan şəraitdə ara likvidlik əmsalının 1-ə bərabər olmasını qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Belə şəraitdə ara likvidlik əmsalı 1,5-ə bərabər olduqda ödəmə qabiliyyəti qənaətbəxş hesab olunur.

Ümumi likvidlik əmsalı – balansın aktivinin II və III bölmələr üzrə yekun məbləğlərinin cəmi qısamüddətli öhdəliklərin cəminə bölməklə təyin olunur. Əksər ölkələrdə bu əmsal 1,4-2,2 dairəsində olduqda normal hal hesab olunur. Lakin ölkəmizdə fəaliyyətdə olan müəssisələrin əksəriyyəti müasir xammal qıtlığı şəraitində daha çox xammal ehtiyatı yaratmaq üçün səy göstərir.

$$\Theta_{\text{ü.l}} = \frac{\text{Pul vəsaiti} + \text{Qısamüddətli maliyyə qoyul} + \text{Debitor borcları} + \text{ehtiyat və xərclər}}{\text{Qısamüddətli öhdəliklər}}$$

Qısamüddətli öhdəliklər

İEO-lərdə bu göstəricinin normal həddi 2-2,5 arasında dəyişir.

Özünümaliyyələşdirmə əmsalı – Özünümaliyyələşdirmə şəraitində işləyən müəssisələr hazır məhsulu, iş və xidmətləri, bəzən də uzunmüddətli və qısamüddətli aktivləri mal alanların diktə etdikləri ucuz qiymətlərlə satmağa məcbur olurlar. Beləliklə, pula olan tələbatın qısamüddətə ödənilməsinə baxmayaraq onun ödəniş qabiliyyəti düzəlmir.

Müasir idarəetmə sistemində özünümaliyyələşdirmə gəlirlərinin başlıca daxili mənbələri mənfəət və amortizasiya ayırmalarıdır. Maliyyə resurslarına olan tələbatın ödənilməsində aksiyaların buraxılmasından, uzunmüddətli və qısamüddətli borclardan da istifadə olunur.

Daxili özünümaliyyələşdirmə gəlirləri məbləğlərinin cəmini daxili və xarici maliyyə gəlirləri cəminə bölməklə özünümaliyyələşdirmə əmsalı təyin olunur.

$$\Theta_{\text{ö.m}} = \frac{\text{Mənfəət} + \text{Amortizasiya ayırmaları}}{\text{Buraxılan aksiya} + \text{Qısa və Uzunmüddətli borclar}}$$

Buraxılan aksiya + Qısa və Uzunmüddətli borclar

1) Əmtəə-material dəyərləri ehtiyatının Likvidlik əmsalı

Bu əmsal onu göstərir ki,əgər müəssisə əmtəə-material dəyərlərini satarsa qısa müddətli ölkələrin hansı hissəsini ödəyə bilər.

$$\Theta\text{ə.m.d} = \frac{\text{Ehtiyat və xərclər}}{\text{Qısamüddətli öhdəliklər}}$$

Qısamüddətli öhdəliklər

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrdə ödəmə qabiliyyətinin təhlili maliyyə resurslarının idarə olunması prosesində aşağıdakı göstəricilərdə hesablanır.

- Xüsusi dövriyyə vəsaitinin həcmi – bu göstəricini hesablamaq üçün xüsusi kapital və uzunmüddətli öhdəliklərin cəmindən əsas vəsait və cari öhdəlikləri çıxmaq lazımdır.
- Xüsusi dövriyyə vəsaitinin manevrlik əmsalı – bu əmsal ehtiyat və xərclərin xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin məbləğinə nisbəti kimi hesablanır.Xüsusi dövriyyə vəsaitinin Manevrlik əmsalı Xüsusi dövriyyə vəsaitinin pul formasında olan hissəsini əks etdirir.Normal fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün bu əmsal 0-1 arasında dəyişir.
- Aktivlərdə dövriyyə vəsaitinin payı – bu göstərici cari xərclərin müəssisənin sərəncamında olan bütün təsərrüfat vəsaitinə nisbətini xarakterizə edir.Qeyd etmək lazımdır ki,o ehtiyatların dəyərinin xüsusi dövriyyə vəsaiti hesabına örtülən hissəsini xarakterizə etməklə əsasən ticarət müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin təhlilində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.Bu göstəricinin aşağı səviyyəsi 50 % müəyyən olunmuşdur.
- Cari aktivlərdə istehsal ehtiyatlarının payı – bu göstərici ehtiyat və xərclərin cari aktivlərə nisbəti kimi müəyyən edilir və vahiddən aşağı olduqda müəssisənin maliyyə vəziyyəti qənaətbəxş hesab olunmur.

Maliyyə vəziyyətini əks etdirən əsas göstəricilərdən biri olan ödəmə qabiliyyəti yerinə yetirməli olduğu öhdəliklərin ödəmə səviyyəsini əks etdirir.

Ödəmə qabiliyyətinin təhlili onun cari aktivlərinin likvidliyinin, yəni onların nağd pula çevrilməsi imkanını təyin etməklə başlanılır. Ödəmə qabiliyyəti cari aktivlərin likvidlik dərəcəsindən asılı olduğuna görə, likvidlik və ödəniş qabiliyyəti anlayışları bir-birinə çox yaxın olan anlayışlardır.

Likvidlik dərəcəsindən asılı olaraq, yəni pul vəsaitinə çevrilmə sürətinə vəsaitləri aşağıdakı qruplara bölünür:

Daha yüksək likvid aktivlər (A1) – bura pul vəsaitləri və qısamüddətli maliyyə qoyuluşları aiddir.

Tez realizə olunan aktivlər (A2) – bura debitor borcları aiddir. O debitor borcları ki, onların ödənilməsi 12 ay ərzində həyata keçirilir.

Gec realizə olunan aktivlər (A3) – bura ƏDV, ehtiyatlar.

Çətin realizə olunan aktivlər (A4) – debitor borclar aiddir, hansılar ki, bura 12 aydan sonra gözlənilən debitor borcları aiddir.

Dünya praktikasında çətin reallaşdırılan debitor borclarının satışı təcrübəsi geniş yayılmışdır. Başqa sözlə debitor borclar 15-20% daha çox ucuzlaşdırılıb banklara satılır. Bu halda debitor borclar nisbətən tez reallaşdırılan (A2) aktivlərə aid olunur.

Aktivlərin ümumi həcmində tez reallaşdırılan, pula çevrilən aktivlərin xüsusi çəkisinin çox olması ödəniş qabiliyyətinin qənaətbəxş olması, gec reallaşdırılan aktivlərin çox olması müəssisə fəaliyyətində mənfi hal hesab olunur.

Aktivlərinin sadalanan əlamətlərə görə qruplaşdırılması ödəniş qabiliyyətini, başqa sözlə desək, kənar təşkilatlara olan borcların və öhdəliklərin yerinə yetirilməsi qabiliyyətini səciyyələndirir.

Ödəmənin təciliyyəsinə görə qiymətləndirilməsi metodikasında balansın passivindəki təcili öhdəliklər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

Daha təcili öhdəliklər (P1) – bura kredit öhdəlikləri və dividendlərə görə ödənişlər aiddir.

Qısamüddətli öhdəliklər (P2) – bura qısamüddətli öhdəliklər aiddir.

Uzunmüddətli öhdəliklər (P3) - uzunmüddətli kredit və borc öhdəlikləri aiddir.

Daimi öhdəliklər (P4) – balansın passivinin “Xüsusi vəsaitlərin mənbələri” bölməsinin maddələri.

Təcrübədə ödəniş qabiliyyəti əmsallarının normativləri yoxdur. Ancaq əvvəlki dövrlərin və rəqabətdə olan müəssisələrin müvafiq göstəriciləri ilə tutuşdurularaq müəssisənin ödəniş qabiliyyətinin səviyyəsi qiymətləndirilir.

Təhlil zamanı eyni zamanda uzunmüddətli öhdəlikləri yerinə yetirilməsi əmsalıda təyin olunur. Bu zaman hesablamaya həm uzunmüddətli, həm qısamüddətli, həm də daimi öhdəliklər hesablamaya daxil edilir.

Bazar iqtisadiyyatında azad bazar rəqabəti şəraitində Bazar siyasətinin yaşaması, iflasa uğraması və böyük maliyyə uğursuzluqlarına düşməsi, rəqabətdə liderlik, qiyməti və mənfəətin maksimumlaşdırılması, mümkün iqtisadi artım templəri, fəaliyyətində həlledici rol oynayan bu əlamətlər maliyyə vəziyyətindən bilavasitə asılıdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta bazarlarının maliyyə vəziyyətində əmələ gələn dəyişikliklərə təsir göstərən əsas amilləri aşkara çıxartmaq, onların dərəcəsini təyin etmək və maliyyə vəziyyətində gözlənilən meylləri proqnozlaşdırmaq təhlilin başlıca istiqamətləridir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi proseslərin iştirakçılarının maliyyə vəziyyəti və işgüzar aktivliyi haqqında obyektiv və düzgün informasiya əldə edilməsinə marağı daha da artmışdır. Bazar münasibətlərinin bütün subyektləri öz portnyorlarının rəqabətə davamlılığı və etibarlılığının birmənalı qiymətləndirilməsində maraqlıdırlar.

Kompleks iqtisadi təhlil prosesində göstəricilər sistemi ilə xarakterizə olunan təsərrüfat proseslərinin keyfiyyət və kəmiyyətə təhlili əsasında müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrinin yekunlaşdırılması mühüm yer tutur. Obyektin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi kompleks iqtisadi təhlilin birinci mərhələsində aparılır. Bu zaman analitik işlərin əsas istiqamətləri müəyyən edilir. Son mərhələdə isə təhlilin nəticələri yekunlaşdırılır. Son qiymətləndirmə hər bir konkret situasiya üçün əsas informasiya mənbəyi hesab edilir.

Maliyyə vəziyyətinin və işgüzar aktivliyinin kompleks müqayisəli reyting qiymətləndirilməsi metodikasının mərhələləri aşağıdakılardır:

- hesabat dövrü üçün ilkin informasiyanın toplanması və analitik işlənməsi; müəssisənin maliyyə vəziyyətinin reytinginin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər sisteminin əsaslandırılması və onların təsnifləşdirilməsi.

- reyting qiymətləndirmənin yekun göstəricisinin hesablanması.
- reytingə görə müəssisənin təsnifləşdirilməsi.

Maliyyə alətlərinin idarə olunmasında təhlil yolları :

Mənfəət və ya zərərdə əks olunan ədalətli dəyəri ilə hesablanmış maliyyə aktivləri və ya maliyyə öhdəliyi aşağıdakı şərtlərdən birinə uyğun gələn maliyyə aktivləri və ya maliyyə öhdəliyidir:

- Satış üçün saxlanılmış kimi təsnifləşdirilən maliyyə aktivləri və ya öhdəliyi. Maliyyə aktivləri və ya maliyyə öhdəliyi aşağıdakı şərtlərdən birinə cavab verərsə, satış üçün saxlanılmış kimi təsnifləşdirilir
- Prinsipial olaraq yaxın müddətdə satılmaq və ya yenidən alınmaq məqsədilə əldə edilib və ya götürülüb;
- Birgə idarə olunan müəyyən olunmuş maliyyə alətləri portfelinin bir hissəsidirsə və portfelin strukturu qısa müddətli mənfəətin əldə edilməsi meylini faktiki olaraq sübut edərsə; və ya
- Törəmə alətdirsə (maliyyə təminatı müqaviləsi olan törəmə aləti və ya təyin edilmiş və effektiv hedcinq aləti istisna olmaqla).
- İlkin tanınma zamanı təşkilat tərəfindən mənfəət və ya zərərdə əks olunan ədalətli dəyəri ilə hesablanmış alət kimi təyin olunmuşdur. Təşkilat bu yanaşmanı yalnız 14-cü maddə buna yol verdikdə və ya onun yalnız aşağıdakı səbəblərə görə daha uyğun məlumatı təqdim etdiyi təqdirdə tətbiq edə bilər:
- Əks halda aktiv və ya öhdəliklərin fərqli yanaşmalarla qiymətləndirilməsi və ya onlar üzrə mənfəət və zərərlərin fərqli yanaşmalarla tanınması nəticəsində yaranacaq qiymətləndirmə və ya tanınma uyğunsuzluğu (bəzən "uçot

uyğunsuzluğu" kimi nəzərə alınan) aradan qaldırılır və ya əhəmiyyətli dərəcədə azaldılır; və ya

- Maliyyə aktivləri, maliyyə öhdəlikləri və ya hər iki qrup idarə olunur və bunun nəticələri sənədləşdirilmiş risklərin idarə olunması və ya investisiya strategiyasına uyğun olaraq ədalətli dəyər əsasında qiymətləndirilir, və qrup haqqında məlumat həmin əsasda təşkilatın rəhbərliyinə, məsələn təşkilatın direktorlar şurasına və baş icraçı direktora təqdim edilir .
- Ödəniş müddətinə qədər saxlanılan investisiyalar, aşağıdakılar istisna olmaqla, təşkilatın ödəniş müddətinə qədər saxlamağa müsbət niyyəti və imkanı olan, sabit və ya müəyyənləşdirilə bilən ödənişli və sabit ödəmə müddətinə malik qeyri-törəmə maliyyə aktivləridir:

İlkin tanınma zamanı təşkilat tərəfindən mənfəət və ya zərərdə əks olunan ədalətli dəyəri ilə hesablanmış aktiv kimi təyin edilən;

Təşkilat tərəfindən satıla bilən aktiv kimi təyin edilən; və

Kreditlər və debitor borcları anlayışına uyğun gələn.

Təşkilat cari maliyyə ili və ya əvvəlki iki maliyyə ili ərzində ödənilmə vaxtından qabaq ödəniş müddətinə qədər saxlanılan investisiyaların (ödəniş müddətinə qədər saxlanılan investisiyaların ümumi məbləğinə nisbətən) əhəmiyyətli olmayan dəyərindən bir qədər artıq məbləğinə satmış və ya yenidən təsnifləşdirmişsə, aşağıdakı satış və ya yenidən təsnifləşdirmələr istisna olmaqla, heç bir maliyyə aktivlərini ödəniş müddətinə qədər saxlanılan kimi təsnifləşdirməməlidir:

- Bazar faiz dərəcəsində dəyişikliklərin maliyyə aktivinin ədalətli dəyərinə əhəmiyyətli təsir göstərməyəcək qədər ödəniş müddəti və ya maliyyə aktivlərinin geri çağırılma tarixinə (məsələn, ödəniş müddətinə qədər üç aydan az) yaxın olanlar;
- Təşkilatın planlaşdırılmış ödəmələr və ya avans ödəmələri vasitəsilə maliyyə aktivinin ilkin əsas məbləğinin mahiyyət etibarilə hamısının toplanmasından sonra baş verənlər; və ya

- Təşkilatın nəzarəti xaricində olan, təkrar olunmayan və təşkilat tərəfindən gözlənilə bilməyən təsadüfi hadisəyə aid edilənlər.

Risqlərin idarə edilməsi alətlərinin də seçilməsinə bu cür dəqiq yanaşmaq lazımdır. Əsas risklərə münasibətdə «həmin risklərin nəticələrinə görə bütün cəmiyyətin məsuliyyət daşması» ilə razılaşmaq olmaz, risk menecmenti aləti kimi sığorta isə tətbiq edilməyəndir. Təbii fəlakətlərin baş verməsi halından sığorta kifayət qədər yayılmışdır. Lakin sığortaçı və təkrarsığortaçı riskə nəzarət etməyə maraqlıdırlar və maksimum sığorta məbləğləri və sığorta müqavilələrinin miqdarı ilə mümkün olan müdafiəni məhdudlaşdırırlar. Bu cür sığorta risklərinin örtülməsi üçün fond bazarlarının kapitallarını cəlb etmək imkanı verən təbii fəlakətlərin baş verməsi halında sığorta öhdəliklərinin bölmələrə bölüşdürülməsi geniş yayılmaqdadır. Siyasi risklərə və onların idarə edilməsi üsullarına münasibətdə də yuxarıda göstərilən doğrudur. Nəticədə risk menecmenti subyektinin riskin idarə edilməsi alətinin seçilməsində sığorta, fond və başqa bazarların təqdim etdiyi iqtisadi və maliyyə imkanları məhduddur, bu məqsədlər üçün olan məsrəfləri isə risk menecmenti subyektinin özü ödəyir.

Risqlərin əmələgəlmə miqdarları və tezliklərinə görə onları 4 qrupa ayırmaq olar:

- müntəzəm kiçik zərərlər – bu cür zərərlər tez-tez qabaqcadan xəbər veriləndir və risk menecmenti subyekti üçün ciddi təhlükə yaratmır;
- müntəzəm böyük zərərlər – risk idarəetməsi subyektinin mövcud olması üçün ciddi təhlükə yaradır. Böyük zərərlərin müntəzəm təkrar olması risk idarəetməsi subyektinin «yaşamasını» şübhədə qoyur, əgər bu cür zərərlər təbii fəlakətlərin və ya qəzaların baş verməsinin ehtimalı nöqteyi-nəzərindən az güman edilən həmin hadisələrin nəticəsi hesab edilmirsə, təsərrüfat və ya peşəkar fəaliyyət prinsiplərinin tənqidi cəhətdən yenidən dəyişdirilməsini tələb edir;
- bir dəfə baş vermiş böyük zərərlər – risk menecmentinin subyekti üçün ciddi sınaq ola bilər. Bu cür risklərin idarə edilməsi barədə qərarlar az ehtimal olduğundan çox vaxt qəbul edilmir və ya əsla qəbul edilmir;
- bir dəfə baş vermiş kiçik zərərlər – onların idarə edilməsi nöqteyi-nəzərindən zərərlərin daha asan tipidir. Bu cür zərərlər risk menecmentinin subyekti tərəfindən

ciddi idarəetmə qərarlarını tələb etmir. Risklərin nəticələrinin tip üzrə statistik bölüşdürülməsinin daha tipiki qanunauyğunluğu – yüksək ehtimalı (və ya tezliyi) olan zərərlər üçün nisbətən bir o qədər də böyük olmayan zərər miqdarlarının xarakterik olması hesab edilir. Risklərin eyniləşdirmə aləti kimi aşağıdakılardan istifadə edilə bilər: risk menecmenti subyektinin fiziki cəhətdən yoxlanılması, yoxlama vərəqləri, proseslərin sxemləri, səbəb-istintaq diaqrammaları, təşkilati mexanizmin modeli, risk indikatorları, maliyyə nəticələrinin təhlili və başqa üsullar. Son nəticədə risklərin eyniləşdirilməsi vəzifəsi risk menecmenti subyektinin fəaliyyətinə məxsus olan risklərin maksimum tam aşkar edilməsi və ayrı-ayrılıqda götürülmüş şirkətin risklərinin konkret təsnifatının qurulması məqsədini daşıyır.

Risklərin təhlil edilməsi və ya qiymətləndirilməsi mərhələsində risk menecmentin başlıca vəzifəsi aşkar edilmiş risklərin baş verməsi nəticələrinin ölçülməsidir. Risklərin eyniləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi bir tərəfdən risklərin mənbələrini (səbəblərini) və təzahür etməsini xarakterizə edən risk menecmenti subyektinin fəaliyyəti ilə əlaqədar olan risklərin matrisasını, digər tərəfdən isə risklərin nəticəsini (zərərini) tərtib etməyə imkan verir. Eyniləşdirmə mərhələsində müəyyən edilmiş risk tərəfindən təhlükədə qoyulan risk menecmenti obyektinin aşkar edilməsi və tam uçotunun aparılması daha vacib hesab edilir.

Riskin qiymətləndirilməsi mərhələsində riskin miqdarı və keyfiyyət təhlilinin müxtəlif üsullarından istifadə edilir. Bu məqsədlər üçün tez-tez riskin hərəkətinin riyazi və statistik modelləri, riskin baş verməsi nəticəsində bu və ya digər fəlakətlərin nəticələrinin ssenarisinin və ehtimalının qiymətləndirilməsi tətbiq edilir. Məsələn, bəzi Avropa ölkələrində səhiyyənin inkişaf etməsi və həyat səviyyəsinin yüksəlməsi yaşama müddətinin xeyli artmasına səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən də, eyni zamanda bu proseslə əlaqədar doğum sayı azalır. Demografik proseslərin potensial dinamikasını təhlil etmək əsasında qurulmuş modellər başa düşməyə imkan vermişdir ki, dövlət pensiya təminatının müasir sistemi yaxın illərdə pensiyaya çıxdıqdan sonra ömürlük ödənilməli dövlət pensiyasının ödənişi üzrə öhdəliklər yerinə yetirildikdə ciddi çətinliklərlə toqquşa bilər. Bu pensiya

təminatı sisteminin dəyişdirilməsini tələb edir, yəni dövlət pensiya təminatı sisteminin birdən dayanmasının qarşısının alınmasının müxtəlif qaydalarını daxil edir: pensiya yaşının yüksəldilməsi, pensiyaların ödənilməsində dövlətin iştirak etməsinin azaldılması və bu məqsədlər üçün vergiyə cəlbəmənin güzəştli vəsaitlərini tətbiq etdikdə işverənlərin və işləyənlərin özlərinin vəsaitlərinin daha çox cəlb edilməsi, dövlət pensiya sistemində ödənilməli icbari tədiyyələrin miqdarının artırılması və başqa əməliyyatlar.

Risk idarəetməsi dedikdə risklərin aşkar edilməsi, təhlili və onlara iqtisadi cəhətdən nəzarət etməklə əlaqədar olan idarəetmə prosesi başa düşülür.

Beləliklə, risk idarəetməsi prosesində riskin və zərərlərin hesablanılmasının təhlil edilməsi prosesi – risklərin hərəkətinin və onların vurduqları zərərlərin riyazi qiymətləndirilməsinə və modelləşdirilməsinə əsaslandırılmış mürəkkəb prosesdir. Risk idarəetməsinin birinci iki mərhələsi: risklərin eyniləşdirilməsi və təhlili risk menecmenti subyektinə riskin idarə edilməsi üsulları barədə strateji qərarların qəbul edilməsi üçün zəruri olan məlumatı almağa imkan verir. Ənənəvi olaraq aşağıda göstərilən risklərin idarə edilməsinin əsas üsullarını ayırırlar:

- zərərlərin və onların miqdarının azaldılmasına yönəldilmiş risklərə nəzarət edilməsi;
- mümkün olan zərərlərlə əlaqədar olan fəaliyyətin dayandırılması və ya aktivlərə sahib olmaq yolu ilə riskdən imtina etmək. Sahibkar nəqliyyat vasitəsinin satın alınmasından imtina edə bilər və icarəyə götürülmüş avtomobildən istifadə etməklə əmlakın oğurlanması riskindən qaçmaq imkanı əldə edir;
- istehlakçıların həyatına və sağlamlığına, ətrafdakı təbii mühitə zərərin vurulması ilə əlaqədar potensial zərərlərdən qaçmaq məqsədi ilə müəssisə kimyəvi aktiv maddələr istehsalını dayandıra bilər;
- aktivlərin və riskə məruz qalan başqa obyektlərin fəaliyyətinin diversifikasiyası. Binaların bir-birindən xeyli məsafədə aralı yerləşməsi yanğın nəticəsində onların eyni zamanda məhv olmasını azaltmağa imkan verir. Disklərdə saxlanılan məlumatların müntəzəm olaraq surətinin çıxarılması və onların bir-birindən ayrı yanmayan binalarda saxlanılması məlumat fayllarının məhv olmasının və itirilməsi

riskini azaldır. Qiymətli şeylərin bir-birilə bağlı olmayan qruplar və müxtəlif daşıyıcılar tərəfindən daşınması əmlakın məhv olması riskini azaldır. Yüksək menecer vəzifələrində çalışan şəxslərin korporativ siyasəti həddlərində eyni vaxtda uçmasını qadağan edən şirkətdə əsas şəxslərin eyni vaxtda da itirilməsi riskini xeyli aşağı salır;

- qarşısıalınma tədbirlərinin həyata keçirilməsi. Qarşısı alınma tədbirlərinin klassik nümunələrinə hər yerdə yanğınsöndürənlərin quraşdırılmasını, yanmayan materiallardan hazırlanmış mebeldən istifadə edilməsini, mümkün olan risklərin nəticələrinin azaldılmasına yönəldilmiş digər buna oxşar tədbirlərin və sprinklərlərin məcburi qaydada yerləşdirilməsi tədbirlərini daxil etməklə yanğına qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsi aid edilir. Sprinklərin quraşdırılması ilə sığorta hadisəsi baş verdikdə məsrəflərin azaldılması problemi həll olunmur;

- potensial zərərlərin risk idarəetməsi xüsusi vəsaitləri hesabına örtülməsini fərz edən riskin tutulması;

- məqsədli ehtiyatların və fondların yaradılması. Bu cür ehtiyatlar həm pul, həm də natural formada yaradıla bilər.

2.2 İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə maliyyə resurcalarının sığorta bazarında idarəolunmasının təcrübəsinin təhlili.

Ölkədə sığorta fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanlarının beynəlxalq sığorta bazarlarını öyrənməsi vacib şərtlərdən biridir. Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti Polşanın Maliyyə Nəzarəti Orqanı ilə birlikdə sığorta sahəsində istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı qanunvericiliyin Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması məqsədilə Polşa təcrübəsinin öyrənilməsi və uyğun tövsiyələrin hazırlanması yönündə birgə layihənin icrasına başlayıb. Qeyd edilən layihə Polşanın Maliyyə Nəzarəti Orqanı tərəfindən təklif olunub, Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin təqdim etdiyi mövzuya uyğun olaraq hazırlanmışdır.

I mərhələdə Azərbaycanın sığorta bazarındakı mövcud vəziyyət və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar qanunverici sənədlər və praktik materiallar təhlil olunacaq. Bu isə öz növbəsində layihənin icrasına cəlb olunan polşalı ekspertlərə Azərbaycanın sığorta sektoru ilə yaxından tanış olmaq və problemlisahələri müəyyən etməyə imkan yaradacaq.

II mərhələdə Avropa İttifaqı direktivlərinin, habelə Polşa qanunvericiliyinin və təcrübəsinin öyrənilməsi üçün Azərbaycanda polşalı ekspertlər tərəfindən Azərbaycanın sığorta nəzarəti orqanının

əməkdaşları üçün təlimlərin keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Layihənin III mərhələsində Azərbaycan Maliyyə Nazirliyinin əməkdaşlarının Polşanın Varşava şəhərinə işgüzar səfəri çərçivəsində sığorta xidmətlərinin göstərilməsi zamanı istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı Polşa təcrübəsinin daha yaxından öyrənilməsi və ilkin tövsiyələrin müzakirəsi planlaşdırılır.

Layihənin IV – sonuncu mərhələsi istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi və bu yolla sığorta bazarına inamın artırılması üçün yekun təkliflərin hazırlanaraq Azərbaycan Maliyyə Nazirliyinə təqdim olunmasını nəzərdə tutur. Əslində dünya ölkələrinin sığorta sahəsindəki fəaliyyət prinsipi

ölkəmiz üçün uğurlu nəticənin əldə edilməsinə səbəb ola bilər. Beynəlxalq sığorta bazarlarına aşağıdakılar aiddir:

1. Böyük Britaniyanın sığorta bazarı. Bu sığorta bazarı uzun illər boyu inkişaf etmiş və hazırda öz böyüklüyünə görə dünyada ilk sıralarda yerləşir. Böyük Britaniya ərazisində 826 sığorta şirkəti sığorta fəaliyyəti həyata keçirmək üçün lisenziya alıb. Böyük Britaniyada toplanmış məcmu sığorta haqlarının həcmi 198,6 mlrd. funt-sterlinq, o cümlədən avtomobil sığortası 12,8%, yanğın və bədbəxt hadisələri üzrə 21,8%, aviasiya və nəqliyyat sığortası üzrə 1,0%, həyat sığortası üzrə 64,4% təşkil edib. Böyük Britaniyanın sığorta bazarında son illər sığortaçıların çoxlu sayda birləşməsi və qovuşması müşahidə edilməkdədir. Belə ki, bir sıra iri müştərə sığorta cəmiyyətləri sığorta şirkətləri tərəfindən alınmış və öz fəaliyyətlərini dayandırmışlar; məsələn: «Prudential» iri sığorta şirkəti «OBS Scottish Equitable»ni əldə etdi. Böyük Britaniya sığorta bazarının beynəlxalq sığorta bazarındakı yeri və əhəmiyyəti çox böyük və diqqətəlayiqdir.

2. Almaniyanın sığorta bazarı. Almaniya sığorta şirkətləri beynəlxalq sığorta şirkətləri sırasında öz həcminə və maliyyə balansına görə ön sıralarda durur. Alman sığorta şirkətləri tərəfindən birbaşa sığorta üzrə bütün dünyada toplanmış sığorta haqlarının ümumi həcmi 324,8 mlrd. alman markası, o cümlədən bədbəxt hadisələrdən və zərərlərdən sığorta üzrə 45,2%, kredit, aviasiya və nüvə sığortası üzrə – 1,0%, könüllü tibbi sığortası üzrə – 14,2%, həyat sığortası üzrə – 39,5% təşkil edir. Almaniya ərazisində sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisenziya alan 2157 sığorta şirkəti vardır ki, onlardan da 32-si təkrar sığorta şirkətidir. Onların fəaliyyəti federal nəzarət orqanları tərəfindən tənzimlənir. Son zamanlar Almaniya banklarının və sığorta şirkətlərinin iştirakı ilə formalaşan bank sığortaçılığı adlanan yeni maliyyə qurumu təşəkkül tapıb.

3. Dünyanın böyük sığorta bazarlarının yerləşdiyi ölkələrdən biri də Fransadır. Fransa sığorta bazarında 571 peşəkar iştirakçı mövcuddur. Onlardan 98-i həyat, 360-ı isə qeyri-həyat sığortası ilə məşğul olan sığorta şirkətləridir. Bundan başqa, Fransada xarici sığorta şirkətlərinin 107 filialı fəaliyyət göstərir ki, bunlardan da

12-si həyat sığortası üzrə, 95-i isə digər sığorta növləri ilə məşğul olurlar. Fransa ərazisində əldə olunan ümumi sığorta haqlarının 11,8%-i xarici sığorta şirkətlərinin bölmə və filiallarının payına düşür. Bunların 15,8%-i qeyrihəyat sığortasına, 9,5%-i isə həyat sığortasına aiddir. Fransız sığorta şirkətlərinin və onların xarici filialları ilə birlikdə yığdığı sığorta haqqının ümumi həcmi 976,8 mlrd. Fransafrankı təşkil edir. Fransız sığorta bazarı həcminə görə dünyada 5-ci yeri tutub. Fransız sığorta şirkətlərinin həyat sığortası üzrə yığdıqları sığorta haqları bu növü üzrə daxil olan məcmu sığorta haqlarının 69,5%, digərsığorta növləri üzrə 30,5% təşkil edib.

4. Mərkəzi və Şərqi Avropa sığorta bazarı (Polşa, Slovakiya, Sloveniya, Çex Respublikası, Macarıstan). 80-ci illərin axırlarında bu regionda iqtisadiyyatın bütün sektorlarına, o cümlədən də sığorta işinin inkişafına böyük təsir etmiş siyasi, iqtisadi və sosial sahədə kordinal dəyişikliklər baş verdi. Bundan əvvəl isə sığorta sektoru dövlətin nəzarətində idi. Bu ölkələr, sığorta sahəsində tədricən bazar şəraitinə uyğunlaşdırılmış hüquqi aktlar sistemini yaradaraq, sığorta qanunvericiliyi tələblərinə riayət edilməsini təkmilləşdirmək məqsədilə sığorta nəzarəti orqanlarının fəaliyyətini təşkil, sığorta bazarının effektiv inkişafını təmin etdilər. Bu region ölkələri arasında Polşa ən iri bazara malikdir. Həyat sığortası üzrə yığılan məcmu sığorta haqlarının 51%-i və qeyri-həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının isə 50%-i Polşanın payına düşür. Bütövlükdə bu regionun bütün haqlarının 50%-i Polşanın payına düşür. Sığorta bazarının həcminə görə Polşadan sonra 2-ci yeri Çex Respublikası tuturdu ki, bu da həyat sığortası üzrə daxil olan sığorta haqlarının 20%-i və qeyri-həyat sığortası üzrə daxil olan sığorta haqlarının isə 21%-i bu ölkənin payına düşür. Region ölkələrinə daxil olan sığorta haqlarının üçdəbir hissəsi həyat sığortasının, üçdəiki hissəsi qeyri-həyat sığortasının payına düşür.

5. Baltikyanı ölkələrin sığorta bazarı (Litva, Latviya, Estoniya). Baltikyanı ölkələrində iqtisadiyyat digər MDB ölkələrinə nisbətən daha açıq olması, burada 1993-cü ildən bu yana sığorta haqlarının stabil artımına səbəb olub. Baltikyanı ölkələrində həyat sığortası üzrə yığılan sığorta haqlarının 29%-i Estoniyanın payına düşür. Estoniyada həyat sığortasına böyük tələbat müşahidə edilməyə

başlandı. O vaxtlar Latviyada olduğu kimi Litvada da bu sığorta sahəsinin inkişafı dövlət tərəfindən müdafiə edilmirdi və sığorta xidmətinə passiv tələbat müşahidə edilirdi. Lakin sığortaçılar üçün uzunmüddətli həyat sığortası üzrə müqavilələrə tətbiq olunan vergi güzəştləri daxil olan sığorta haqlarının stabil artımına səbəb oldu. Son illərdə hər üç ölkədə yeni icbari sığorta 85-dən də sığorta işinin inkişafına böyük təsir etmiş siyasi, iqtisadi və sosial sahədə kordinal dəyişikliklər baş verdi. Bundan əvvəl isə sığorta sektoru dövlətin nəzarətində idi. Bu ölkələr, sığorta sahəsində tədricən bazar şəraitinə uyğunlaşdırılmış hüquqi aktlar sistemini yaradaraq, sığorta qanunvericiliyi tələblərinə riayət edilməsini təkmilləşdirmək məqsədilə sığorta nəzarəti orqanlarının fəaliyyətini təşkil, sığorta bazarının effektiv inkişafını təmin etdilər. Bu region ölkələri arasında Polşa ən iri bazara malikdir. Həyat sığortası üzrə yığılan məcmu sığorta haqlarının 51%-i və qeyri-həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının isə 50%-i Polşanın payına düşür. Bütövlükdə bu regionun bütün haqlarının 50%-i Polşanın payına düşür. Sığorta bazarının həcminə görə Polşadan sonra 2-ci yeri Çex Respublikası tuturdu ki, bu da həyat sığortası üzrə daxil olan sığorta haqlarının 20%-i və qeyri-həyat sığortası üzrə daxil olan sığorta haqlarının isə 21%-i bu ölkənin payına düşür. Region ölkələrinə daxil olan sığorta haqlarının üçdəbir hissəsi həyat sığortasının, üçdəiki hissəsi qeyri-həyat sığortasının payına düşür.

6. MDB sığorta bazarı (Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Gürcüstan, Moldova, Rusiya, Tacikistan, Türkmənistan, Ukrayna, Özbəkistan, Belarusiya). MDB ölkələri arasında Rusiyanın həm iqtisadi baxımdan, həm də bazarın potensial həcmi baxımından ən inkişaf etmiş sığorta bazarı var. MDB ölkələrindən ÜDM-nin 68%-i və regionda toplanmış sığorta haqlarının təxminən 90%-i Rusiyanın payına düşür. Regionda böyüklüyünə görə ikinci yeri tutan Ukrayna sığorta bazarı 6,5%-lik paya malikdir. MDB-nin yerdə qalan 10 ölkəsinin payına sığorta haqlarının yalnız 4%-i düşür. Rusiya sığorta bazarı- Bildirdiyimiz kimi MDB ölkələrindən ÜDM-in 68%-i və regionda toplanmış sığorta haqlarının təxminən 90%-i Rusiyanın payına düşür. Rusiya sığorta bazarının inkişaf etməsinin başlıca səbəblərindən biri sığorta şirkətlərinin əhalinin maarifləndirilməsi istiqamətində

böyük işlər görməsidir. Məsələn, onlar ölkənin telekanallarında sırf sığorta maarifləndirilməsi xarakterli verilişləri maliyyələşdirirlər. Digər tərəfdən, Rusiyada fəaliyyət göstərən bir çox sığorta şirkətləri əhali üçün pulsuz maarifləndirici kurslar təşkil edirlər. Onların İnternet saytlarında təklif etdikləri hər bir sığorta növü üzrə vətəndaşların hüquqlarını müəyyənləşdirən qanun müddəaları, həmçinin müqavilə bağlayarkən məhz hansı məqamlara diqqət yetirilməli olduğuna dair məlumatları da yerləşdiriblər. Bundan əlavə, turist səfərinə çıxanlar üçün tibbi sığorta təklif edən şirkət potensial müştərisinə müqavilə bağlayarkən diqqət yetirməli olduğu məqamları ən xırda detallarına qədər açıqlayır. Bu, əslində həmin şirkətin özünüsığortasıdır: sabah bir hadisə baş verdikdə sığortalanan şəxs hüququ nəyə çatır, onu da tələb edir. Azərbaycanda sığorta şirkətlərinin də bu üsullardan bəhrələnməsinə ehtiyac var. Əhalinin maarifləndirilməsində mühüm rol oynayan vasitələrdən biri də vətəndaş cəmiyyəti institutlarıdır. Hazırda Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin fəaliyyət planında əhalinin maarifləndirilməsi əsas prinsip hesab edilmir. Şirkətlərin əksəriyyətinin rəsmi internet saytı belə, yoxdur. Sığorta şirkətləri getdikcə daha çox inkişaf edən, kifayət qədər nüfuzlu təşkilatların olduğu bu sektorun potensialından demək olar ki, yararlanmır. Halbuki bu gün cəmiyyətdə mötəbər araşdırma mərkəzləri kimi qəbul olunan qeyri-hökumət təşkilatları əhalinin sığorta ilə bağlı məlumatlanmasında şirkətlərə böyük kömək göstərə bilirlər. Rusiyada müasir sosial sığorta sisteminin formalaşmasını Pensiya Fondu, Rusiya Federasiyası Sosial Sığorta Fondu, məcburi tibbi sığorta fondları (federal və ərazi) və Rusiya Federasiyasının Dövlət Məşğulluq Fonduna daxil olan büdcə vəsaiti təmin edir. Rusiyanın icbari sığorta ilə bağlı 2011-2014-cü illər üçün təsdiqlədiyi proqrama əsasən, Federasiyanın vətəndaşları istənilən ərazidə bu sığortadan yararlanırlar. Sığorta şirkətinin, eləcə də klinikanın və həkimin seçilməsi vətəndaşın özünün öhdəliyinə buraxılıb. Eyni zamanda işləyən vətəndaşlar üçün icbari tibbi sığortanın iş yeri ilə bağlılığı aradan qaldırılıb. Belə ki, işdən azad edildikdə və ya iş yerini dəyişdikdə yeni proqrama əsasən sığortanı dəyişməyə ehtiyac qalmır. Yeni proqram sığorta şirkətləri qarşısında maliyyə fəaliyyətlərinə,

sığorta proseslərinə dair məlumatları internet saytlarında yerləşdirmək istiqamətində tələb qoyur. Bu arada icbari tibbi sığorta Rusiyanın bütün vətəndaşlarını əhatə edir.

İcbari tibbi sığorta ilə bağlı dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün məcburi tibbi sığortaya dair federal və ərazi fondları yaradılıb. Tibbi sığortanın subyektləri kimi vətəndaş, sığortaçı, tibbi sığorta təşkilatı, tibb müəssisələri çıxış edir. Rusiyada icbari tibbi sığortaya aşağıdakı təxirəsalınmaz tibbi xidmətlər daxildir:

- travmatik vəziyyət, doğum, kəskin zəhərlənmə;
- xroniki xəstəlikləri olan xəstələrin ambulator müalicəsi;
- müstəqil hərəkət edə bilməyən xəstələrə ev şəraitində tibbiyardım;
- əlillər üçün profilaktik xidmətlərin kompleks təminatı, hamilə qadınlar, uşaqlar, əlillər, onkoloji xəstəliklər, ruhi problemlərlə bağlı xəstələr, insanların reabilitasiyası, infarkt.

Rusiyada icbari tibbi sığortaya uşaqların, tələbələrin, 3 yaşına qədər uşağı olan anaların, hamilələrin və veteranların stomatoloji xidmətləri daxildir. Statistik məlumatlara görə 2010-cu ildə 8141 tibb müəssisəsi icbari tibbi sığortanı həyata keçirib. Ötən il 141,4 milyon vətəndaş icbari tibbi sığorta olunub. Onlardan 57,9 milyon nəfəri işləyən, 83,5 milyon nəfəri işsiz olub. 2009-cu ildə icbari tibbi sığorta üzrə ərazi fonduna daxilolmalar 551,5 milyard rubl təşkil edib.

Gürcüstan sığorta bazarı- sığorta şirkətlərinin sığorta mükafatlarının həcmi 217,1 mln. dollar təşkil edib. Hansı ki, sığorta mükafatlarının həcmi təxminən eyni rəqəmlə – 216 mln dollar ifadə olunub. Ötən il Gürcüstanın sığorta şirkətləri təkrar sığortaya 32,35 mln. dollar yönəldiblər. Sığorta bazarının strukturuna gəlincə, həyat sığortası, tibbi sığorta, avtomobil sığortası, əmlak sığortası üzrə sığorta haqları üstünlük təşkil edib. Gürcüstanda sığorta bazarı iştirakçılarının rüblük hesabatlarından əlavə aylıq hesabatları təqdim etmələri sahəsində proses gedir. Hələlik Gürcüstanın Milli Bankı Sığorta Assosiasiyaları bu təklif üzərində işləyir. Əslində sistemin tətbiqi şirkətlərin maliyyə imkanlarının dəqiqləşdirilməsi və məlumatların hər bir sığorta işçisinə açıq olması baxımından əlverişlidir. Hazırda

Gürcüstanda 17 sığorta şirkəti qeydiyyatdan keçib. İnflyasiyaya baxmayaraq, tibbi sığorta digər sığorta növləri ilə müqayisədə daha dinamik inkişaf edir. Sağlamlıq sığortasından əhalinin 1,5 milyon nəfəri istifadə edir. Bu sığorta Gürcüstanın 4/1 hissəsini əhatə edir. Nəzərə çatdıraq ki, Gürcüstanda sağlamlıq sığortası üzrə dövlət proqramının tətbiqinə 2006-cı ildən başlanılıb. İlk etapda proqramın icrasına 9 milyon 375 min dollar vəsait ayrılıb. Proqrama təxirəsalınmaz tibbi yardım və doğum daxildir. Maraqlıdır ki, hökumət əvvəlcədən proqramın icrasına ciddi nəzarət olunacağını bəyan edib. Nazirlik tərəfindən qaynar xətlər yaradılıb. Hər il Nəzarət Palatası proqramın icra vəziyyətinin auditini aparır. Auditin nəticələrinə uyğun tibbi sığortaya ayrılan vəsaitin mənimlənməsi faktı ilə bağlı Səhiyyə Nazirliyinin 6 əməkdaşı və Alfa, Archimed Global Georgia, Aldagi BCI, Imedi L, IC Groop I GPI Holding şirkətlərinin rəhbərləri həbs ediləblər. Göründüyü kimi, Gürcüstan hökuməti dövlət proqramının icrasına ciddi nəzarət edir. Dövlət sığortası ildən-ilə genişləndirilir. Məsələn, Gürcüstan 72 338 nəfərin dövlət sığortasını nəzərdə tutub. Buraya dövlət məktəblərində işləyən müəllimlər, inzibati-texniki heyət, peşə təlim mərkəzlərinin müəllimləri, Abxaziyanın Gali rayonunda yerləşən orta məktəblərin müəllimləri və sair aiddir.

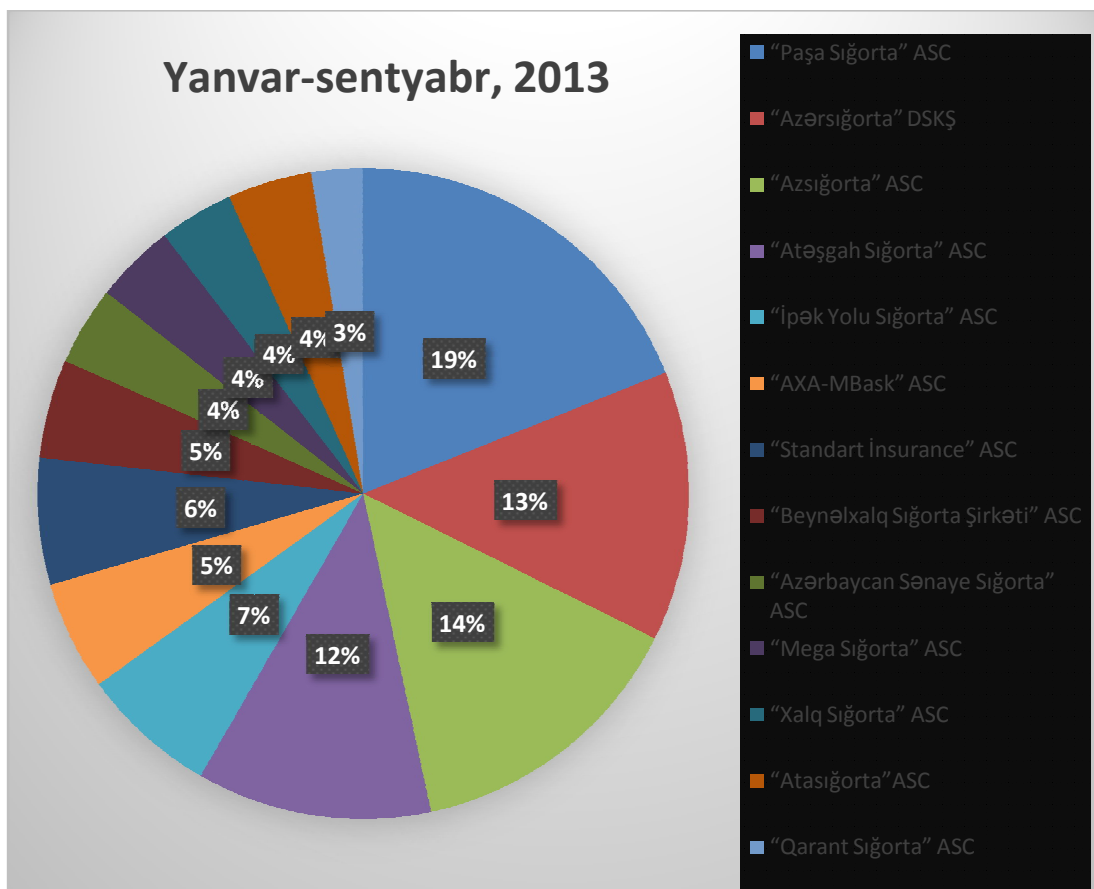
Türkiyə sığorta bazarı- Qonşu Türkiyənin sığorta bazarı regionun ən inkişaf etmiş bazarlarından biri hesab olunur. Qlobal maliyyə böhranında belə qonşu ölkənin sığorta bazarında artım dinamikası qeydə alınıb. Bu sektorda artım 2 faiz təşkil edibsə, sığorta bazarları inkişaf etdikcə 18 faiz səviyyəsinə qədər yüksəlib. Cari ilin sonuna isə sığorta haqlarının 20-25 faiz artacağı gözlənilir. Hazırda Türkiyədə bazarın 100/85-nə ilk 20 şirkət sahibdir. Bazarın 100/25-nə isə 2 şirkət liderlik edir. Sözügedən ölkədə həyat sığortası inkişaf dinamikasına görə ön sıralarda yer alıb. Ötən il həyat sığortası üzrə artım 13 faiz, qeyri-həyat sığortası üzrə 6 faiz olub. Həyat sığortasının sığorta haqlarında payı isə 15 faiz təşkil edib. Xəstəlik və sağlamlıq sığortalarında artım 14 faiz, yanğın və təbii fəlakətlərdən sığortada isə 4 faiz olub. Türkiyənin sığorta sektorunda inkişaf xüsusiyyətinə görə diqqəti çəkən sığorta növlərindən biri istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının müəyyən risklərdən icbari sığorta etdirilməsidir. Türkiyədə kənd təsərrüfatında sığortanı

stimullaşdırmaq, dəyənçərin əvəzini ən qısa zamanda ödəmək, təbii fəlakət nəticəsində əhaliyə dəyən ziyanın aradan qaldırılmasında dövlət büdcəsi vəsaitinin xərclənməsinə qənaət etmək məqsədilə «Kənd Təsərrüfatı məhsullarının sığortası haqqında qanun» qəbul edilib. Qanuna əsasən, kənd təsərrüfatı məhsullarının təbii fəlakətlərdən sığortalanması zamanı bağlanan sığorta müqavilələrinə tətbiq edilən tariflərbölgələr üzrə müxtəlif seçilib. Bağlanan müqavilələr üzrə daxil olan sığorta haqlarının vahid mərkəzdə toplanılması, həmçinin baş vermiş sığorta hadisələrinə görə sığorta ödənişlərinin verilməsi istiqamətində şəffaflığın təmin olunması məqsədilə Türkiyə dövləti tərəfindən qısa adı TARSİM olan Kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası fondu yaradılıb. Fondun əsas gəlirləri sığorta təşkilatları tərəfindən bu növ üzrə bağlanan sığorta müqavilələrinə görə alınaraq fonda ödənilən sığorta haqları, bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə hesablanmış sığorta haqlarında dövlətin payı, daxil olan sığorta haqlarının investisiyasından əldə olunan gəlirlər, bağlanan təkrar sığorta müqaviləsinə görə alınan komissiya mükafatları və s. ibarətdir. Düzdür, Azərbaycanda 2002-ci ildə «Kənd təsərrüfatında sığortanı stimullaşdırmaq haqqında» qanun qəbul edilib. Həmçinin Nazirlər Kabineti tərəfindən 2004-cü ildə «Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılmasına maliyyə yardımının ayrılması və ödənilməsi qaydaları haqqında Əsasnamə» təsdiq olunub. Bu məqsədlə 2004-2006-cı illərdə dövlət büdcəsindən müvafiq olaraq 2006-cı il üçün 172200 AZN , 2007-ci ildə 400,0 min manat) vəsait nəzərdə tutulsa da ötən dövrdə bu vəsait təyinatı üzrə istifadə olunmayıb. Səbəb isə Azərbaycanın milli sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatları tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortalanması işi üzrə aparılan sığorta xidmətlərinin minimum səviyyədə təşkili olunması, kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortalanması zamanı hesablanmış sığorta haqqının büdcə vəsaiti hesabına ödənilən hissəsinin az olmasıdır (25 faiz müəyyən edilib.) . Yeri gəlmişkən, 2004-2006-cı illərdə sığorta təşkilatları «Kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası» növü üzrə yığılmış sığorta haqlarının həmin dövrdə daxil olan ümumi sığorta haqlarındakı xüsusi çəkisi ən yaxşı halda 0,02 faiz təşkil edib. Qanun qüvvəyə mindiyi tarixdən bu tərəfə sığorta bazarında fəaliyyət göstərən

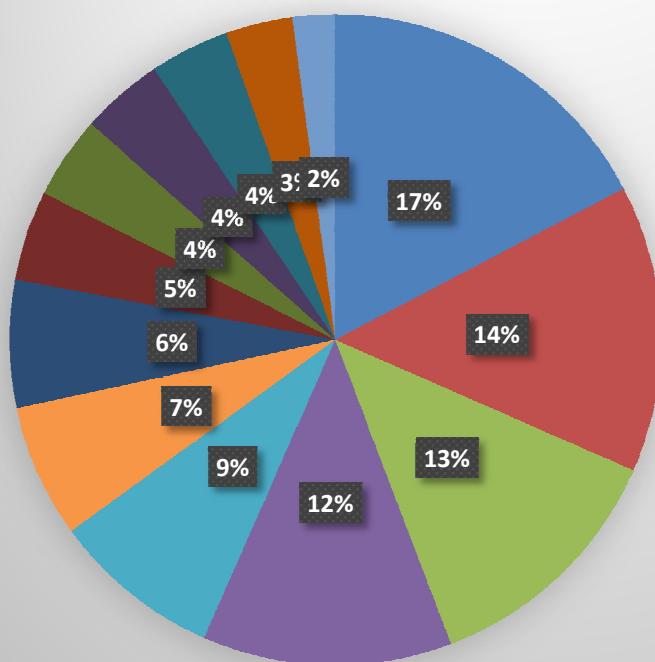
sığorta təşkilatları tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsulları, xüsusilə buğda istehsalı ilə məşğul olan insanlar arasında düzgün təbliğat aparılsaydı ötən dövrdə daxil olan sığorta haqlarının məbləği olduğundan daha artıq məbləği əks etdirərdi. Problemləri nəzərə alaraq beynəlxalq təcrübəni öyrənməklə qanuna əlavə vədəyişikliklərin edilməsinə zərurət var. Beynəlxalq təcrübədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan vətəndaşlara dövlət tərəfindən verilən dəstəyin formalarından biri istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının müəyyən risklərdən icbari sığorta etdirilməsi, ödəniləcək sığorta haqqının müəyyən hissəsinin dövlət tərəfindən ödənilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin gəlir və xərclərinə, yaxud kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası ilə məşğul olan sığorta təşkilatlarının bu növ üzrə zərərlərinə dövlətin ortaqlar olmasıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan vətəndaşlara onların məhsullarını sığorta etdirdikləri zamanı dövləttə tərəfindən verilən dəstək ən əlverişli vasitə sayılır. Azərbaycandan fərqli olaraq Türkiyənin sığorta bazarında xarici kapitalın payı böyükdür. Bu gün Türkiyənin sığorta bazarının 70 faizi və sığorta dövriyyəsinin 65 faizi aparıcı beynəlxalq maliyyə- sığorta institutlarına məxsusdur. Qərbi kapitalının Türkiyənin sığorta sektoruna yüksək səviyyədə daxil olması vaxtilə ölkənin maliyyə siyasətinin ciddi tənqidlərə uğramasına əsas olsa da, Qərbin sığortaçıları Türkiyəyə yalnız kapitallarını deyil, həm də sığorta sahəsində nou-xau və texnologiyalarını gətirib. Nəticədə Türkiyə bazarını bugünkü mövqeyinə – yəni ən stabil regionalbankçılıq-sığorta mərkəzlərindən birinə çevirib. Buna görə də Türkiyədəsınaqdan keçmiş sığorta modelləri və məhsullarını hərtərəfli şəkildə öyrənmək və seçilmiş şəkildə Azərbaycanın sığorta bazarına daxil etmək məqsədəuyğundur. Bu ilin yanvar-avqust aylarında sığorta haqlarının 65,2%-i və ya 184,6 milyon manatı könüllü sığorta növlərinin payına düşüb. Bu, ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 5,4% və ya 9,4 milyon manat çoxdur.İcbari sığorta növləri üzrə yığımlar isə 98,7 milyon manat və ya bazarın 34,8%-ni təşkil edir. Ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə icbari sığorta bazarı 9% və ya 8,1 milyon manat artıb. 2014-cü ilin ilk 8 ayında ümumi ödənişlərin 73,5%-i və ya 76,1 milyon manatı

könüllü sığorta növlərinin payına düşüb. Könüllü sığortalar üzrə ödənişlər ötən ilin eyni dövrünə nisbətən 37,9% və ya 21,6 milyon manat artıb. İcbarı sığorta növləri üzrə ödənişlər isə 17,4% və ya 4,1 milyon manat artaraq 27,5 milyon manata çatıb. Hesabat dövründə könüllü sığortadan toplanmış hər 100 manat sığorta haqqı müqabilində 41,2 manat ödəniş həyata keçirilib. Ötən ilin yanvar-avqust aylarında bu göstərici 31,1 manat olub. İcbarı sığorta üzrə toplanan hər 100 manat üzrə ödəniş isə ötən ilki 25,8 manatdan 27,8 manata qalxıb. Bu ilin yanvar-avqust aylarında toplanmış sığorta haqlarının həcminə görə, bazarın lideri “Paşa Sığorta” şirkəti olub. Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyasına istinadən məlumatına görə, şirkət ilk 8 ayda 35 milyon manat sığorta haqqı toplayıb. Sonrakı yeri tutan “Azərsığorta” DSKŞ-nin yığımları 28,4 milyon manat, “Atəşgah Həyat” şirkətinin yığımları isə 28,2 milyon manat olub. Sığorta yığımlarının həcminə görə ilk beşliyi “Paşa Həyat” (27,9 milyon manat) və “AzSığorta” (24,4 milyon manat) şirkətləri tamamlayır. Ümumilikdə, bazarın təxminən 51%-i ilk beşlikdə təmsil olunan şirkətlərin payına düşür. Ən az sığorta haqqı toplayanlar isə “Əmrəh Sığorta” (581 min manat), “Era-Trans” (365 min manat), “Azərqarant” (323 min manat), “Günay Sığorta” (135 min manat), “Çartis Azərbaycan” (39 min manat) və “Royal Sığorta” (2255 manat) olub. Bu şirkətlərin ümumi göstəricisi təxminən 1,45 milyon manat olub və ümumi sığorta yığımlarının təxminən 0,5%-ni təşkil edib. Ümumilikdə 28 sığorta şirkətinin 10-da sığorta haqlarının həcmi 10 milyon manatdan artıq, 5 şirkətdə 5-10 milyon manat arasında, 7 şirkətdə 1-5 milyon manat arasında, 6 sığorta şirkətində isə 1 milyon manatdan aşağıdır. Yanvar-avqust aylarında Azərbaycanın sığorta bazarında ödənişlər üzrə bazarın lideri “Atəşgah Həyat” sığorta şirkəti olub. Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyasına istinadən məlumatına görə, ötən dövrdə şirkət 17,9 milyon manat ödəniş həyat keçirib. Ödənişlərin həcminə görə sonrakı yerləri “Paşa Sığorta” (17,4 milyon manat), “Atəşgah” (9,6 milyon manat), “Azərsığorta” DSKŞ (8,8 milyon manat), “Azərbaycan Sənaye Sığorta” (7,3 milyon manat), “Azsığorta” (6,5 milyon manat) və “AXA MBASK” (6,4 milyon manat) şirkətləri tutur. Bu şirkətlərin ödənişlərinin cəmi təxminən 74 milyon manat təşkil edir ki, bu da ümumi ödənişlərin təxminən 72%-i qədərdir. Ən

az ödəniş edən şirkətlər isə “Era Trans” (231,7 min manat), “Azərqarant” (47,4 min manat), “Günay Sığorta” (63 min manat), “Royal Sığorta” (8,3 min manat) və “Çartis Azərbaycan” (340 manat) olub. Bu şirkətlərin ümumi göstəricisi təxminən 350 min manat olub ki, bu da ümumi ödənişlərin 0,3%-ni təşkil edir. Bu ilin yanvar-avqust aylarında Azərbaycandakı 28 sığorta şirkətinin xətti ilə təxminən 283,3 milyon manat sığorta haqqı toplanıb. Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyasına istinadən məlumatına görə, bu, ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 17,5 milyon manat və ya 6,6% çoxdur. 2014-cü ilin ilk 8 ayında sığorta şirkətlərinin həyata keçirdiyi sığorta ödənişlərinin məbləği isə təxminən 103,5 milyon manat təşkil edib. Bu da 2013-cü ilin eyni dövrünə nisbətən 25,7 milyon manat və ya 33% çoxdur. Hesabat dövründə sığorta bazarında toplanmış hər 100 manat sığorta haqqı müqabilində 36,6 manat ödəniş həyata keçirilib. Bu göstərici ötən ilin yanvar-avqust aylarında 29,3 manat olub.

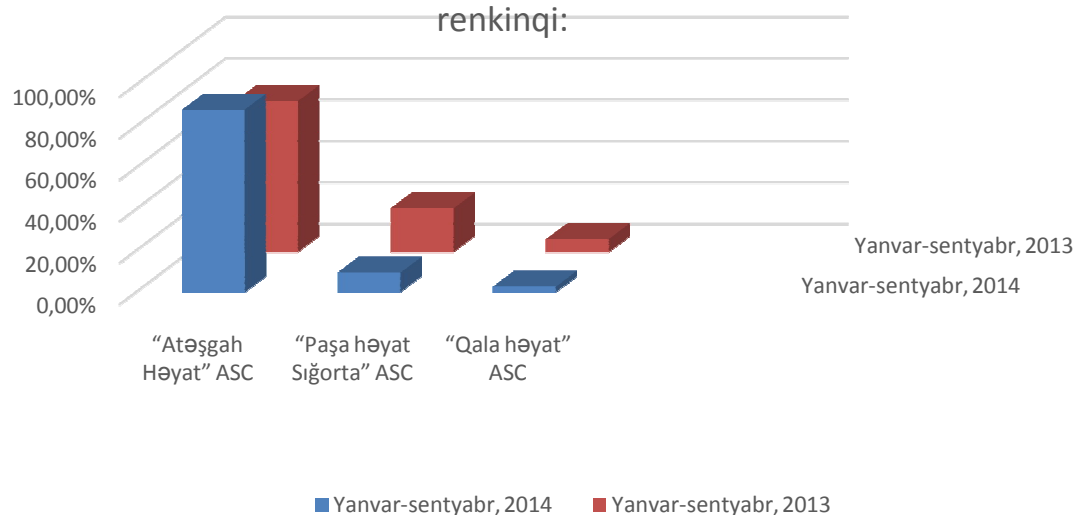

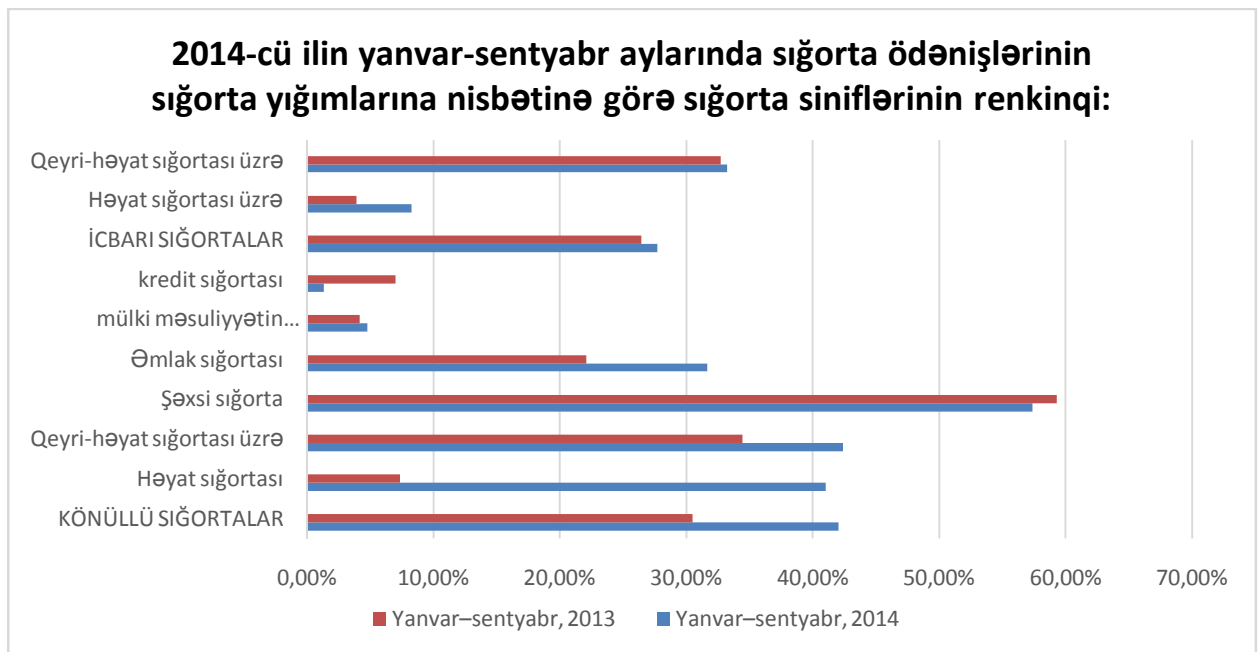
Yanvar-sentyabr, 2014

- "Paşa Sığorta" ASC
- "Azərsığorta" DSKŞ
- "Azsığorta" ASC
- "Atəşgah Sığorta" ASC
- "İpək Yolu Sığorta" ASC
- "AXA-MBask" ASC
- "Standart Insurance" ASC
- "Beynəlxalq Sığorta Şirkəti" ASC
- "Azərbaycan Sənaye Sığorta" ASC
- "Mega Sığorta" ASC
- "Xalq Sığorta" ASC
- "Atasığorta" ASC
- "Qarant Sığorta" ASC

2014-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında sığorta ödənişinin ümumi bazardakı payına görə həyat sığorta şirkətlərinin rənkinqi:

Digər tərəfdən, İstanbulda təmsil edilən qərbin qabaqcıl sığorta şirkətləri indi Azərbaycanın, Türkmənistanın və Qazaxıstanın aparıcı sığorta şirkətlərindən təkrar sığorta risklərini qəbul etmək ehtimalına ciddi baxmağa hazırdırlar; Türkiyə bazarının yüksək əhatə səviyyəsini və tariflərinin rəqabətliliyini nəzərə alaraq bu imkanlar araşdırılmalıdır. Xüsusilə, kütləvi satış, yəni fiziki şəxslərə satış üçün lazım olan sığorta məhsulunun müəyyənləşdirilməsi təcrübəsi öyrənilməlidir. Bunlar agent şəbəkələrinin qurulması üzrə texnologiyalar da ola bilər. Onlar sığorta xidmətlərinin mövcud korporativ və bank üsulları ilə yanaşı, klassik satış üsulunu da inkişaf etdirməyə imkan verəcək.

Sığorta xidmətləri səviyyəsinin yüksəldilməsi, təkrar sığorta əməliyyatlarının ölkənin iqtisadi maraqları çərçivəsində tənzimlənməsi, sığorta sahəsində əhəlinin maarifləndirilməsi və ixtisaslı kadrların hazırlanması, sığorta haqlarının ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisinin artırılması, sığorta işini tənzimləyən yeni normativ hüquqi aktların qəbul olunması, həmçinin respublikanın sığorta xidmətləri bazarının dünya sığorta bazarına inteqrasiya prosesinin dərinləşdirilməsi və ölkə sığorta bazarında agent-broker əməliyyatlarının tətbiqinin və təşviqinin aparılması yolu ilə xarici sığorta vasitəçi kompaniyaların investisiya marağının

cəlbi və bununla da milli miqyasda broker şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı zəruri tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

Səmərəli sığorta sisteminin formalaşdırılması üçün vacib olan əsas məsələlər arasında aşağıdakılara xüsusi diqqət yetiriləcəkdir:

- sığorta sisteminin inkişafı və onun iqtisadi artımın vacib amilinə çevrilməsinin zəruri şərti kimi qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
- sığortaçıların maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin gücləndirilməsi;
- işəgötürənlər tərəfindən işçilərin icbari tibbi sığortasının tətbiqinin təmin olunması;
- sığorta bazarı iştirakçılarının vəzifə və funksiyalarının qorunması, sığortalıların mənafeələrinin müdafiəsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması;
- sığorta mexanizmindən istifadə edərək əhəlinin əmanətlərinin uzunmüddətli investisiyalara transformasiya sisteminin inkişaf etdirilməsi;
- milli sığorta sisteminin dünya sığorta sisteminə inteqrasiyasının davam etdirilməsi;
- Sığorta hadisələri zamanı sənədləşmə prosedurlarının təkmilləşdirilməsi.

Bununla yanaşı, sığorta sektorunda iqtisadi göstəricilərin, xüsusən də sığorta haqlarının ölkənin ümum daxili məhsulundakı payının və adambaşına düşən həcmnin artırılmasına təsir edəcək istiqamətlərdə, o cümlədən həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi, icbari sığorta sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, sığorta xidmətlərinin genişləndirilməsi, sığortaya olan inam və etibarın təmin edilməsi üçün təbliğat və təşviqat işlərinin aparılması istiqamətində tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

2014-2017-ci illərdə sığorta-pensiya sisteminin öz-özünü tənzimləməsi və müstəqil gələcək inkişafına nail olunması ilə bağlı bu kontekstdə əsas məqsəd və vəzifələrin, həyata keçiriləcək tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu sahədə həyata keçirilən siyasətin əsas istiqamətlərini aşağıdakılar təşkil edəcəkdir:

- sığorta-pensiya sisteminin fəaliyyətində sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsi;
- məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının strukturunun (işəgötürənlər və sığortaolunanlar tərəfindən ödənilən hissələrinin) optimallaşdırılması;
- fond tərəfindən göstərilən elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsi;
- əmək pensiyalarının könüllü yığım komponentlərinin tətbiqi;
- qeyri-dövlət pensiya institutlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi.

2.3.Sığorta bazarında maliyyə resurslarının planlaşdırılmasının müasir vəziyyəti.

Maliyyə planlaşdırılması maliyyənin idarə olunmasının mühümelementi kimi çıxış edir. Maliyyə planlaşdırılmasının obyektı dövlətin vətəsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyətidir. Onun nəticəsi isə maliyyəplanlarının tərtibidir. Hər bir planda müəyyən dövrə gəlir vəxərclər, bütün maliyyə və kredit sisteminin həlqələri ilə ödəniş vəhesablaşmalar üzrə qarşılıqlı əlaqələr müəyyən edilir. Maliyyə sisteminin bütün həlqələri maliyyə planına malikdir.Maliyyə planının formaları, onun göstəricilərinin tərkibi maliyyəsisteminin müvafiq həlqəsinin spesifikliyini əks etdirir. Belə ki,kommersiya əsasında fəaliyyət göstərən müəssisələr gəlirlər və xərclərbalansı; qeyri–kommersiya fəaliyyətini həyata keçirən idarələr smeta;kooperativ təşkilatları, ictimai birliklər və sığorta şirkətləri maliyyəplanları, dövlət hakimiyyəti orqanları büdcələr tərtib edirlər.Maliyyə ehtiyatlarının toplanması və artırılması nə qədər zəruri şərtdirsə, onlardan düzgün və səmərəli istifadə etmək bir o qədər vacib amildir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə ehtiyatlarından istifadənin istiqamətləri geniş və çoxşaxəlidir. Bu istiqamətlər arasında vergi və məcburi sığorta ödənişləri, istifadə olunmuş bank kreditlərinə görə faiz ödəmələri, alınmış xammal-materiallarının dəyərinin ödənilməsi öncül yer tuturlar. Digər vacib istiqamətləri belə qruplaşdırmaq olar:

- əsaslı kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi;
- qiymətli kağızlarda olan maliyyə ehtiyatlarının investisiyaləşdirilməsi;sosial təyinatlı xüsusi pul fondlarının formalaşdırılmasına yönəldilən maliyyə ehtiyatları.

Əsaslı kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi. Kapital qoyuluşunda sərf edilən xərclərdir. Azərbaycan Respublikasının “ İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” qanununda qeyd edilir ki, əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, habelə maddi istehsalın digər formada inkişafına investisiya yönəldilməsi kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir.

Əsaslı kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinin əsas mənbələri aşağıdakılardır:

- xüsusi maliyyə ehtiyatları;
- borc aldığı və cəlb etdiyi maliyyə vəsaitləri;
- mərkəzləşdirilmiş fondunun vəsaiti.
- dövlət büdcəsinin vəsaiti (ümumdövlət əhəmiyyətli məhsul buraxan müəssisələrdə)

Maliyyə menecmentinin düzgün təşkili ən sərfəli şərtlərlə əlavə maliyyə ehtiyatlarını cəlb etməyə, onları daha böyük səmərə ilə investisiya qoyuluşuna yönəltməyə, maliyyə bazarında qiymətli kağızları alqı-satqı edərək həyata keçirməyə imkan verir.

İnvestisiya məqsədləri üçün pul vəsaitlərinin cəlb edilməsinin əsas üsullarından biri qiymətli kağızların buraxılışıdır. Qiymətli kağızların buraxılması (istiqrazların, səhmlərin) onların maliyyə bazarında satılması, eləcə də bazardan digər qiymətli kağızların alınması müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin əsas fəaliyyət növlərindən, maliyyə ehtiyatlarının mühüm istifadə istiqamətlərindən biridir. Əlavə maliyyə ehtiyatlarının cəlb edilməsi üsulu kimi qiymətli kağızların buraxılması və satılması zamanı müəssisə rəhbərləri və menecerləri vacib bir məsələni-məhz hansı növ qiymətli kağızın və hansı şərtlərlə daha çox mənfəət gətirəcəyini -əvvəlcədən marketinq araşdırmaları aparmaq yolu ilə həll etməlidirlər.

Bütün hallarda isə, maliyyənin səmərəli təşkili və istifadəsi dəqiq maliyyə planlaşdırılması tələb edir. Maliyyə planlaşdırılması maliyyə mexanizminin tərkib hissəsidir. Maliyyə mexanizminin idarə olunması maliyyə tənzimləyiciləri və maliyyə qanunvericiliyinin idarə olunması qədər önəmlidir. Milli iqtisadiyyatın təşkilində maliyyə planlaşdırılması çox böyük rol oynayır, çünki milli iqtisadiyyatın, eləcə də müxtəlif dəyər göstəricilərinin ayrı-ayrı sahələr arasında qarşılıqlı əlaqənin müəyyənləşdirilməsində maliyyə planlaşdırılmasının əhəmiyyəti böyükdür.

Müasir vəziyyətdə maliyyə planlaşdırılması vasitəsilə həyata keçirdikləri vəzifələr aşağıdakılardır:

- maliyyə ehtiyatlarının və pul fondlarının mənbələrinin və yığım üsullarının müəyyənləşdirilməsi. Burada söhbət təkcə gəlirlərin sadəcə olaraq haradan və nə qədər əldə edilməli olduğundan yox, bütün ehtiyatları nəzərə alaraq onların mənbələrinin tapılmasından gedir. İqtisadi cəhətdən bunun son dərəcə mühüm əhəmiyyəti var.
- maliyyə ehtiyatlarından istifadə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.
- pul-tələb təkliflərinin müəyyənləşdirilib öyrənilməsi, imkan səviyyəsində onların balanslaşdırılmasının təmin olunması.
- Milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinə nəzarətin təmin olunması
- Mürəkkəb sistem olduğuna görə maliyyə planlaşdırılması ardıcıl olaraq bir-birini tamamlayan bir neçə mərhələdə həyata keçirilir.
- Strateji məqsədin aydınlaşdırılması. Bunun üçün ilk növbədə gerçəkləşmə mexanizmi və imkanları ilə tanışlıq tələb olunur. Fərz edək ki, illik maliyyə planını tutmaq lazımdır. Bundan ötrü ilk olaraq mövcud durumla tanış olmaq və ona müvafiq şəkildə il ərzində qazanılacaq nailiyyətlərin axtarılan səviyyələrini, yaxud başlıca məqsədi düşünmək lazımdır;
- Obyektin müəyyən (bundan əvvəlki) dövr ərzində inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlili-maliyyə göstəricilərinin hansı səviyyədə olması. Maliyyə planının göstəriciləri həm daxili, həm də xarici amillərin təsiri ilə artıb-azala bilər. Buna görə də bütün amillərin təsir gücü öyrənilməlidir. Daxili ehtiyatları üzə çıxarmaq çox vacibdir;
- Ayrı-ayrı maliyyə göstəricilərinin hesablanması. Bu mərhələdə başlıca məqsəd planlaşdırılan dövrün keçmiş və perspektiv inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlilini nəzərə almaqla hər bir maddə üzrə gəlirləri və xərcləri hesablamaqdır. Buraya mənfəət, amortizasiya ayırmaları, əlavə dəyər vergisi və başqa vergilər daxildir;
- Aşkarlanmış göstəricilərin icmal əsasında maliyyə planı formalaşdırılıb tərtib olunur. Bu zaman gəlir və xərc hissələrini balanslaşdırmaq lazımdır.

Maliyyə planı tərtib edilərkən təkcə ümumi gəlirlər yox, həm də maddələr üzrə bütün gəlir və xərclər balanslaşdırılmalıdır. Misal üçün, gəlirin ümumi həcmi ondan istifadə ilə bağlı olan xərc maddələrinin cəminə bərabər olmalıdır. Bu parametrləri əyani olaraq yoxlamaq üçün şahmat prinsipi ilə cədvəl tərtib edilir və üfüqi istiqamətdə xərc maddələri göstərilir.

Dövriyyə vəsaitlərinin idarə edilməsində məqsəd müəssisənin uzunmüddətli istehsal və səmərəli maliyyə fəaliyyətini təmin etmək üçün kifayət qədər cari aktivlərin həcmi və strukturunu, onların əldə olunması mənbələrini və aralarındakı nisbətləri müəyyənləşdirməkdir. Məsələnin bu cür qoyuluşu strateji xarakter daşıyır. Cari fəaliyyət baxımından müəssisənin mühüm təsərrüfat-maliyyə xarakteristikası onun likvidliyi, yəni qısamüddətli kreditör borclarını vaxtlı-vaxtında ödəyə bilmək qabiliyyətidir. Kreditör qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin gecikdirilməsi təsərrüfat əlaqələrinin qırılmasına və bundan doğan bir sıra mənfi nəticələrə gətirib çıxarır.

Bazar münasibətlərinin sərbəstliyi şəraitində maliyyə işinin planlaşdırılması sistemə gətirib çıxarır. Sığorta bazarında maliyyə resurlarının idarə olunması vəsaitinin perspektiv proqnozu iqtisadi informasiyanın xarici istifadəçiləri üçün də əhəmiyyətə malikdir. Bunların sırasına investsiyaları vaxtında qaytarılmasında maraqlı olan bazar siyasəti daxildir. Bu bazarlarda ssuda borcu olan müəssisələri kreditləşmə prosesində maliyyə resursları ilə təmin edir. Ona görə də bu bankların müştərilərin cari maliyyə hesabatları ilə tanış olmaq icazələri və təhlil, proqnozlaşdırma aparmaq imkanları vardır.

Maliyyə planlaşdırılması demək olar ki, sığorta bazarının səmərəli fəaliyyətinin açar nöqtələrindən biridir. Maliyyə planlaşdırılmasının yerinə yetirilməsi üçün hədəflər və məqsədlər seçilməlidir ki, proses maliyyə planlaşdırılmasının taktikalara uyğun olaraq həyata keçirilsin. Hədəf müəyyən olunduqdan sonra tətbiq olunacaq maliyyə siyasəti icra olunmağa başlayır. Nağd büdcənin, investisiya büdcəsinin planlaşdırılmasından görünür ki, bu yalnız görülmək iş müəyyən olunduğu təqdirdə və işin həcminə uyğun olaraq planlaşdırıla bilər.

III FƏSİL Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarəolunması problemlərinin tənzimlənməsi.

3.1 Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə resurslarının sığorta bazarında idarəolunması metodlarının təkmilləşdirilməsi yolları .

Bazar iqtisadiyyatında Maliyyənin idarəolunmasının təkmilləşdirilməsi və maliyyə nəzarətinin effektivliyini artırmaq və həmçinin təkmilləşdirmək üçün aşağıdakı prinsiplərə əməl etmək məqsədəuyğun olardı:

- Maliyyə nəzarəti tam aşkarlıq şəraitində aparılmalıdır - özəl müəssisələrə və biznesə geniş iqtisadi və işgüzar təşəbbüs azadlığı verildiyi, dövlət nəzarətinin xeyli çətinləşdiyi bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaşayan cəmiyyət üçün bu, mütləq prinsip kimi fəaliyyət göstərir; buna görə də müəssisələrin fəaliyyətinə maliyyə nəzarəti üçün tam aşkarlıq mühitinin yaranması bir tərəfdən dövlət maraqlarını gözləməyə yardımçı olur, digər tərəfdən isə nəzarətin demokratizmini və obyektivliyini təmin edir. Bu zaman müəssisələrin kommersiya sirlərinin qorunması çox vacib məsələdir.
- Gözlənilməz neqativ halların qarşısını almaq üçün tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır. İqtisadi azadlıq şəraitində müəssisələr tez-tez nəzərdə tutulmayan fəsadlarla üzləşdiyindən maliyyə nəzarəti həyata keçirilərkən iqtisadi ab-havanın bu cür “şiltaqlıqlarından” qorunma tədbirləri görülməlidir. Belə tədbirlər müxtəlif formalarda ola bilər. Onu da qeyd edək ki, bu önleyici tədbirlərin hamısı firmanın strateji planlarında nəzərdə tutulur və bütün fəaliyyət dövründə onlardan istifadə olunur;
- Təftiş hərtərəfli olmalıdır -yuxarıda deyildiyi kimi, maliyyə nəzarəti korporasiyanın, firmanın, təşkilatların, eləcə də hökumətin təsərrüfat-iqtisadiyyat fəaliyyətini əhatə edir. Təftiş zamanı, əsasən, bu fəaliyyətin nəticələri yoxlanılıb təhlil edilir. Buna görə də təftiş

nəzarət edilən obyektin fəaliyyətinin bütün aspektlərinin və yekunlarının ciddi yoxlanışını təmin edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin fəaliyyəti intensiv şəkildə genişləndiyindən maliyyə nəzarətinin hərtərəfliliyi, çoxölçülülüyü mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

- Nəzarət bütövlüklə qanunvericilik əsasında aparılmalı olduğundan o, həyata keçirilərkən demokratik ölçülərə əməl edilməlidir. Bazar iqtisadiyyatı sistemində müəssisələrin və onların çoxsaylı variasiyalarının fəaliyyəti üçün bu prinsip son dərəcə önəmlidir. Firmanın fəaliyyətini bu sistem daxilində məhz iqtisadi qanunlar tənzimləyir və çox vaxt onlar bu fəaliyyəti məhdudlaşdırır.
- Adı çəkilən prinsiplərdən savayı, maliyyə nəzarəti təşkil edilib gerçəkləşdirilərkən bir sıra törəmə prinsiplərə də riayət olunmalıdır. Bütövlükdə, aşağıdakı istiqamətləri bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisədə maliyyənin təşkilinin təkmilləşdirilməsi yolları kimi qəbul etmək olar:
- Müəssisədə maliyyənin qəbul olunmuş qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq idarə olunması. Həmin aktlar ümumiyyətlə cəmiyyətin, iqtisadiyyatın, eləcə də müəssisənin maliyyəsinin idarə olunmasının əsasını təşkil etməlidir. Bütün subyektlər yalnız bu qanunlara tabe olmalı və onlar qarşısında məsuliyyət daşımalıdırlar.
- Bu normalara əməl olunması müəssisənin maliyyə sisteminin tam sabit fəaliyyət göstərməsinin əsas şərtlərində biridir. İdarəetmədə spesifik xüsusiyyətlərin nəzər alınması üçün, hər şeydən əvvəl, bu qanunlar hazırlanarkən müəssisənin daxili inkişaf qanunauyğunluqlarına və xüsusiyyətlərinə əsaslanmalıdır.
- Maliyyə idarəciliyi orqanlar arasında funksiyaların yenidən bölüşdürülməsi, yuxarı təşkilatların funksiyalarını məhdudlaşdıraraq aşağı maliyyə orqanlarının funksiyalarının genişləndirilməsi. İnzibati-amirlik dövründə bütün əsas məsələləri yuxarı təşkilatlar həll etdiyindən yerlərdə və müəssisələrdə maliyyə orqanlarının hec bir

müstəqilliyi yox idi. Bazar iqtisadiyyatı bütün maliyyə orqanlarının müstəqil olmasını nəzərdə tutur. Müəssisənin maliyyə orqanları qəbul olunmuş qanunlar və digər qanunvericilik aktları cərcivəsində əksər məsələləri müstəqil həll etməlidirlər. Hər bir idarəedici subyektin öz funksiyalarını dəqiq aydın bilməsi, onların müstəqil, heç kəsin müdaxiləsi olmadan yerinə yetirilməsi müəssisənin inkişafına müsbət təsir göstərir.

- Maliyyə resurslarının idarə olunması bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun olaraq yenidən baxılması, yeni struktur vahidlərinin yaradılması. Burada, hər şeydən əvvəl, heç bir zərurət olmayan bərabər tabecilik məsələsi aradan qaldırılmalı və müəssisələr müstəqilləşdirilməlidir. Bu məqsədlə ölkədəki bir sıra müəssisələr birləşdirilməlidir. Elə struktur varki, iqtisadiyyatının inkişafına yardımcı olmaq əvəzinə, ona mane olurlar. Müəssisədə maliyyənin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi sahəsində Azərbaycanda artıq bir sıra tədbirlər görülməkdədir. Auditorlar palatası, özəl maliyyə şirkətləri, auditor qurumlarının formalaşması və.s. Lakin bunlar səmərəli maliyyə idarəciliyi sisteminin yaradılmasına hələ tam imkan vermir. Eyni zamanda, qeyd olunduğu kimi, bazar iqtisadiyyatında müəssisənin maliyyə münasibətlərinin fəaliyyət meydanı çox genişdir. Bu münasibətlərin səmərəliliyini, sabitliyini və nəzarətliyini təmin etmək üçün hökmən bir sıra zəruri dəyişikliklər əməli olaraq həyata keçirilməlidir.

Sığorta nəzarətinin məqsədi və formaları “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda öz əksini tapmışdır. Sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarəti sığorta haqqında qanunvericiliyin şərtlərinə əməl edilməsi, sığorta xidmətlərinin düğün təşkil edilməsi və səmərəli inkişaf etdirilməsi, sığorta edənlərin, sığortalıların, digər tərəflərin və dövlətin hüquq və mənafelərinin təmin edilməsi, qorunması məqsədlə həyata keçirilir.

Maliyyə sabitliyinin təmin edilmiş olduğu sığorta bazarı maliyyə risklərinin idarə edilməsinə, vəsaitlərin etibarlı şəkildə yerləşdirilməsinə və uzunmüddətli saxlanmasına dəstək verməklə ölkənin iqtisadi inkişafına və sosial rifahına yardım etmiş olur.

Sığortaçının maliyyə sabitliyinin xüsusi təminat normativləri gözlənilmədikdə, yaxud onun müqavilə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi və ya maliyyə vəziyyətinin sığortaçıların hüquq və mənafeələrinə təhlükəli olan dərəcədə pisləşməsi sübut edildikdə nəzarət orqanı müəyyən vaxt verərək həmin sığortaçıdan aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edə bilər:

- öz vəsaitinin artırılmasını və ya mənfəətin dividend şəklində bölüşdürülməsinin dayandırılması;
- risklərin (öhdəliklərin) təkrar sığortaya verilməsini və saxlama paylarının miqdarının dəyişdirilməsi;
- yaranmış vəziyyət ilə əlaqədar ümumi yığıncağın çağırılmasını və müvafiq qərar qəbul edilməsini;
- maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşması istiqamətində digər tədbirlər.

Hazırda dünya iqtisadiyyatı ildən-ilə öz fəaliyyətini yeniləşdirir. Onun inkişafı bazar münasibətlərinin dinamikası ilə şərtlənir və bu münasibətlərin mövcudluğu sayəsində həyata keçirilir. Buna görə də əvvəllər başqa yolla gedən ölkələr indi bazar iqtisadiyyatının aşkar üstünlüklərini görərək öz iqtisadi sistemlərini bu istiqamətə yönəldir. Bazar iqtisadiyyatı sistemində maliyyə, daha konkret desək, maliyyə nəzarəti çox önəmli yer tutur. Keçmiş mühafizəkar iqtisadi sistemdə maliyyə nəzarətinin rolu çox kiçik idi və o yalnız dövlət səviyyəsində məhdud çərçivədə həyata keçirilirdi. İndi Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsində olsa da, bütün sahələrdə, o cümlədən təsərrüfat-iqtisadiyyat fəaliyyətinə maliyyə nəzarəti sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Köhnə maliyyə nəzarəti sistemi yalnız birukladlı mülkiyyət formasına, dövlət mülkiyyəti şəraitinə uyğunlaşdırılmışdı. İndiki halda köhnə nəzarət sistemi yenidən qurulmalı, təzələnməli, təkmilləşdirilməlidir. Maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, hər

şeydən əvvəl, auditor xidmətinin ən müasir mexanizmlərinin təşkilini və fəaliyyət göstərməsini, nəzarət sisteminin əlaqələndirilməsini və təsir gücünün artırılmasını və s. nəzərdə tutur. Ölkəmizdə maliyyə nəzarəti sahəsində diqqəti cəlb edən müvafiq bazar strukturları da yaradılıb. Misal olaraq müstəqil auditor şirkətlərini, parlament yanında hesablama palatasını, auditor palatasını, mərkəzi bankın nəzdində maliyyə monitorinqi departamentini və s. göstərmək olar. Bununla bərabər, bunlar heç də maliyyə nəzarət sistemində bütün zəruri tədbirlərin görülməsi demək deyil, bu istiqamətdə ciddi, xüsusilə preventiv (xəbərdaredici və qabaqlayıcı) tədbirlər görülməlidir:

- beynəlxalq səviyyəyə çıxıb biləcək auditor şirkətlərinin formalaşması.

Bu gün beynəlxalq səviyyədə tanınmış şirkətlər içərisində Azərbaycan şirkəti yoxdur və buna görə də xarici bazara çıxışları məhduddur. Hətta daxili bazarda əksəriyyət iri şirkətlərin auditi məşhur xarici şirkətlər tərəfindən aparılır;

- maliyyə nəzarəti və vergilərin toplanmasında da yavaş-yavaş özəl şirkətlərin xidmətindən istifadə olunması;
- yoxlama və təftişlərin bir qədər məhdudlaşdırılması və koordinasiya olunması;
- müxtəlif nəzarət orqanları tərəfindən aparılan yoxlamaların təkrarlanmasının qarşısının alınması;
- maliyyə nəzarəti prosesində də elektron vasitələrdən istifadənin genişləndirilməsi, online yoxlamaların həyata keçirilməsinə şərait yaradılması.

3.2. Sığorta bazarında maliyyə resurlarının idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılması məqsədilə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi.

D.Q.Çernik maliyyə nəzarətinin mahiyyətini bu qaydada açıqlayır: «Maliyyə nəzarəti maliyyənin nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsinin forması kimi çıxış edir. Onun məzmunu və təyinatı təsərrüfat subyektlərinin, sahə (idarə) və ərazi idarəetmə subyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin yoxlanılmasından ibarət olur.

Maliyyə nəzarətinin obyektı maliyyə resurslarının, mərkəzləşdirilmiş və sərbəstləşdirilmiş pul fondlarının əmələ gəlmə mərhələsində və onlardan istifadə olunması prosesində bölgü münasibətləridir. Maliyyə yoxlamasında dəyər göstəriciləri yoxlanılır. Maliyyə nəzarəti dəyər göstəricilərinin formalaşmasının və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin, büdcənin və büdcədən kənar fondların tərtib olunmasının və icrasının, qeyri-kommersiya təşkilatlarının smetasının xərclənməsinin, büdcə vəsaitlərinin məqsədlilikliyinin, vergi ödənişlərinin, vergi ayırmalarının tamlığının və vaxtəməvafiqliyinin düzgünlüyünü əhatə edir».

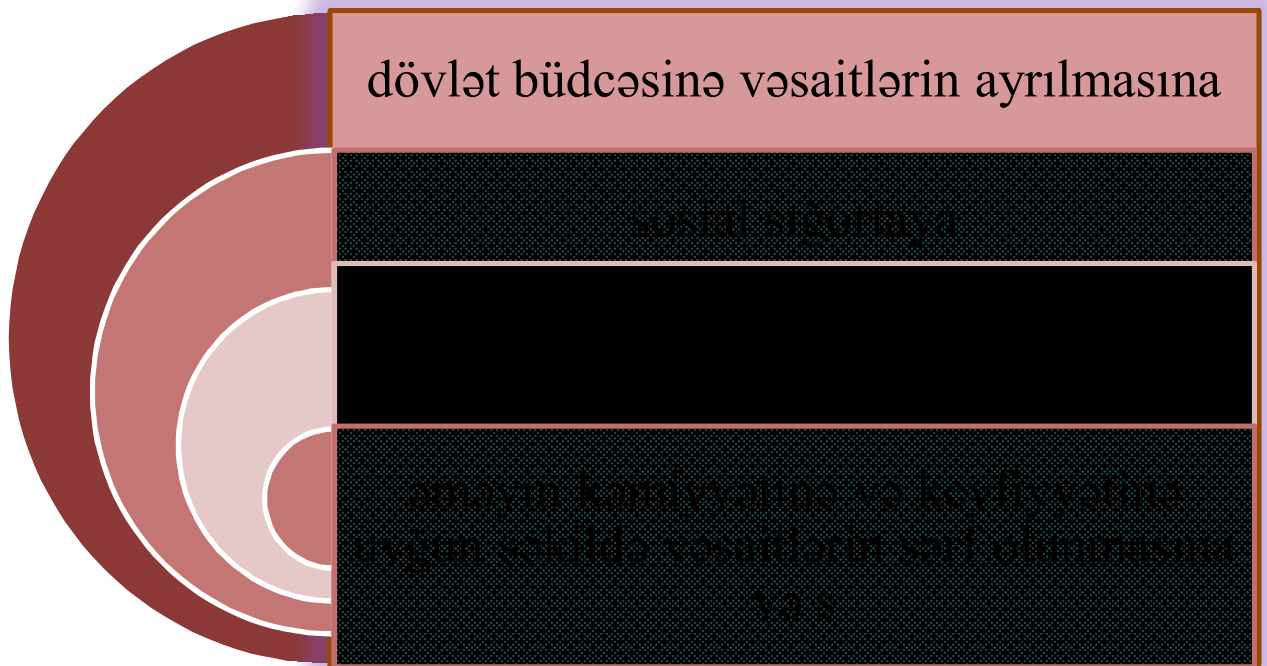
Maliyyə nəzarəti təsərrüfatçılıq mexanizminin zəruri ünsürü olmaq etibarını ilə dəyər xarakterinə malikdir və nəzarətin digər növlərindən fərqli olaraq, ictimai təkrar istehsalın bütün sahələrində təzahür edir və maliyyə nəticələrinin qəbul edilməsi mərhələsi də daxil olmaqla, maliyyə fondlarının bütün hərəkət prosesini müşayiət edir

Buna görə də demək olar ki, maliyyə nəzarəti istənilən istehsal üsulu zamanı təsərrüfat mexanizminin obyektiv zəruri tərkib hissəsidir.

Eyni zamanda maliyyə nəzarəti ictimai təkrar istehsalın bütün mərhələlərini əhatə edir. Belə ki, istehsal sahəsində maliyyə nəzarəti ictimai əməkdən istifadənin səmərəliliyini müəyyənləşdirir

Bölgü prosesi mərhələsində maliyyə nəzarətinin vəzifəsi ictimai məhsuldan cəmiyyətin müxtəlif tələbatlarını ödəmək - istehsala sərf olunmuş vəsaitlərin yerini doldurmaq, yeni yaradılmış məhsulun bazar münasibətlərinə uyğun tərzdə bölüşdürülməsi üçün istifadə olunmasını yoxlamaqdan ibarətdir.

Maliyyə nəzarəti bölgü mərhələsində aşağıdakılara nəzarət edir

İctimai məhsul mübadiləsi mərhələsində maliyyə nəzarəti aşağıdakıları əhatə edir:

- bazarın mallarla təchiz edilməsi yolu ilə xalq təsərrüfatının material-texniki vasitələrlə təmin olunmasını və əhalinin xalq istehlakı mallarına olan alıcılıq tələbatının ödənilməsini
- müqavilə münasibətlərini

Təkrar istehsal prosesinin sonuncu mərhələsində - istehlak mərhələsində maliyyə nəzarəti əsasən istehsal istehlakı, yəni istehsal fondlarının bərpası və genişləndirilməsi və ictimai tələbatın ödənilməsi ilə bağlı olan əməliyyatları yoxlayır.

Şəxsi istehlakda maliyyə nəzarəti cəmiyyət üzvlərinin maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsindəki uyğunsuzluqları, habelə şəxsi tələbatların ödənilməsi prosesində normativ hüquqi aktların pozulmasından irəli gələn ziddiyyətləri aşkara çıxarır.

İ.A. Belobjetski belə bir tərif verir:

«Maliyyə-təsərrüfat nəzarəti altında nəzarət funksiyaları verilmiş dövlət orqanlarının və ictimai orqanların müəssisə, birlik, idarə, təşkilat və maddi istehsal və qeyri-istehsal sahələri bölmələrinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə, həmin

fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyini obyektiv qiymətləndirmək, təsərrüfat və maliyyə əməliyyatlarının qanuniliyini, mötəbərliyini və məqsədmüvafiqliyini, mülkiyyətin qorunub saxlanılmasını... təyin etmək, istehsalın səmərəliliyini yüksəltməyin və dövlət büdcəsi gəlirlərinin artırılmasının təsərrüfatdaxili ehtiyatlarını aşkara çıxarmaq məqsədilə nəzarət sistemi kimi başa düşülməlidir» U.Y. Danilevskinin əsərində maliyyə nəzarətinin tərfi belə ifadə olunmuşdur: «İqtisadiyyatın, istehsalın idarə olunmasının ümumi mexanizminin mühüm funksiyalarından biri və ayrılmaz tərkib hissəsi olmaq etibarilə, maliyyə nəzarəti maliyyə, kredit və istehsal göstəricilərini əhatə edir. Nəzarət sferasına istehsal, bölgü, pul, mal-material dəyərlilərinin pul ifadəsində dövriyyəsi və istehlakı daxil edilir»

Y.M. Utkin yazır: «Dövlət nəzarəti orqanlarının fəaliyyəti, hər şeydən əvvəl, dövlətin qanunlarının və prezidentin fərmanlarının icrasının, ayrılmış... büdcə vəsaitlərinin yönəldilməsinin qanuniliyinin, düzgünlüyünün və məqsədmüvafiqliyinin, hökumət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin, maliyyə və material resurslarının idarə olunmasının bütün səviyyələrində dövlət vəsaitlərinin səmərəli və qənaətlə xərclənməsinin yoxlanılmasına yönəldilməlidir» Maliyyə nəzarətinin predmeti sözün geniş mənasında, həmtəkrar istehsalın bütün mərhələlərini və idarəetmənin səviyyələrini və həm də sözün qısa mənasında, yəni dövlət büdcəsini əks etdirir.

- Birinci halda maliyyə nəzarətinin predmeti cəmiyyətdə istehsal münasibətlərini əks etdirən iqtisadi subyektlərin istehsal, bölgü və məhsul mübadiləsi prosesində əmələ gələn maliyyəsidir.
- İkinci halda maliyyə nəzarətinin predmeti dövlət büdcəsinin həm onun formalaşması mərhələsində, həm də onun bölüşdürülməsi və istifadəsi mərhələlərində konsolidasiya olunmuş vəsaitləridir.

Maliyyə nəzarəti obyektinin müəyyən edilməsi mübahisəli məsələlərdən biridir.

S.P.Opyonişev və V.A.Jukov qeyd edirlər ki, dövlət maliyyə nəzarətinin mahiyyəti və yeri haqqında danışarkən onun həyata keçirilməsində müəssisə, təşkilat, bank, səhmdar cəmiyyətləri və s. yəni sahibkarlıq edən subyektlərin rolunun araşdırılmasına ehtiyac duyulur. Və bu səviyyədə dövlət maliyyə nəzarəti maliyyə-təsərrüfat nəzarəti əlamətləri əks etdirir, yəni o, təkcə sırf maliyyə deyil, hətta bəzi hallarda vergi hesablanmasının düzgünlüyünü, istehsalatın səmərəliliyini və büdcə vəsaitlərinin istifadə səmərəliliyini müəyyən etmək üçün təsərrüfat fəaliyyətini də əhatə edir. Bununla bağlı ***maliyyə nəzarətinin obyekt - təsərrüfat prosesləri kompleksi, maddi istehsal və qeyri istehsal sahələrinin pul münasibətləri*** olur. Maliyyə nəzarətində, onun belə anlamında həyata keçirilməsinin iki aspekti ön plana çəkilir

- **birincisi,** pul vəsaitlərinin və maddi dəyərlərin qorunmasının, qeydiyyat və hesabat məlumatlarının etibarlılığının təmin olunması, dövlət maliyyə intizamına riayət edilməsi
- **ikincisi,** müəssisələrin fəaliyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi, istehsalatın intensivləşmə və təsərrüfatçılığın effektivliyinin yüksəldilməsi ehtiyatlarının aşkar edilməsi

Başqa sözlə desək, maliyyə nəzarətinin obyektinə büdcə vəsaitlərinin tam səfərbər edilməsi ilə əlaqədar ərazi, sosial və sahə baxımından, milli gəlirin bir hissəsinin yenidən paylaşdırılması və dövlətin öz funksiyasını yerinə yetirməsi məqsədi ilə onun səmərəli istifadə olunması üçün, bir tərəfdən hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan pul münasibətləridir

S.V.Stepaşin “Dövlət maliyyə nəzarəti” əsərində maliyyə nəzarətinin obyektini kimi milli gəlirin istehsalı, bölüşdürülməsi və onun səmərəli istifadəsinə dair, bir tərəfdən dövlət, digər tərəfdən hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan münasibətlər kimi müəyyən edir.

A.V.Nesterovun fikrincə yoxlama obyektinə aşağıdakılar aid ola bilər:

- əraziyə və otaqlara baxış keçirilməsi məhsulun qeydiyyatına alınması, qeydiyyatına alma və hesabat sisteminin yoxlanılması, maliyyə-təsərrüfat

fəaliyyətinin təftiş olunmasının müəyyən edilməsi və ya keçirilməsi yolu ilə öyrənilə bilən hüquqi şəxslərin və ya fərdi sahibkarların təsərrüfat və ya digər fəaliyyəti;

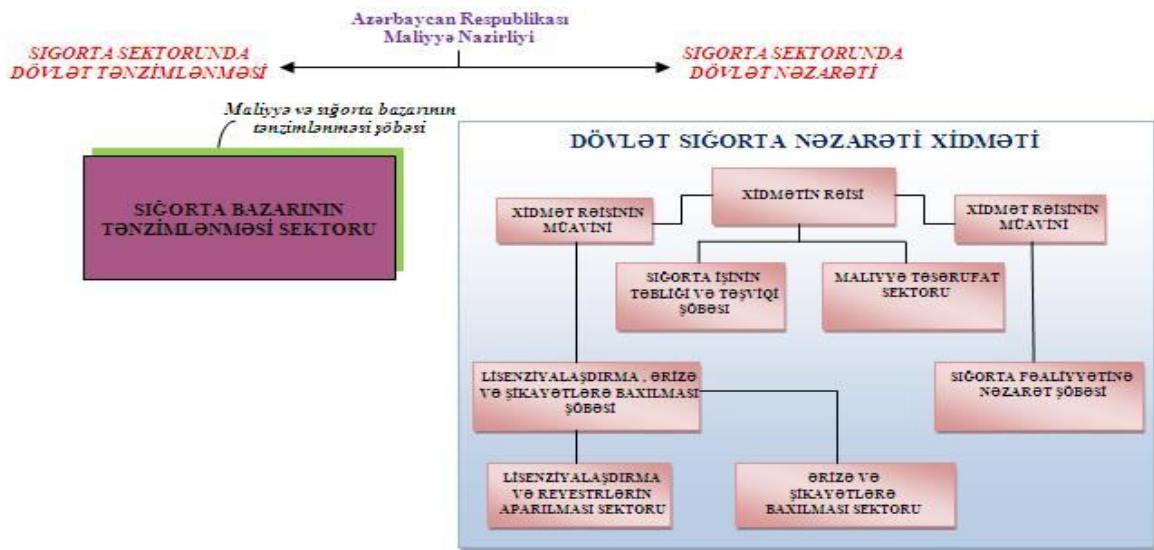
- istehsal, istismar, saxlanma, daşınma, realizə edilmə və köhnəlmə prosesləri;
- yoxlanılmasına və tədqiqinə məruz qala bilən əşyalar, məsələn, məhsul, tullantılar, ətraf mühitin təbii nümunələri;
- şəxsi yoxlamaya və yaxud fərdi yoxlamaya məruz qala bilən subyektlər, məsələn, fiziki və yaxud vəzifəli şəxs;
- qanunla nəzərdə tutulan digər obyektlər

Sığorta bazarının səmərəli, etibarlı, ədalətli və sabit tərzdə fəaliyyət göstərməsi və sığorta sektorunun dayanıqlı inkişafı üçün ölkədə sığorta tənzimlənməsi və sığorta nəzarəti sistemi mövcud olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında dövlət sığorta nəzarəti orqanı funksiyasını Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 fevral 2009-cu il tarixli Fərmanı Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti haqqında ƏSASNAMƏyə istinadən:

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti (qısaldılmış adı «Azsığortanəzarət») Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyəti sahəsində dövlət tənzimləməsini və nəzarətini, sığortalıların, sığortaçıların və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının, habelə bu sahədə dövlətin hüquq və mənafeələrinin qorunmasını təmin edən icra hakimiyyəti orqanıdır.

Sığorta sektorunun dövlət tənzimləməsi və nəzarəti

Xidmətin vəzifələri

1. Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən sığorta bazarının bütün peşəkar iştirakçılarının fəaliyyəti üzərində qanunvericiliyə uyğun olaraq nəzarəti həyata keçirmək;
2. sığorta, təkrarsığorta, sığorta brokeri və sığorta agentləri fəaliyyətinə lisenziya verilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi qarşısında vəsatət qaldırmaq;
3. sığorta növlərinin aparılmasına icazə və könüllü sığortaların aparılması üzrə sığortaçıları tərəfindən hazırlanmış sığorta qaydalarının tətbiqinə razılıq vermək;
4. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılmış iş planına əsasən və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada sığortaçılarda, təkrarsığortaçılarda və sığorta vasitəçilərində səyyar yoxlamalar aparmaq;
5. qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məhkəmə qərarlarına və hüquq-mühafizə orqanlarının müraciətlərinə əsasən sığortaçıların, təkrarsığortaçıların və sığorta vasitəçilərinin fəaliyyətini yoxlamaq;
6. Xidmətin işçiləri tərəfindən aparılan yoxlamalar zamanı cinayət xarakterli faktlar aşkar edildikdə sənədlərin hüquq-mühafizə orqanlarına göndərilməsini təmin etmək;

7. yoxlamaların nəticələrinin müzakirə edilməsini və rəsmiləşdirilməsini Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirmək;
8. sığortaçılar və sığorta vasitəçiləri tərəfindən təqdim olunan müvafiq hesabatların siyahısını, formalarını və təqdim olunması müddətlərini müəyyənləşdirmək, belə hesabatları almaq və təhlil etmək;
9. sığortaçıların və təkrarsığortaçıların maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə, o cümlədən onların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş normativlərə əməl etmələrinə nəzarət etmək;
10. sığortaçıların və müvafiq sığorta vasitəçilərinin rəhbər işçilərinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tələblərə uyğunluğuna nəzarət etmək;
11. sığorta sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi üçün müvafiq beynəlxalq təşkilatlarla və xarici ölkələrin müvafiq təşkilatları ilə işgüzar əlaqələr yaratmaq;
12. sığortaçıların və təkrarsığortaçıların əlaqəli şəxsləri ilə münasibətlərində qanunvericiliyin tələblərinə riayət etmələrinə nəzarəti həyata keçirmək;
13. sığorta sahəsində çirkli pulların yuyulmasının və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada tədbirlər görmək;
14. sığorta sahəsində fəaliyyət göstərən müstəqil auditorlar, müstəqil ekspertlər və sığorta sahəsində yardımçı fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərlə bağlı qanunvericiliyin tələblərinə riayət edilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirmək;
15. sığorta və ya təkrarsığorta müqavilələri portfelinin digər sığortaçıya və ya təkrarsığortaçıya ötürülməsinə razılıq vermək;
16. sığortaçıların Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda filiallarının və nümayəndəliklərinin açılmasına razılıq vermək;
17. lisenziyası ləğv edilmiş və ya lisenziyasının qüvvəsi dayandırılmış sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının sığorta qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək;

18. ləğv edilən sığortaçıların ləğvetmə komissiyalarının fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirmək və bununla bağlı qanunvericiliyə uyğun müvafiq tədbirlər görmək;

19. vətəndaşların, müəssisə, idarə və təşkilatların sığorta məsələlərinə aid olan ərizə, şikayət və təkliflərinin həlli üçün səlahiyyətləri daxilində araşdırmalar aparmaq və qanunvericiliyə uyğun olaraq müvafiq tədbirlər görmək;

20. sığortaçıların, təkrarsığortaçıların, sığorta brokerlərinin, sığorta agentlərinin, eləcə də müvafiq xarici təkrarsığortaçıların və xarici sığorta brokerlərinin, sığorta sahəsində yardımçı fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərin və müstəqil ekspertlərin reyestrini aparmaq;

Tələb olunan kapitalın minimum məbləği		
Tələb olunan kapitalın minimum məbləğinin təmin edilməsi tələbinin qüvvəyə minmə tarixləri	Sığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği	Təkrarsığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği
2011-cu il 01 yanvar	3 (üç) milyon manat	6 (altı) milyon manat
2012-cu il 01 yanvar	4 (dörd) milyon manat	8 (səkkiz) milyon manat
2013-cu il 01 yanvar	5 (beş) milyon manat	10 (on) milyon manat

Dövlət sığorta nəzarəti iki formada həyata keçirilir:

- Qabaqcadan nəzarət
- Cari nəzarət

Qabaqcadan nəzarət- aşağıdakılardan ibarətdir:

- Sığortaçılara, təkrarsığortaçılara və sığorta vasitəçilərinə lisenziyaların verilməsi
- Sığortaçıların təkrarsığortaçıların rəhbər işçi vəzifələrinə namizədlərinin attestasiyadan keçirilməsi
- Fiziki şəxs sığorta vasitəçisi lisenziyası almaq istəyən şəxslərin attestasiyası

- Sığortaçılara müvafiq sığorta növünün aparılmasına icazənin verilməsi

Cari nəzarət - formaları:

- Sığortaçılardan, təkrarsığortaçılardan və hüquqi şəxs olan sığorta brokerlərindən hesabatların alınması və təhlili
- Səyyar yoxlamaların keçirilməsi
- Sığortalıların, sığorta olunanların və digər maraqlı şəxslərin ərizə və şikayətlərinə baxılması

3.3. Sığorta bazarında maliyyə resurslarının planlaşdırılmasının səmərəliliyinin artırılması yolları.

Bazar iqtisadiyyatı keçid müəssisələrin təsərfat fəaliyyətində planlaşdırılma prosesini ön plana keçirir. Sığorta bazarlarının əhatə edən mühitin dinamikasının və mürəkkəbliyinin daim dəyişməsi sistemli planlaşdırmanın rolunu və əhəmiyyətini dahada artırır. Artıq planlar direktiv formasında plan komitəsindən deyil, mikro səviyyədə təsərfat subyektlərinin özləri tərəfindən həyata keçirilməlidir. Planlaşdırma tez-tez dəyişən xarici və daxili şəraitə uyğunlaşmağa imkan yaratmalıdır. Bu baxımdan marketinq sisteminin planlaşdırılması müstəsna rola malikdir.

Sığorta marketinqi sığortaçının kommersiya fəaliyyətinin idarə olunması və sığorta xidmətləri bazarının tədqiq olunması metodu kimi çıxış edir. Marketinq sığortaçının planlaşdırma, qiymət əmələ gətirmə, reklam, sığorta şəhadətnamələrinin satışının təşkili və s. funksiyaları kimi xarakterizə edilə bilər. Sığortaçının marketinq xidməti əsaslandırılmış məlumatların və onun cari və perspektiv fəaliyyəti ilə əlaqədar məsələlərin mənbəyi kimi sanki beyin mərkəzidir. Sığortaçının marketinqi aşağıdakı əsas elementləri əhatə edir:

- potensial sığorta etdirənlərin öyrənilməsi;
- potensial müştərinin, sığorta müqaviləsinin bağlanması ilə əlaqədar olan əsaslarının öyrənilməsi;
- milli sığorta bazarının təhlili;
- sığorta xidmətləri növünün tədqiqi;
- sığorta xidmətlərinin sığortaçıdan potensial müştəriyə hərəkətinin forma və kanallarının təhlili;
- rəqabət aparənlərin öyrənilməsi, rəqabətin forma və səviyyəsinin müəyyən edilməsi;
- reklam fəaliyyətinin tədqiqi;
- sığorta xidmətlərinin sığortaçıdan potensial müştəriyə hərəkətinin daha effektiv üsullarının müəyyən edilməsi.

Sığorta praktikasında sığorta xidmətlərinin sığortaçıdan potensial müştərilərə hərəkətinin üç metodu tətbiq edilir. Bunlar aşağıdakılardır:

Ekstensiv metod. Bu metodda sığortanın müəyyən növü üzrə bir və ya bir neçə sığorta müqaviləsi bağlamaq qabiliyyəti olan istənilən vasitəçilər istifadə olunur.

İstisna metodu. Sığortaçının baş sığorta agentləri ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsi bu metodda əsas yer tutur.

Seçmə metod. Sığortaçı iki və daha çox baş sığorta agentləri ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Həmin agentlər müəyyən ərazidə sığortaçının tapşırığı ilə onun adından sığorta müqavilələri bağlayırlar.

Sığorta marketinqinin iki əsas funksiyası vardır:

- sığorta xidmətlərinə tələbin yaradılması;
- müştərilərin sığorta mənafeələrinin təmin olunması.

Birinci funksiyayı reallaşdırmaqdan ötrü bir sıra metodlar və təsir vasitələrindən istifadə olunur: reklam işi, sığorta müqavilələrinin bağlanması üzrə təşkilati tədbirlər kompleksi, tarif dərəcələrinin differensiallaşdırılması və s.

İkinci funksiya sığorta xidmətlərinin göstərilməsi üzrə yüksək mədəniyyətlə müəyyən olunur. Bu isə sığorta xidmətlərinə yeni tələbin təminatıdır.

Əgər sığorta xidmətlərinə tələb düşməyə başlayırsa, onda marketinq xidmətinin rəhbərliyi tələbin düşməsi səbəblərini müəyyən etməli və onların aradan qaldırılması məqsədi ilə müvafiq tədbirləri həyata keçirməlidir. Həmin tədbirlərə aiddir: sığortaçının nüfuzunun qaldırılması, sığorta xidmətlərinin göstərilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi, tarif dərəcələrinin yenidən nəzərdən keçirilməsi və s.

Sığortaçının praktiki marketinqi aşağıdakı əsas prinsiplərə əsaslanır:

- sığorta bazarının vəziyyətinin dərinlən öyrənilməsi;
- sığorta bazarının segmentlərə bölünməsi;
- sığorta etdirənlərin müraciətlərinə zərəkə münasibət bildirilməsi;
- yeniliklər (daim təkmilləşdirmə işinin aparılması, sığorta növlərinin sığorta bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması).

Sığortaçı sığorta vasitəçiləri ilə birlikdə sığorta xidmətlərinin göstərilməsinin rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq üçün bir sıra üsullar tətbiq etmək imkanına

malikdir. Onlardan ən çox yayılanı sığorta bazarının seqmentlərə bölünməsidir. Yəni müəyyən ümumi əlamətlərə malik olan sığorta etdirənlər qrupunun, sığorta xidmətlərinin və ya sığortaçıların seçilməsidir. Məsələn, sığorta etdirənlərin arasında seqmentləşdirmə coğrafi və demoqrafik əlamətə görə aparıla bilər. Sığorta bazarının coğrafi seqmentləşdirilməsi ərazi əlamətinə əsasən həyata keçirilir.

Demoqrafik seqmentləşdirmə zamanı sığorta etdirənlərin cinsindən asılı olaraq yaş parametrləri nəzərə alınır. Demoqrafik əlamətə görə təhlil olunan əsas dəyişənlər bunlardır: yaş, cins, ailənin tərkibi, gəlirlər səviyyəsi.

Sığorta menecmentinin və marketinqinin səviyyəsinin yüksəldilməsində normal kədr potensialının yaradılmasında sığorta işinin təkili ilə əlaqədar xərclər də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Normal şəraitdə bu xərclərin səviyyəsi 10-20% səviyyəsində olmalıdır. Sığorta işi sığortaçının makliyyə sabitliyi, cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına yaradılan sığorta ehtiyatlarına çəkilən xərclərlə də bağlıdır. Bütün sahibkarlıq strukturlarından belə ehtiyatların yaradılması üzrə xərclər ancaq sığorta şirkətlərində həyata keçirilir. İşlərin aparılma xərclərinə ənənəvi olaraq əmək ödənişi xərcləri, təsərrüfat-dəftərxana xərcləri, reklam, ezamiyyət və s. aid edilir.

Sığorta məhsullarına tələblərin işlənilib hazırlanması dedikdə, isə sığortalıların tələbatının ödənilməsinə yönəldilən tədbirlər sistemi başa düşülür. Burada əsas kimi aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1. Sığortaya qəbul edilən əmlak maraqları;
2. Sığortalanan risklər;
3. Sığorta məhsulunun qiyməti;
4. Sığorta müqaviləsinin fəaliyyətdə olduğu müddət ərzində müştəriyə xidmətin keyfiyyəti və bütövlüyü.
5. Sığorta məhsulun yerləşdirilməsi elementlərin isə aşağıdakılar aiddir:
6. Konkret şəraitə uyğun gələn sığorta məhsulunun satış sisteminin seçilməsi;
7. Potensial müştərilərin sığorta məhsulu haqqında məlumat;
8. Sığorta şirkətlərinin imicinin yüksəldilməsi yolu ilə sığorta məhsulu satışının stimullaşdırılması.

9. Satışın müxtəlif güzəştlər, lotoreyalar yolu ilə stimullaşdırılması.

Sığorta şirkətlərinin marketing strategiyası dedikdə, bazarın konkret məlumatlar bazası əsasında öyrənilməsi və bazar dinamikasına uyğun olaraq şirkətin optimal bazar fəaliyyəti sisteminin həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər kompleksi başa düşülür.

Marketing strategiyasının reallaşdırılması alətlərinə aiddir:

1. Sığorta məhsulunun hazırlanması sahəsi üzrə siyasət;
2. Qiymət siyasəti;
3. Sığorta məhsullarının satışının təşkili üsulları;
4. Satış sisteminin təşkili və onun stimullaşdırılması məqsədilə agentlərin hazırlanması;
5. İstehlakçılarla daimi əlaqələrin qorunub saxlanması və public relations;

Sığortaçının marketing strategiyasının səmərəlilik göstəricilərinə isə aşağıdakılar aid edilir:

1. Mənfəətin maksimumlaşdırılması;
2. Yerləşdirilən məhsulun reputasiyasının yüksəldilməsi;
3. Məhsul və xidmətlərin satışının həcmının artması.

Sığorta bazarının tədqiqi marketingin aparıcı punktu hesab olunur, çünki müştəri tələbatını tədqiq etmədən səmərəli marketing strategiyası qurmaq qeyri-mümkündür. Əgər tələbat düzgün müəyyən edilmişsə, səmərəli sığorta məhsulu hazırlana və bazarda yerləşdirilə bilər. Bazarın öyrənilməsi üçün müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə olunmalıdır. Xarici mənbələrə əsasən rəsmi dövlət orqanlarının məlumatları, ictimai təşkilatların məlumatları, müxtəlif sorğu mərkəzlərinin məlumatları, hüquq-mühafizə orqanlarının məlumatları, açıq nəşriyyat informasiyaları, o cümlədən internet məlumatları hesab edilir.

Daxili informasiya mənbələrinə isə sığorta şirkətlərinin özünün keçirdiyi sorğular, hüquqi və fiziki şəxslər haqqında məlumat bankı, rəqiblərin əldə etdiyi informasiyanın əldə edilməsinə və s. aid edilə bilər.

Bazar tədqiq edildikdən sonra onun seqmentləşdirilməsi işi həyata keçirilməlidir. Seqmentləşdirmə istehlakın qrupları üzrə öz məhsullarını maksimal səmərəli yerləşdirməyə imkan yaradır. Sığorta bazarının seqmentləşdirilməsi və texniki seqmentasiya.

Sığorta məhsulu anlayışı və onun hazırlanması metodikası. Sığorta məhsulu dedikdə, sığorta müqaviləsi bağlanan zaman sığortalıya təklif olunan əsas və əlavə xidmətlər çeşidi başa düşülür. Sığorta məhsulunun xüsusiyyəti və sığorta təminatının bütövlüyü birbaşa satış sistemi və sığortaçının qiymət siyasəti əsasında formalaşır. Nəzəri baxımdan sığorta məhsulu məhsulun nüvəsindən və onun qabığından ibarətdir. Sığorta məhsulunun nüvəsinə aşağıdakılar aid edilir:

1. Texniki xarakteristikaları- sığorta təminatı, risk məbləği, fransiza və s.
2. Sığorta ödənişinin verilməsi şəraiti və şərtləri.
3. İqtisadi xarakteristika; yəni sığorta tarifi, sığorta qiyməti və məbləği,

inflasiya şəraitində sığorta məbləğinin indeksləşdirilməsi səviyyəsi, sığortaçının mənfəətində iştirak səviyyəsi və s.

4. Sığortaçının sığorta hadisəsi baş verdikdə həyata keçirdiyi əlavə xidmətlər.

Məhsulun qabığında isə aşağıdakılar nəzərdə tutulur: konkret sənəd, yəni sığorta polisi və ona əlavə edilənlər; sığorta məhsulunun reklamı, sığorta məhsulunun istehlakçı üçün açıqlanması. Məhz sığorta məhsulunun qabığında sığorta təminatının istehlak xüsusiyyətləri öz əksini tapır.

Sığorta məhsulunun öyrənilməsində əsas cəhətlərdən biri də onun qiymətinin müəyyənləşdirilməsidir. Bura 2 element daxildir: istehsal xərcləri və sığortaçının mənfəət norması.

Praktiki baxımdan maya dəyəri dedikdə, sığorta ehtiyatlarına ayırmaları, sığorta ofisinin və agent şəbəkəsinin saxlanması, habelə marketinq xərcləri başa düşülür. Başqa sözlə demiş olsaq, sığorta məhsulunun maya dəyəridedikdə, elə bir məbləğ başa düşülür ki, o, həmişə sığortalanan riskin və təqdim olunan sığorta təminatının xarakterindən asılı olacaqdır.

Mənfəət norması dedikdə, isə ümumilikdə maliyyə bazarı üzrə formalaşan və maliyyə qoyuluşları üzrə əldə edilən mənfəətlilik normasına uyğun gələn bir qiymət əlavəsi başa düşülür. Sığortaçının konkret maliyyə strategiyasından asılı olaraq mənfəət norması həm artırıla, həm də azaldıla bilər. Sığorta məhsulunun bazar qiymətinin tərəddüdləri də məhz bundan asılı olur.

Sığorta məhsulunun qiymətinin dəyişməsinin sığorta çantasındakı sığortalıların sayına olan nisbəti sığorta qiymətinə nəzərən sığorta xidmətləri istehlakının elastikliyi adlandırılır. Qiymətlərin dəyişməsi zamanı müştərilərin sayının dəyişməsi nə qədər azdırsa, istehlakın elastikliyi də bir o qədər azdır.

Sığorta bazarlarının marketinq siyasətində mühüm məsələlərdən biri də sığorta məhsulunun mövcudluğu tsiklinin öyrənilməsidir. Belə ki, o digər istehlak malları tsiklindən xeyli fərqlənir. Əvvəla, sığorta məhsulunun tsikli daha uzundur. Belə ki, sığorta polisləri dəyişikliyə uğramadan on illər ərzində satıla bilər. Bunu geniş istehlak malları haqqında demək olmaz.

Digər fərqli xüsusiyyət özünü tsiklin əvvəlində çəkilən xərclərin həcmində ifadə edir. Belə ki, sığorta məhsulunun “həyat” tsiklinin əvvəlində çəkilən xərclər geniş istehlak mallarına nisbətən xeyli az olur.

Ümumiyyətlə, sığorta məhsulunun həyat (mövcudluq) tsiklini aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

1. **Sığorta məhsulunun tədqiqi və layihələndirilməsi mərhələsi.** Bu mərhələdə məqsədli bazar segmenti, başqa sözlə, sığorta məhsulunun yönəldildiyi müştəri bazası müəyyənləşdirilir. Bu zaman sığortanın aparılma şərtləri və tariflər də dəqiqləşdirilməlidir. Bu mərhələdə məhsulun bazarda testləşdirilməsi işi də aparılmalıdır.
2. **Sığorta məhsulunun bazarda tətbiqi mərhələsi.** Bu mərhələdə sığortaçının məqsədi məhsula tələb yaratmaqdan ibarətdir. Bu zaman adətən, satışın həcmi az, məhsul isə az tanınmış olur. Bu mərhələdə böyük reklam xərci, agent və informasiya şəbəkəsinin stimullaşdırılması tələb olunur.
3. **Artım fazası mərhələsi.** Bu mərhələdə sığortaçının marketinq söyləri bazarı həmin məhsula açır. Tələb artır, tarifləri bazar şərtlərinə uyğunlaşır. Bu isə son

nəticədə istehlakçıların müvafiq aktiv reaksiyasına, yəni, canlanmasına səbəb olur.

4. Yetkinlik fazası. Bu mərhələdə satış artımı yavaşlayır, məhsul isə bazarın adi məhsullarından birinə çevrilir. Məhsul bazarda tam oturur və müştəri resursları tükənir. Bazar bu məhsul üzrə tam doyur.

5. Enmə mərhələsi. Bu zaman məhsul artıq əksər müştəriləri qane etmir, satış azalır. Bu mərhələdə sığortaçılar, adətən, sığorta məhsulunu modernizə edirlər. Əgər əməliyyat müvəffəqiyyətlə keçirilərsə, onda yeni artım baş verə bilər. Əks təqdirdə, sığortaçı həmin məhsulu bazarda yerləşdirməkdən imtina etməli, yeni layihələr haqda düşünməlidir.

Müasir dövrdə iqtisadi artımın fasiləsizliyi və dinamikliyi dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin fundamental strateji məqsədidir. İnkişafın ekstensiv tipi istehsal amillərindən istifadənin genişləndirilməsi yolu ilə iqtisadi artıma nail olunmasıdır. Məsələn, istehsalın texniki bazasının saxlanması halında məhsul istehsalı üçün daha çox resursların cəlb edilməsi.

Son dövrlərdə iqtisadi inkişafın innovasiya tipi də geniş yayılmağa başlamışdır. İqtisadi artımın bu tipi digərlərindən öz məqsədyönlülüüyü ilə fərqlənir. Bu zaman yeni texnikanın yaradılması və daima yeniləşən məhsul istehsalı nəzərdə tutulur. Yeni texnikanın tətbiqi əməyin elmi təşkili və motivləşdirilməsi də bu tipə aiddir. Nəhayət innovasiya tipində istehsal daxili yeniliklərin nəzərə alınması diqqət mərkəzində durur. Proqnozlaşdırma elə prosesləri əhatə edir ki, onların planlaşdırılması ya mümkün deyil, ya da ki, elə diapozonda mümkündür ki, onların proqnozlaşdırılmasına mövcud metodlar: balans və normativ metodlar təsir göstərmirlər. Proqnozların tipləşdirilməsinə müvafiq olaraq proqnozlaşdırma üsulları haqqında informasiyaların toplanması, informasiya mənbəyinin müəyyən edilməsi əhəmiyyətlidir. İqtisadiyyatın və sosial münasibətlərin dövlət tənzimlənməsində məqsəd milli iqtisadiyyatın inkişaf stabilliyini təmin olunmasına şərait yaratmaq və sosial müdafiə imkanlarını artırmaqdır. Onun əsas formaları: a) hüquqi normaları; b) büdcə – vergi alətləri; v) kredit-büdcə vasitələri; q) strateji planlaşdırma və proqnozlaşdırma hesab edilir. İqtisadi və sosial inkişafın proqnozlaşdırılmasında istehsal funksiyaları əsasında qurulmuş modellərdən də

istifadə olunur. Həmin modellərin mahiyyəti müxtəlif amillərin istehsal prosesində iştirakı səviyyəsini müəyyən etməkdir. İqtisad elmi sistemində iqtisadi sosial proqnozlaşdırma Həm iqtisadi həm də sosial elmlərin iştirakçısıdır. İqtisadi proqnozlaşdırmanın digər iqtisad elmləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi özünü proseslərdə daha qabarıq göstərir. İqtisadi sosial proqnozlaşdırma elmi olmadan digər elmlərdə tədqiqatın və onun obyektinin ilkin olaraq haqqında informasiya təminatı mümkünsüzdür. Hər hansı bir iqtisad elminin fəallığının artırılmasında və ya onun təcrübədə tətbiqində iqtisadi və sosial proqnozlaşdırma əsaslı informasiyalar xüsusi çəkiyə malikdir. İqtisadiyyatın kompleks inkişaf tendensiyasından danışarkən ilk əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, bu sahənin digər sahələrlə qarşılıqlı prinsiplər zəminində inkişaf nəzərdə tutulur. Həmçinin digər bir məsələ isə iqtisadi sahələrin özünün birlikdə komplekslik prinsipi nəzərdə tutulur. Qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifənin xarakterindən asılı olaraq bəzən bir neçə metodika birləşərək vahid proqnozlaşdırma sistemi yaradır. Kompleks proqnozlaşdırma aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- 1) proqnozqabağı oriyentasiya (tədqiqatın obyekt, məqsəd və vəzifələri, qabaqlama müddəti, metod, hipotez və təşkil strukturunun müəyyən-ləşdirilməsi);
- 2) proqnostik zəmin (yanaşı sahələrə dair ilkin məlumatın toplanması);
- 3) ilkin model (obyektin xarakterizə edən göstəricilərin cəmi);
- 4) axtarış, yaxud normativ (idarə edilən sistemlər üçün) model;
- 5) modelin mötəbərlik dərəcəsinin yoxlanılması (verifikasiya) və onun başqa, paralel metodlar vasitəsilə dəqiqləşdirilməsi;
- 6) proqnostik modellərin müqayisəsi və qarşılaşdırılması yolu ilə əməli fəaliyyət üçün konkret təklif və məsləhətlərin hazırlanması

Göstərilən proqnozqabağı oriyentasiya iqtisadi proqnozlaşdırmada hər-hansı konkret obyektin seçilməsi və təhlili ilə müəyyənləşir.

Proqnostik zəmin İqtisadi sahələrin proporsional və sahələr üzrə təhlilinin nəticəsi kimi informasiyaların alınması. İqtisadi sahələrdə proqnozlaşdırma obyektini xarakterizə edən göstəricilərin ümumi miqdarı. İqtisadi sahələrdə verilən kompleks proqnozların başqa metodlar və üsullarla yoxlanılması. Kompleks

proqnozlaşdırmada modellər üzrə proqnozlaşdırılan obyektlərin müqayisə edilməsi, qarşılaşdırılması ilə təkliflər konsepsiyası hazırlamaq.

Bütün yuxarıda sadalanan faktorlar bir daha onu deməyə əsas verir ki, proqnozlaşdırmanın müasir şəraitdə daha qabarıq obyekt kimi özünü göstərən iqtisadi proqnozlaşdırma komplekslik prinsipləri ilə nəticələnir. Yəni iqtisadi elementlərin proporsional və sahələr üzrə proqnozlaşdırılması ilə yanaşı komplekslik son nəticəni əks etdirir. Əgər proporsional ardıcılıq və sahələr üzrə ardıcılıq tam mənasında diferensiallara, metod və modellərə tam uyğunlaşdırılırsa deməli komplekslik prinsipi də bir o qədər dəqiq informasiyalara əsaslanaraq daha dolğun və dəqiqi kompleks nəticə əldə olunacaq. Ümumiyyətlə komplekslik prinsipi özü də riyazi hesablamalarla və yamüvafiq metodların köməyi ilə reallaşır. Bəzən yekun mütləq kəmiyyətlər xüsusi hesablamalar əsasında müəyyən edilir. Proqnozlaşdırmada əhalinin perspektiv sayının müəyyən edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu işlə statistika orqanları məşğul olur. Belə hesablamalar nəticəsində yekun mütləq kəmiyyəti alınır. Əhalinin həyatı sahələrində istehsal olunan məhsulun miqdarı da xüsusi hesablama əsasında müəyyən edilir. Hesablama nəticəsində əldə edilmiş mütləq kəmiyyətlər ən çox proqnozlaşdırma işində istifadə edilir.

Dövlət büdcəsinin proqramlar əsasında formalaşdırılması iqtisadi fikir tarixinin müxtəlif mərhələlərində tədqiqat obyekti olmuşdur. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqat işlərinin praktiki əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının formalaşdırılması problemi ayrıca tədqiqat predmeti olmamışdır. “Dövlət büdcəsi xərclərinin məqsədli proqramlar əsasında formalaşmasının nəzəri və metodoloji əsasları” adlanan birinci fəslində məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının mahiyyəti, xüsusiyyəti, dövlət büdcəsindən maliyyələşməsinin zəruriliyi, ortamüddətli büdcə planlaşdırılması ilə əlaqələndirilməsi, həmin proqramların səmərəliliyi və bu istiqamətdə dün-ya ölkələrinin təcrübəsi tədqiq olunur. İqtisadi nəzəriyyədə dövlət büdcəsinin sosial-iqtisadi proseslərə təsiri baxımından tədqiqi daha çox neoklassik, keynsçilik və neoliberalizm iqtisadi məktəblərində rast

gəlinir. Əgər neoklassik məktəbin nümayəndələri dövlətin büdcə vasitəsilə sosial xərclərin maliyyələşdirilməsi fikrini irəli sürüdüsə, “keynsçilik” iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması baxımından investisiya xərclərinə üs-tünlük verilməsini, neoliberalizm məktəbinin davamçıları isə daha çox vergitutma vasitəsilə cəmiyyətin qarşısında duran problemlərin həllini önəmli sayırdılar.

Azərbaycanda dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının formalaşdırılması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi təşkil edir. Məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının ortamüddətli büdcə planlaşdırılması ilə əlaqələndirilməsi təcrübəsinin təhlili göstərir ki, ABŞ, AFR, Kanada, Türkiyə, Qazaxıstan və s. ölkələrdə orta müddətli büdcə planlaşdırılması kifayət qədər əhatəli sənəd olmaqla strateji çərçivənin müəyyənəşdirilməsi və sahə proqramları kimi bölmələrdən ibarət olur. Hər bir proqram üzrə sosial və iqtisadi səmərəni qiymətləndirməyə imkan verən indi-katorlar müəyyən edilir. Firmanın cari fəaliyyətində əsasən proqnozlaşdırmadan istifadə edilir. Proqnozlar xarakterinə görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- iqtisadi proqnozlar;
- xarici-iqtisadi proqnozlar;
- sosial proqnozlar;
- elmi-texniki proqnozlar;
- ekoloji proqnozlar.

Elmi-texniki proqnozlar həm ölkənin bu sahədə gələcək inkişaf istiqamətini müəyyən etməkdə, həm də elmi-texniki yeniliklərin istehsalata tətbiqi nəticəsində əldə oluna biləcək iqtisadi səmərəliliyi hesablamaqda zəruridir. Məlumdur ki, istehsalın intensiv inkişafı məhz elmi-texniki tərəqqidən keçir.

Maliyyə planlaşdırılması demək olar ki, sığorta bazarlarında maliyyə resurslarının səmərəli fəaliyyətinin açar nöqtələrindən biridir. Maliyyə planlaşdırılmasının yerinə yetirilməsi üçün sığorta bazarlarının hədəfləri və məqsədləri seçilməlidir ki, proses maliyyə planlaşdırılmasının taktikalarına uyğun olaraq həyata keçirilsin. Hədəf müəyyən olunduqdan sonra tətbiq olunacaq maliyyə siyasəti icra olunamağa başlayır. Sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarə olunması vəsaitinin

perspektiv proqnozu iqtisadi informasiyanın xarici istifadəçiləri üçün də əhəmiyyətə malikdir. Bunların sırasına investisiyalrı vaxtında qaytarılmasında maraqlı olan bazar siyasəti daxildir. Bu bazarlarda ssuda borcu olan müəssisələri kreditləşmə prosesində maliyyə resursları ilə təmin edir. Ona görə də bu bankların müştərilərin cari maliyyə hesabatları ilə tanış olmaq icazələri və təhlil, proqnozlaşdırma aparmaq imkanları vardır.

Maliyyə ehtiyatlarının həcmindən söhbət gedərkən qeyd etmişdik ki, onun həcmnin artmasının əsas amillərindən biri investisiya qoyuluşudur. İnvestisiya mühiti ölkə ərazisində xarici kapital qoyuluşu üçün real mövcud olan şəraiti əks etdirir. İnvestisiya mühitinin mühim amillərindən biri dövlətin yeritdiyi investisiya siyasətidir. Xarici kapitalın cəlbi sayəsində dövlətin investisiya siyasəti bir sıra istiqamətlərdə özünü göstərir. Bunlar ilk növbə investisiyalara verilən dövlət zəmanətidir. İnvestisiyanın dövlət zəmanəti ölkəyə daxil olmuş investisiyaların qorunması, onların milliləşdirilməsinə yol verməmək, bu preses zamanı dəymiş zərərin kompensasiya edilməsi, əldə olunan dividendlərin sərbəst şəkildə hərəkətinə icazə verilməsi və s. üzrə verilən zəmanətdir. Başqa bir istiqamət kimi onlara verilən güzəştdir. Bu güzəştlərə gömrük, vergi, maliyyə güzəştləri, onların qeydiyyatı, təhlil edilmə prosesinin sadələşdirilməsi və s. aiddir.

Azərbaycan Respublikasının bağladığı beynəlxalq sazişlərlə və qüvvədə olan qanunvericiliklə başqa hallar nəzərdə tutulmamışdırsa, sığorta ehtiyatlarının 80 faizindən az olmayan miqdarı Azərbaycan Respublikası ərazisində investisiyaya qoyulmalıdır.

Sığorta ehtiyatları ölkə ərazisindən kənarda investisiyaya qoyulduqda Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyi ilə və Azərbaycan Respublikasının iştirakı ilə bağlanmış beynəlxalq sazişlərlə nəzərdə tutulmuş şərtlərə əsaslanmaq zəruridir.

Nəticə və təkliflər

Müasir dövrdə beynəlxalq sığorta şirkətləri dünya sığorta sistemində ən aktiv iştirakçılarındandırlar. Azərbaycanda inkişaf səviyyəsinə görə də bu sahə dünya səviyyəsindən geridə qalmaqdadır. Əlbəttə, son illərdə bu sahədə inkişaf sürəti artmaqdadır. Bu gün sığortanın inkişafı ilə bağlı konsepsiyanın və onun reallaşdırılması üzrə uzunmüddətli proqramın olmaması səbəbindən dövlət hələ də ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində sığortanın nə kimi rolu və yeri olduğunu dəqiqləşdirə bilməyib. Bu ilin yekunlarına olan proqnoza görə, Azərbaycanda adambaşına 30 dollar sığorta mükafatı düşüb. Halbuki inkişaf etmiş ölkələr üzrə bu göstərici 500 dollardan yuxarıdır. Bu fakt MDB-də ən müasir hesab olunan Azərbaycanın sığorta bazarının problemlərdən olmadığını göstərir. Ölkədə mövcud olan ilkin və geniş yayılmış yanaşmalardan biri odur ki, sığorta daha çox büdcə kəsirinin aradan qaldırılmasının taktiki problemlərini həll etmək məqsədilə fiksəl məsələlərə xidmət etməlidir. Sığortanın sosial-iqtisadi funksiyalarından biri məhz investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək, uzunmüddətli kapital qoyuluşlarını reallaşdırmaq məqsədilə maliyyə resurslarının formalaşdırılmasıdır. İnvestisiya defisiti müşahidə olunduqda, eyni zamanda hökumətin strateji məqsədlərindən biri kapitalın maliyyə sektorundan real sektora geniş axınını təmin etmək olduqda, ölkədə sığorta fəaliyyətinə yönəlməyə vergi qoymanın sərtləşdirilməsi rəasional addım hesab edilə bilməz. Maliyyənin təşkili və idarə olunması strateji məqsədləri ilə uzlaşdırılmalıdır. Belə ki, maliyyə resurslarının idarə olunması strateji planların reallaşmasına xidmət etməlidir. Bu isə o deməkdir ki, maliyyənin təşkili və idarə olunması planlaşdırmaya əsaslanır. Başqa sözlə desək, dəqiq və əhatəli planlaşdırma olmadan, səmərəli maliyyə idarə olunması da qeyri-mümkündür. Bu baxımdan da, maliyyənin təşkili və idarə olunması planlaşdırmanın bir tərkib hissəsi kimi yanaşılması mümkündür. Maliyyə nəzarətinin obyektinə təkcə pul vəsaitləri deyil. Bu həmçinin material, əmək, təbii resurslardan, bir sözlə ölkənin milli sərvətlərindən necə istifadə olunmasına nəzarətdir. Bu nəzarət dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, dövlətin, hüquqi və fiziki şəxslərin

maragının qorunmasına xidmət edir. O iqtisadi subyektlərin, hüquqi və fiziki şəxslərin dövlət qarşısında maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə aparılan maliyyə əməliyyatlarının qanunvericiliyinə nəzarətdir. Maliyyənin qarşısında qoyulan məsələlərin düzgün həlli üçün maliyyə ehtiyatlarının və onu təşkil edən elementlərin mahiyyətinə, məqsəd və istifadə edilmə mexanizminə sistemli yanaşma tələb olunur. Respublikamızda şəffaf büdcə sisteminin yaradılması üçün səmərəli fəaliyyət göstərən büdcə orqanlarına malik olan xarici dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müasir maliyyə siyasətinə elmi yanaşma onun iqtisadi inkişaf qanunauyğunluqlarına uyğunluğunun əsas şərtidir. Fikrimizcə, perspektiv maliyyə-büdcə siyasətinin əsas istiqamətlərinin aşağıdakılardan ibarət olması məqsədəuyğun olardı; maliyyə ehtiyatlarının faktiki həcmi ilə qanunvericiliklə təyin edilmiş dövlət öhdəliklərinin həcmi arasında olan nisbətin saxlanılması; büdcə xərclərinin böyük hissəsinin, xüsusilə də büdcə təşkilatlarının maliyələşdirilməsinin səmərəliliyinin təmin olunması; büdcə sisteminin həlqələri arasında xərc səlahiyyətlərinin və digər mənbələrin dəqiq sərhədlərinin olması; büdcənin xarici iqtisadi konyukturadan asılılığına diqqətin artırılması; büdcə planlaşdırılmasının qısamüddətli olması və onun ortamüddətli iqtisadi siyasətin vəzifələri ilə uyğunsuzluğunun olmaması. Bu problemlərin həlli üçün müvafiq qurumların bütün potensial imkanlarının səfərbər edilməsi məqsədə uyğundur. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda bu günə qədər Milli Təkrar Sığorta Şirkətinin yaradılması təkrar sığorta işinin müasir standartlara uyğun qurulması istiqamətində çətinliklər yaratmaqla bərabər daxili bazarın inkişafını əngəlləyir. Həmçinin yığım xarakteri daşıyan həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi üçün lazımi hüquqi baza yoxdur. Bundan əlavə, sığorta şirkətlərinin sərbəst vəsaitlərini səhmlərin və qiymətli kağızların alınmasına yönəldilməsi sahəsində istənilən şərait yaradılmayıb. Bütün dünyada səhiyyə maliyyələşməsinin uğurlu bir modeli hesab olunan tibbi sığortanın tətbiqi illərdir reallaşmır. Busahədə qanunun qəbul olunmasına baxmayaraq, ciddi irəliləyiş yoxdur. Halbuki tibbi sığorta çox mühüm məsələdir.

Bu gün sığorta bazarının inkişafını zərurətə çevirən bir amil də var. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzv olmağa hazırlaşan Azərbaycanın qarşısında qoyulan tələblərdən biri məhz sığorta bazarı ilə bağlıdır. Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olaraq, sığorta bazarında xaricilərin iştirakına məhdudiyyətlər var. Xaricilərin respublikada yaradılacaq sığorta təşkilatlarında nizamnamə kapitalının iştirak payı 30 faizdən çox ola bilməz. Azərbaycana qarşı irəli sürülən şərtlərdə isə bu məhdudiyyətin aradan qaldırılması tələbi qoyulur. Sığorta şirkətlərinin şəffaflığı, rəqabətə davamlılığı və maliyyə stabilliyi məsələsi ÜTT-nin əsas kriteriyalarından biridir. ÜTT standartlarının, kriteriyalarının, tələblərinin tətbiqi Azərbaycan sığorta bazarını Avropa və dünya standartlarına bir daha yaxınlaşdırabiləcək.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu
Bakı şəhəri, 25 dekabr 2007-ci il
2. «İcbari sığortalar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu
Bakı şəhəri, 24 iyun 2011-ci il
3. «Tibbi sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu
Bakı şəhəri, 28 oktyabr 1999-cu il
4. Xankişiyeв.B.A “Sığorta fəaliyyətinin əsasları (dərs vəsaiti). Bakı, 2006.
5. Xankişiyeв.B.A “Sığorta”. Bakı, 2005.
6. Xankişiyeв.B.A., Abdullayev.P.N. “Sığorta işi” (dərs vəsaiti). Bakı, 2004.
7. Novruzov.N.Hüseynov.X. “Maliyyə” (dərslik). Bakı, 2007.
8. Xudiyev .N.N, “Sığorta işi”,Bakı Azər nəşr, 2003.
9. Xudiyev .N.N,“Sığorta işinin təşkili”,Bakı, 2013.
- 10.Xudiyev .N.N,“Sığortanın əsasları”(dərs vəsaiti),Bakı, 2013.
- 11.Məmmədov.S “Maliyyə” (dərslik). Bakı, 1997.
- 12.Həsənli.M.X., Mehdiyeva.L.T., Həsənova.A.İ., Qurbanova.T.Q. “Maliyyə”
(dərs vəsaiti). Bakı,2006.
- 13.Saleh Məmmədov “Maliyyə” .Bakı,1997
- 14.V.Zeynalov . “Maliyyənin əsasları” . Bakı şəh 2008
- 15.A.M.Tağıyev “Bazar iqtisadiyyatının əsasları”. 2000
16. A.N.Kərimov “Maliyyə” . Bakı,2001
- 17.Dünyamalı Vəliyev, Mayıl Rəhimov “Beynəlxalq maliyyə ”. Bakı ,2000
- 18.Ковалев В.В. "Введение в финансовый менеджмент",2004 г
- 19.Пастухов Б.И. “Современное состояние страхового рынка и пути
выхода из кризиса” , 1998
- 20.Федорова Т.А. “Страхование”, 2004
- 21.Рейтман, Л.И. “Страховое дело”, 1992
- 22.Шахов В.В. “Страхование”: Москва, 1997 г.
- 23.Адамчук Н.Г., Асабина С.Н., Турбина К.Е. и другие. «Теория и
практика страхования» (учебное пособие). АНКИЛ, Москва 2003.
- 24.Шахов В.В. «Страхование» (учебник). М., Юнити, 1997.
- 25.Сахирова Н.П. «Страхование» (учебное пособие), Москва 2006.
- 26.Джеймс К. Ван Хорн "Основы управления финансами", 2003 г

- 27.Ю.А.Сплетуков, Е.Ф.Дюжиков, «Страхование» (учебное пособие), Москва, ИНФРА-М, 2005.
- 28.Жилина “Государственное регулирование страхового рынка в зарубежных странах”, 2001
- 29.Гвозденко А.А. Основы страхования: Учебник.2006.
- 30.Зубец А.Н., Ковалев О.Н. Влияние экономического кризиса на страховой рынок // Финансы. – 1998
- 31.Боди З., Мертон Р.К. Финансы: Перевод с английского. М.: Издательство Вильямс, 2005
- 32.Richard A.Brealey and Stewart C.Myers “Principles of corporate finance”, New-York, 1996, p.40
- 33.P. J. Freldstein, Health Care Economics, Thomson Press, 2005
- 34.David C.M.Dickson, Mary R.Hardy and Howard R .Waters “Actuarial Mathematics for life contingent risks”, 2009
- 35.[http:// azstat.org](http://azstat.org) – Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
- 36.<http://www.asa.az>-Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyası
- 37.<http://www.maliyye.gov.az>- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi
- 38.<http://www.sigorta.maliyye.gov.az>- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti

РЕЗЮМЕ

Рынок страхования служит неотъемлемой частью рыночной экономики. Само понятие страхования можно рассмотреть в двух аспектах. Во-первых, рынок страхования являет собой характерную сферу экономических денежных отношений, где объектом купли-продажи выступает особый товар – страховая защита (страховые услуги). Во-вторых, рынок страхования подвержен законам спроса и предложения, а так же процессам цикличности.

Уровень эффективности финансовой стратегии страховой организации во многом определяется целенаправленным формированием его финансовых ресурсов. Под финансовыми ресурсами страховой организации понимается совокупность аккумулируемых ею собственных, привлеченных и заемных денежных средств и их эквивалентов в форме целевых денежных фондов, предназначенных для обеспечения ее страховой деятельности в предстоящем периоде. Стратегическое управление процессом формирования финансовых ресурсов страховой организации предопределяет необходимость предварительной их классификации. Классификация финансовых ресурсов страховой компании, используемая в процессе стратегического управления их формированием, может быть представлена в зависимости от критерия:

- по титулу собственности формируемые страховой организацией финансовые ресурсы, подразделяются на два вида -собственные и привлеченные. Собственные финансовые ресурсы характеризуют общую стоимость денежных средств страховой организации и их эквивалентов, принадлежащих им на правах собственности, т.е. составляющих часть собственного капитала. Привлеченные средства - особая группа обязательств по компенсации материального ущерба в результате застрахованных событий - страховые резервы. Существует другая точка зрения ресурсов являются: собственные, привлеченные и заемные. Заемные финансовые ресурсы характеризуют привлекаемый страховой организацией капитал во всех формах на возвратной основе, т.е. ссуды и кредиты; средства, мобилизуемые

на финансовых рынках от размещения ценных бумаг; полученные субвенции, а также кредиторская задолженность;

- по временному периоду привлечения выделяют финансовые ресурсы, привлекаемые на долговременной и краткосрочной основах. Финансовые ресурсы, привлекаемые на долгосрочной основе состоят из собственных финансовых ресурсов страховой организации, а также из заемных их видов, привлекаемых на срок более одного года. Финансовые ресурсы, привлекаемые на длительный срок, являются основным объектом стратегического управления процессом их формирования в страховой организации. Основной целью формирования финансовых ресурсов страховой организации является удовлетворение потребностей в формировании необходимых активов, обеспечивающих развитие ее страховой деятельности в стратегической перспективе. Процесс формирования финансовых ресурсов страховой организации строится на основе следующих принципов:

- учет перспектив развития страховой деятельности компании. Процесс формирования объема и структуры финансовых ресурсов страховой организации подчинен целям обеспечения страховой деятельности на всех этапах стратегического периода ее развития;

- выявление в общем объеме финансовых ресурсов инвестиционной их части. Общая потребность в инвестиционных ресурсах основана на расчетах объемов инвестирования, обеспечивающего реализацию как корпоративной ее стратегии, так и функциональных ее стратегий, а также стратегий отдельных бизнес-единиц;

SUMMARY

The insurance market is an integral part of the market economy. The very concept of insurance can be considered in two aspects. First, the insurance market is a characteristic of economic sphere of monetary relations, where the object of sale stands a special commodity - insurance protection (insurance services). Second, the insurance market is subject to the laws of supply and demand, as well as cyclic processes. The level of efficiency of the financial strategy of the insurance organization is largely determined by purposeful formation of its financial resources. Under the financial resources of the insurance company means the totality of accumulated its own, borrowed and borrowed cash and cash equivalents in the form of targeted cash funds earmarked for its insurance activities in the coming period. Strategic management of the process of formation of financial resources of the insurance company determines the need for a preliminary classification. Classification of financial resources of the insurance company used in the strategic management of their formation can be represented according to the criteria:

- For the project property insurance organization formed by financial resources are divided into two kinds of eigenvalues and engaging. Own financial resources characterize the overall cost of the insurance company funds and cash equivalents held by them on the property, ie, forming part of the equity. Borrowed funds - a special group of obligations under the pecuniary damage as a result of insured events
- insurance reserves. There is another point of view, resources are their own, borrowed and borrowed. Borrowed financial resources characterize attracted insurance organization capital in all forms on a returnable basis, ie loans and credits; funds raised in the financial markets from the placement of securities; received grants, as well as accounts payable;
- For the time period attracting allocate financial resources raised on the long-term and short-term basis. Financial resources raised on a long term basis consists of the

financial resources of the insurance organization, as well as borrowing from their species involved for more than one year. Financial resources raised on the long term, are the main object of the strategic management process of their formation in the insurance company. The main purpose of formation of financial resources of the insurance organization is to meet the needs in the formation of the necessary assets to ensure the development of its insurance business in the long term. The process of formation of financial resources of the insurance organization is based on the following principles:

- Consideration of prospects for the development of the insurance company. The process of formation of the volume and structure of financial resources of the insurance company subordinated to the goals of providing insurance activities at all stages of the strategic period of its development;
- Identification of a total investment of financial resources of their parts. The total demand for investment resources is based on calculations of the amount of investment that ensures the implementation of its corporate strategy as well as its functional strategies, and strategies of the individual business units;

Referat

Mövzunun aktuallığı. Sığorta - iqtisadi münasibətlərin xüsusi növüdür. İnkişaf etmiş ölkələrdə sığortanın inkişafının böyük hissəsini investisiyalar təşkil edir və bunun sayəsində büdcə kəsirinin aradan qaldırılmasından azad olunur. Ölkəmizdə mövcud vəziyyətdə, sığorta bazarları daha çox taktiki problemlərini həll etmək məqsədilə fiksəl məsələlərə xidmət etməlidir. Lakin, sığortanın xüsusi rolu sosial problemlərin həllində göstərilir. Ölkə iqtisadiyyatına keçid inkişafın indiki mərhələsində makroiqtisadi qeyri-sabitlik iqtisadiyyatın və cəmiyyətin davamlı fəaliyyəti üçün mühüm amilə çevrilir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, xüsusi fondlar hesabına yaradılan sığorta sistemi əmtəə istehsalçılarının, vətəndaşların sosial təminatının, dövlət iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsini təmin etməklə bərabər, həm də təkrar istehsal prosesini fasiləsiz surətdə tənzimləyir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün dövrlərdə sığorta sistemi vasitəsilə cəlb edilən maliyyə resurslarına ehtiyac vardır. Belə ki, bu vəsaitlərdən kredit resursları kimi, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşları kimi istifadə edilməsinin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığortanın daha bir əhəmiyyəti dəymiş zərərlərin aradan qaldırılmasıyla bağlıdır, digər bir əhəmiyyəti də sığorta sistemi vasitəsilə cəlb edilmiş vəsaitlərdən iqtisadiyyatın möhkəmləndirilməsi üçün onlardan kredit resursları və investisiyalar kimi istifadə olunmasıyla bağlıdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq bütün sahələrdə olduğu kimi sığorta sistemində də yeni münasibətlərə uyğunlaşdırılaraq liberallaşdırılmış, sığorta şirkətləri ilə sığorta olunanlar arasında mənafeələr nisbəti bazar qanunlarına müvafiq olaraq dünya standartları səviyyəsində qurulmağa başlanılmışdır.

Sığorta işinin səmərəli təşkilinin və beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri şəraitində möhkəmlənməsində mühüm iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarlarının inkişaf tarixi göstərir ki, o, ölkə iqtisadiyyatının

artım tempinə güclü təsir göstərə bilər. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, sığorta – iqtisadiyyatın strateji sahəsidir.

Sığorta bazarının əsas istiqaməti gələcəkdə onun daha da inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın sabitliyi və yüksəlişinin əsas amili iqtisadi proseslərin sığorta təminatı, respublikanın ümumi daxili məhsulunda sığortanın payının artırılmasıdır. Sığorta bazarının inkişafı üçün mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə və təşkilatlara, həmçinin əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin həcmnin artırılmasında bütün sığorta təşkilatları üçün əyani şərait yaradılmalı, sığortalılar qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, sığortalıların və sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənafeələrinin qorunması təmin edilməlidir. Sığorta bazarının yaradılmasında əsas məqsəd respublikada sığorta işinin inkişafı üçün maliyyə-iqtisadi, normativ hüquqi baza yaratmaqla, iqtisadi sabitliyin və milli iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm amillərindən biri kimi sığortanın rolunun yüksəldilməsi, sığorta bazarının, sığorta təşkilatlarının mövcud qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməsi üzrə fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti sisteminin gücləndirilməsinin təmin edilməsidir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Dissertasiya işinin yazılması zamanı müəllif respublika iqtisadçı alimlərindən- Xankişiyev.B.A,Novruzov.N, Hüseynov.X, Xudiyev.N.N, Məmmədov.S, Həsənlı.M.X., Mehdiyeva.L.T., Həsənova.A.İ., Qurbanova.T.Q, Məmmədov.S, Zeynalov.V, Tağıyev.A.M, Kərimov A.N. və başqa Azərbaycan müəllifləri tərəfindən də araşdırılmışdır.

Xarici və postsovet iqtisadçı alimlərindən - Ковалев В.В, Пастухов Б.И ,Федорова Т.А, Рейтман, Л.И, Шахов В.В,Адамчук Н.Г, Асабина С.Н, Турбина К.Е, Шахов В.В , Юнити М, Сахирова Н.П və başqalarını xüsusi vurğulamaq vacibdir. Göstərilən alimlərin əsərlərinin əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, bu əsərlərdə sığorta bazarlarının inkişafında maliyyə resurslarının idarəolunmasının ayrı-ayrı nəzəri-metodoloji və praktiki istiqamətlərinə, bütövlükdə məzmunu və xüsusiyyətləri haqqında konseptual yanaşmalar, müasir şəraitdə sığorta bazarlarının vəziyyətini , beynəlxalq təcrübədən respublikamızda istifadə imkanları, təkmilləşdirmə yolları araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri.Mövzu üzrə apardığım tədqiqatın əsas məqsədi sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarə olunmasında nə kimi problemlərin olduğu. Bu problemlər sığorta bazarının maliyyə resurslarının idarə olunmasında müasir vəziyyətini və inkişaf meyillərini təhlil etməkdən, onun tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair tədqiqat aparılmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmet.Aparılan tədqiqatın obyektı bazar iqtisadiyyatının əsas həlqəsini təşkil edən sığorta bazarları. Tədqiqatın predmeti maliyyə resurslarının idarə olunmasındakı problemləri təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası.Maliyyə bazarı, o cümlədən -sığorta bazarları, investisiya şirkətlərinin, qanunverici və normativ sənədlər təşkil edir. Tədqiqat zamanı elmi-tədqiqat təşkilatlarının işləmələri, dövrü mətbuatın, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyası, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətlərinin materiallarında istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi.Sığorta bazarının formalaşması və inkişafına şərait yaradan subyektlərinin fəaliyyətinin kompleks təhlili verilmişdir;

- maliyyə resurslarının idarə olunmasında problemlərin aradan qaldırılması yolları;
- bazar subyektlərinə müasir şəraitdə nəzarət mexanizmi təklif edilmiş və onlara dövlət tənzimlənməsi metodlarının tətbiq edilməsi əsaslandırılmışdır.
- Sığorta sektorunda vacib prinsip sığortanın xidmət sahəsi kimi sığortalılara münasibətdə xüsusi xidmət mədəniyyəti tələbidir. Sığorta xidmətləri ilk növbədə sığorta şirkətinin əmək şəraitindən, etik normalara əməl etməsindən, təşkilatı işlərin düzgün qurulmasından, ən başlıcası isə öhdəliklərin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada icra edilməsindən ibarət olmalıdır. Sığortanın rolu aşağıdakı istiqamətlərdə özünü göstərməlidir:

- əməliyyatın mənfi nəticəsində risk dərəcəsinin azaldılmasında;
- zərər və itkilərin ödənilməsi hesabına iqtisadi sabitlikdə;
- sığorta fondunun müvəqqəti azad pul vəsaitlərinin investisiya fəaliyyətində iştirakında;
- dövlət büdcə gəlirlərinin sığorta təşkilatlarının mənfəətinin bir hissəsi hesabına tamamlanmasında;
- beynəlxalq sığorta bazarları ilə müqayisəli təhlil ;
- sığorta bazarında maliyyə resurslarının subyektlərinin formalaşmasının sosial-iqtisadi ərtiəri əsaslandırılmaqla, onların spesifik xüsusiyyətləri və əsas funksiyaları tədqiq olunmuşdur;
- sığorta sektorunda şəffaflığın artırılması məqsədilə sektor nəzarəti gücləndirilməlidir;
- maliyyə resurslarının idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə iqtisadi aktivliyinin artırılması üzrə iqtisadi-təşkilati tədbirlərin keçirilməsi və onların nəticələrinin qiymətləndirilməsinin üsulları təklif edilmişdir;

Tədqiqatın işinin nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, aparılmış təhlillərin nəticələrindən istifadə edərək, sığorta bazarlarında maliyyə resurslarının idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, inkişafının artırılması, sığorta bazarlarında ödəmə qabiliyyətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, daha da səmərəli aparılmasına nail olmaqla sivil sığorta bazarının formalaşmasını təmin etmək mümkündür.

Dissertasiyanın həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, qarşıya qoyulmuş məsələnin tədqiqi ilə əlaqədar olaraq 3 fəsildə 6 sualdan, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı, summary və peşome, dissertasiya işinin referatından ibarətdir. Dissertasiyanın birinci fəslində sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarə olunmasının nəzəri və metodoloji əsasları, idarə olunması elementlərindən, sığorta qanunvericiliyindən bəhs olunur. İkinci fəsil sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarə olunmasının müasir vəziyyətinin kompleksli təhlilinə həsr olunub. Üçüncü fəsildə isə sığorta bazarında maliyyə resurslarının idarə olunması

problemlərinin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsi problemləri barədə araşdırma aparılıb.

Nəticə.

Müasir dövüdə beynəlxalq sığorta şirkətləri dünya sığorta sistemində ən aktiv iştirakçılardanıdır. Azərbaycanda inkişaf səviyyəsinə görə də bu sahə dünya səviyyəsindən geridə qalmaqdadır. Əlbəttə, son illərdə bu sahədə inkişaf sürəti artmaqdadır. Bu gün sığortanın inkişafı ilə bağlı konsepsiyanın və onun reallaşdırılması üzrə uzunmüddətli proqramın olmaması səbəbindən dövlət hələ də ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində sığortanın nə kimi rolu və yeri olduğunu dəqiqləşdirə bilməyib. Bu ilin yekunlarına olan proqnoza görə, Azərbaycanda adambaşına 30 dollar sığorta müqafatı düşüb. Halbuki inkişaf etmiş ölkələr üzrə bu göstərici 500 dollardan yuxarıdır. Bu fakt MDB-də ən müasir hesab olunan Azərbaycanın sığorta bazarının problemlərdən olmadığını göstərir. Ölkədə mövcud olan ilkin və geniş yayılmış yanaşmalardan biri odur ki, sığorta daha çox büdcə kəsirinin aradan qaldırılmasının taktiki problemlərini həll etmək məqsədilə fiksəl məsələlərə xidmət etməlidir. Sığortanın sosial-iqtisadi funksiyalarından biri məhz investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək, uzunmüddətli kapital qoyuluşlarını reallaşdırmaq məqsədilə maliyyə resurslarının formalaşdırılmasıdır. İnvestisiya defisiti müşahidə olunduqda, eyni zamanda hökumətin strateji məqsədlərindən biri kapitalın maliyyə sektorundan real sektora geniş axınını təmin etmək olduqda, ölkədə sığorta fəaliyyətinə yönəlmə vergi qoymanın sərtləşdirilməsi rəasional addım hesab edilə bilməz. Maliyyənin təşkili və idarə olunması strateji məqsədləri ilə uzlaşdırılmalıdır. Belə ki, maliyyə resurslarının idarə olunması strateji planların reallaşmasına xidmət etməlidir. Bu isə o deməkdir ki, maliyyənin təşkili və idarə olunması planlaşdırmaya əsaslanır. Başqa sözlə desək, dəqiq və əhatəli planlaşdırma olmadan, səmərəli maliyyə idarə olunması da qeyri-mümkündür. Bu baxımdan da, maliyyənin təşkili və idarə olunması planlaşdırmanın bir tərkib hissəsi kimi yanaşılması mümkündür. Maliyyə nəzarətinin obyektə tək cə pul vəsaitləri deyil. Bu həmçinin material, əmək, təbii resurslardan, bir sözlə ölkənin

milli sərvətlərindən necə istifadə olunmasına nəzarətdir. Bu nəzarət dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, dövlətin, hüquqi və fiziki şəxslərin marağının qorunmasına xidmət edir. O iqtisadi subyektlərin, hüquqi və fiziki şəxslərin dövlət qarşısında maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə aparılan maliyyə əməliyyatlarının qanunvericiliyinə nəzarətdir. Maliyyənin qarşısında qoyulan məsələlərin düzgün həlli üçün maliyyə ehtiyatlarının və onu təşkil edən elementlərin mahiyyətinə, məqsəd və istifadə edilmə mexanizminə sistemli yanaşma tələb olunur. Respublikamızda şəffaf büdcə sisteminin yaradılması üçün səmərəli fəaliyyət göstərən büdcə orqanlarına malik olan xarici dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müasir maliyyə siyasətinə elmi yanaşma onun iqtisadi inkişaf qanunauyğunluqlarına uyğunluğunun əsas şərtidir. Fikrimizcə, perspektiv maliyyə-büdcə siyasətinin əsas istiqamətlərinin aşağıdakılardan ibarət olması məqsəduyğun olardı; maliyyə ehtiyatlarının faktiki həcmi ilə qanunvericiliklə təyin edilmiş dövlət öhdəliklərinin həcmi arasında olan nisbətin saxlanılması; büdcə xərclərinin böyük hissəsinin, xüsusilə də büdcə təşkilatlarının maliyələşdirilməsinin səmərəliliyinin təmin olunması; büdcə sisteminin həlqələri arasında xərc səlahiyyətlərinin və digər mənbələrin dəqiq sərhədlərinin olması; büdcənin xarici iqtisadi konyukturadan asılılığına diqqətin artırılması; büdcə planlaşdırılmasının qısamüddətli olması və onun ortamüddətli iqtisadi siyasətin vəzifələri ilə uyğunsuzluğunun olmaması. Bu problemlərin həlli üçün müvafiq qurumların bütün potensial imkanlarının səfərbər edilməsi məqsədə uyğundur. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda bu günə qədər Milli Təkrar Sığorta Şirkətinin yaradılması təkrar sığorta işinin müasir standartlara uyğun qurulması istiqamətində çətinliklər yaratmaqla bərabər daxili bazarın inkişafını əngəlləyir. Həmçinin yığım xarakteri daşıyan həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi üçün lazımi hüquqi baza yoxdur. Bundan əlavə, sığorta şirkətlərinin sərbəst vəsaitlərini səhmlərin və qiymətli kağızların alınmasına yönəldilməsi sahəsində istənilən şərait yaradılmayıb. Bütün dünyada səhiyyə maliyyələşməsinin uğurlu bir modeli hesab olunan tibbi sığortanın tətbiqi illərdir reallaşmır. Busahədə

qanunun qəbul olunmasına baxmayaraq, ciddi irəliləyiş yoxdur. Halbuki tibbi sığorta çox mühüm məsələdir.

Bu gün sığorta bazarının inkişafını zərurətə çevirən bir amil də var. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzv olmağa hazırlaşan Azərbaycanın qarşısında qoyulan tələblərdən biri məhz sığorta bazarı ilə bağlıdır. Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olaraq, sığorta bazarında xaricilərin iştirakına məhdudiyyətlər var. Xaricilərin respublikada yaradılacaq sığorta təşkilatlarında nizamnamə kapitalının iştirak payı 30 faizdən çox ola bilməz. Azərbaycana qarşı irəli sürülən şərtlərdə isə bu məhdudiyyətin aradan qaldırılması tələbi qoyulur. Sığorta şirkətlərinin şəffaflığı, rəqabətə davamlılığı və maliyyə stabilliyi məsələsi ÜTT-nin əsas kriteriyalarından biridir. ÜTT standartlarının, kriteriyalarının, tələblərinin tətbiqi Azərbaycan sığorta bazarını Avropa və dünya standartlarına bir daha yaxınlaşdırabiləcək.

